

การใช้สื่อพิธีกรรมทำขวัญข้าวแม่โพสพ เพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชุมชน
อำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี

THE USE OF KUAN – KAOW – MEA – POSOB RITUAL FOR IDENTITY AND
DIGNITY IN NHONG-KHAYANG DISTRICT, UTHAI THANI PROVINCE

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี
สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงวัฒนธรรม

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๑

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี : การใช้สื่อพิธีกรรมทำขวัญข้าวแม่โพสพ เพื่อเสริมสร้าง อัตลักษณ์ศักดิ์ศรี
 ของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี (THE USE OF KUAN-KAOW-MEA-POSOB RITUAL
 FOR IDENTITY AND DIGNITY IN NHONG-KHAYANG DISTRICT, UTHAI THANI PROVINCE)

อาจารย์ที่ปรึกษา: รศ. ดร. สมสุข หินวิมาน , ๗๐ หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (๑) เพื่อศึกษาการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่ออนุรักษ์ พิธีกรรม และเสริมสร้างศักดิ์ศรี ให้แก่
 สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ (๒) เพื่อศึกษาสถานภาพของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ตลอดจนปัจจัยที่มีผล
 ต่อการดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของสถานภาพ (๓) เพื่อศึกษาบทบาทหน้าที่ ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ในการ
 เสริมสร้าง อัตลักษณ์ศักดิ์ศรี ของชาวอำเภอหนองขาหย่าง (๔) เพื่อศึกษากระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก เพื่อฟื้นฟูรูปแบบ และ
 คุณค่า/ความหมาย ของ สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เก็บข้อมูล
 จาก การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม และการศึกษาจากเอกสาร

ผลการวิจัยสรุปว่า

๑. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ชุมชนนำมาใช้ในการฟื้นฟูและเสริมสร้างศักดิ์ศรีให้แก่อสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ
 มี ๕ รูปแบบ ได้แก่ การสื่อสารแบบสองทาง การสื่อสารแบบแนวระนาบ การไหลของข่าวสารสองจังหวะ การสลับบทบาทหน้าที่ของ
 ผู้สื่อสาร และการมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อ

๒. สถานภาพของสื่อพิธีกรรมในยุคอดีตมีความเฟื่องฟู เนื่องจากสื่อมีความหมายศักดิ์สิทธิ์ และเป็นอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี
 ของชุมชน และเป็นสื่อที่เกี่ยวข้องกับคนทุกเพศทุกวัย แต่ในช่วงปี ๒๕๔๔ เป็นต้นมา สื่ออยู่ในสภาพแบบข้างนอกอยู่ข้างในกลวง
 เนื่องจากคนที่เกี่ยวข้อง มีเพียงกลุ่มคนสูงอายุ นอกจากนี้ สื่อยังได้รับการตีความหมายใหม่ว่าเป็นเรื่องงมงาย ภายหลังจากที่มีโครงการ
 ฟื้นฟูในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ ทำให้สื่อกลับมาอยู่ในสภาพที่เข้มแข็ง เนื่องจากชุมชน และองค์กรภายนอกให้ความร่วมมือในการสืบทอด
 พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ และสื่อมีความหมายมากกว่าพิธีกรรม เพราะสื่อได้สะท้อนให้เห็นถึงศักดิ์ศรีของชุมชนอีกด้วย
 ส่วนการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงสถานภาพพบว่า ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความเชื่อ ข้อจำกัดของสื่อ ผู้นำชุมชน
 และระบบเครือญาติส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ ความเจริญทางเทคโนโลยี เครื่องจักร การศึกษา เส้นทางคมนาคม เศรษฐกิจ และการได้รับ
 การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก

๓. การทำบทบาทหน้าที่ของสื่อในการสืบทอดอัตลักษณ์ชาวอำเภอหนองขาหย่าง ในยุคอดีต มีช่องทางการสื่อสารที่จำกัด
 ทำให้กลุ่มแกนนำครู ด้บูรณาการสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพเข้าสู่โรงเรียน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๔แต่ผู้ที่ทำหน้าที่สืบทอดมีเพียง
 กลุ่มเด็กและเยาวชน ต่อมามีการทำโครงการฟื้นฟู พบว่าได้มีการเปิดพื้นที่สาธารณะให้กับคนทุกเพศทุกวัย โดยการทำกิจกรรมต่าง
 ร่วมกันส่งผลให้สื่อกลับมาทำบทบาทหน้าที่ในการสืบทอดอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวอำเภอหนองขาหย่างได้อย่างเข้มข้น

๔. กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกที่ชุมชนนำมาใช้ในการฟื้นฟูรูปแบบและคุณค่า/ความหมาย พบว่ามี ๕ แนวคิด ได้แก่
 หลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม หลักการสร้างความรู้ร่วมกันก่อนทำกิจกรรม (ขยับปัญญา) แนวคิดการวิเคราะห์วัฒนธรรมทั้งรูปแบบ
 และเนื้อหา (ต้นไม้แห่งคุณค่า) หลักการครบเครื่องเรื่อง S-M-C-R และแนวคิดทำที่แบบคู่ขนาน “ทั้งใช้และพัฒนา” สื่อพื้นบ้าน

ประเภทสื่อ สื่อพิธีกรรม

ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๑

ลายมือชื่อหัวหน้าโครงการ

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

UTHAI THANI CULTURAL OFFICE : THE USE OF KUAN-KAOW-MEA-POSOB RITUAL FOR IDENTITY AND DIGNITY IN NHONG-KHAYANG DISTRICT, UTHAI THANI PROVINCE. PRINCIPAL ADVISOR : ASSOC.PROF., PH.D. SOMSUK HINVIMAN , 70 pp.

The objectives of this research are : 1) The Participatory Communications to restore and enhance the KUAN-KAOW-MEA-POSOB ritual dignity. 2) To study status of KUAN-KAOW-MEA-POSOB ritual from the past to the present including factors influencing survival and change of a ritual. 3) Functions of the KUAN-KAOW-MEA-POSOB ritual to enhance NHONG-KHAYANG Identity and Dignity from the past to the present. 4) The active processes of cultural practices to restore forms and meanings of the KUAN-KAOW-MEA-POSOB ritual. This study is adopted a qualitative method of research consisting of documentary analysis, In-depth interview method, Focus group interview and non-participant observation.

The findings are as follows ;

1. In the past, The Participatory Communications that villagers use to restore and enhance the KUAN-KAOW-MEA-POSOB ritual dignity are; Two-way Communication, Horizontal Communication, Two-Step Flow of Information, Role Shifting, and Participation in Media-Production.

2. The status of the KUAN-KAOW-MEA-POSOB ritual was flourishing since the ritual had a sense and was considered as the Identity of Community in which all members had involved. However, since 2001, the status of KUAN-KAOW-MEA-POSOB ritual had been undermined because only elderly people had placed interest on it. Furthermore, the ritual had been redefined as a credulous matter. Nevertheless, after rehabilitated in 2008, the ritual had restored its value and dignity because the external-supporting organizations had realized its importance and cooperated to maintain this ritual as a cultural heritage. A study regarding factors influencing the survival and change of the ritual indicated that internal factors are beliefs, limitations of media, Community leaders, and lineage systems, while external factors are Technology progress, education, transportation system, economic development and external supporting organizations.

3. The functions of inheriting the NHONG-KHAYANG Identity in the past had a limitation of channel. The induced teacher leaders to integrate the KUAN-KAOW-MEA-POSOB ritual into educational curriculum in 2001. However, people Participating in this effort are only children. Later, during the period of rehabilitation, all members of community had been encouraged to participate in many activities that lead to improve the status of the ritual in considerably enhancing NHONG-KHAYANG dignity.

4. The active processes of cultural practices that villagers use to restore and enhance the KUAN-KAOW-MEA-POSOB ritual are; a principle of cultural rights, cognition-based orientation, “a concept of the visible and invisible cultural values”, an S-M-C-R based cultural production and reproduction, and a double-knit approach to folk media.

	PROJECT HEAD' S SIGNATURE.....
TYPE OF MEDIUM.. RITUAL MEDIA... .	PRINCIPAL ADVISOR' S SIGNATURE.....
FISCAL YEAR 2008.....	CO- PRINCIPAL ADVISOR' S SIGNATURE.....

สารบัญ

	หน้า	
บทคัดย่อภาษาไทย	ก	
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข	
บทที่ ๑	บทนำ	
	ที่มาและความสำคัญของปัญหา	๑
	ปัญหาและวัตถุประสงค์ในการวิจัย	๓
	ขอบเขตการวิจัย	๖
	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๗
บทที่ ๒	การทบทวนวรรณกรรม	
	แนวคิด / ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้อง	๘
	งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๒๖
บทที่ ๓	ระเบียบวิธีวิจัย	
	รูปแบบการวิจัย (คุณภาพ / ปริมาณ)	๒๘
	ประชากรที่ศึกษา / กลุ่มตัวอย่าง	๒๘
	เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา	๒๙
	การวิเคราะห์ข้อมูล	๓๐
	การนำเสนอข้อมูล	๓๑
บทที่ ๔	ผลการศึกษา สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	
	ผลการศึกษา	๓๒
	สรุปและอภิปรายผลการวิจัย	๕๕
	ข้อเสนอแนะ	๖๖
	ภาคผนวก	
	แบบสัมภาษณ์	๖๘
	แบบประเมินการมีส่วนร่วม	
	คณะผู้ทำการวิจัย	
	รายการอ้างอิง	

บทที่ ๑

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

วัฒนธรรมคือวิถีชีวิตร่วมกัน ของกลุ่มชน ที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ประกอบด้วย ความเชื่อร่วมกัน การทำมาหากิน ภาษา การดูแลสุขภาพ ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือ กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า วัฒนธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับ เศรษฐกิจ จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ ที่เชื่อมโยงกัน อย่างบูรณาการ เพราะฉะนั้น วัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องใหญ่ ที่ไม่สามารถดำเนินการ ได้สำเร็จ โดยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เพียงลำพัง เนื่องจาก วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิตของผู้คน ในชุมชน ท้องถิ่น จึงจำเป็นต้องให้ประชาชน ผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมมีส่วนร่วมในการพิทักษ์ รักษา มรดกทางวัฒนธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ไว้ แต่เนื่องจากว่า ปัจจุบัน การพัฒนาประเทศที่ผ่านมา เป็นการพัฒนาแบบเชิงเดี่ยว ที่มุ่งไปสู่สังคม ระบบทุนนิยมที่ทันสมัย มีความเจริญก้าวหน้า ทางเศรษฐกิจและการเมือง โดยมีสังคมของชาติตะวันตก เป็นต้นแบบ และมีความเชื่อพื้นฐาน โดยทั่วไปว่า ความทันสมัย เป็นกระบวนการนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ถึงแม้ว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ จะทำให้ต้องสูญเสีย เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง ก็ตาม ดังนั้น วัฒนธรรมพื้นฐานต่าง ๆ ในสังคมชุมชน จึงถูกรวบงำ และแทนที่ โดยวัฒนธรรมที่ ทันสมัยเหล่านั้น เป็นเหตุให้สูญเสียทรัพยากรทางธรรมชาติ และไม่ให้ความสนใจกับบริบท ทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรมของพื้นที่ ในการนำมาเป็นตัวกำหนดแนวทางการพัฒนา ให้สอดคล้อง กับสภาพความเป็นจริง สภาพการณ์ดังกล่าว จึงเป็นการทำลาย ความหลากหลาย ทางวัฒนธรรมในเชิงสร้างสรรค์ ส่งผลให้เกิดการสูญเสีย อัตลักษณ์ ศักดิ์ศรี คุณค่า ความเป็น ปึกแผ่นของชุมชน ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศวิทยา ภาวะความยากจน เกิดช่องว่าง ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ระหว่างคนรวย กับคนจน ในชุมชนท้องถิ่น เพิ่มมากขึ้น โครงการพัฒนาหลายโครงการ ได้พยายามแก้ปัญหาเหล่านี้ แต่ก็ยังไม่สามารถหาทางออกได้

พิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อ ที่เป็นภูมิปัญญา ท้องถิ่น เชื่อกันว่า ข้าว มีพระคุณอันใหญ่หลวง เป็นพืชศักดิ์สิทธิ์ มีจิตวิญญาณ และมีเทพธิดา ประจำต้นข้าวพิทักษ์รักษา เรียกกันว่า แม่โพสพ หรือแม่ขวัญข้าว หรือ แม่ศรีโพสพพเกล้า เป็นพิธีกรรม ที่แสดงออกถึงความกตัญญู ต่อผู้มีพระคุณ เป็นจุดร่วม หรือความเหมือนในด้าน คุณค่า ความหมาย ของชาวนาไทย โดยเชื่อว่า หากต้องการที่จะให้การทำนาได้ผลผลิตดี ก็จะต้อง ทำพิธีบวงสรวงบูชา และขอขมา ต่อแม่โพสพ ที่ได้ล่วงเกิน เหยียบย่ำ ทูบตี ในระหว่างการทำนา และการนวดข้าว นอกจากนี้ ถือว่า เป็นกุศโลบาย อย่างหนึ่ง ที่สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ของ ผู้คนในครอบครัว กับชุมชนท้องถิ่น ให้มีความรัก ความสามัคคี ช่วยเหลือเกื้อกูล แสดงน้ำใจไมตรี ต่อกันเรื่อยมา

เป็นความเชื่อศรัทธา ด้านคุณธรรม ความกตัญญู การรู้บุญคุณต่อสรรพสิ่งที่อยู่รอบตัว ไม่ว่าจะเป็นแผ่นดิน แม่น้ำลำธาร ห้วย หนอง คลอง บึง วัว ควาย นาข้าว ตลอดจนอาณาจักรเหนือธรรมชาติ คือ ผีหรือเทวดา ที่ชาวนาเชื่อว่าเป็นผู้พิทักษ์ รักษา คุ้มครองสถานที่ ที่เป็นที่อยู่อาศัย และสถานที่ทำมาหากิน การประกอบอาชีพ คือการทำนาข้าว ในอดีต พิธีกรรมเหล่านี้ เป็นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ที่วิถีชนชาวนา ได้สั่งสม สืบทอด และปฏิบัติกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ปัจจุบัน พิธีกรรมดังกล่าวเริ่มสูญหาย หดคุณค่าและความสำคัญลง หลังจากที่ชาวนาในพื้นที่ ได้มีการนำเครื่องจักร มาใช้ในการทำนาแทน ในทุกขั้นตอนของการทำนา

อำเภอหนองขาหย่าง เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดอุทัยธานี ซึ่งมีจุดต่าง อย่างเห็นได้ชัด ตั้งแต่อดีต เรื่อยมา ก็คือ มีลักษณะสังคมที่เป็นชุมชนชนบท สภาพพื้นที่ เป็นที่ราบลุ่มอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำเกษตร ชาวอำเภอหนองขาหย่าง ส่วนใหญ่ จึงประกอบอาชีพการเกษตรแบบดั้งเดิม คือการทำนาข้าว นอกจากนั้นบริเวณพื้นที่เหล่านี้ ยังมีหนองน้ำตามธรรมชาติอยู่มากมาย กอปรกับ ชาวนาอำเภอหนองขาหย่าง นิยมขุด คูน้ำคันดิน ในที่นาเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้สำหรับการบริโภค และการทำนา ทำให้วิถีชีวิต ของผู้คน ผูกพันอยู่กับการทำนาข้าว และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ มาตั้งแต่อดีตที่ยาวนาน ควบคู่กับประวัติศาสตร์ของชุมชน ทำให้ ชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง เข้มแข็ง มีขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ผ่านการประดิษฐ์คิดค้น เป็นเอกลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ ของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณี รวมทั้งพิธีกรรมความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ เช่นความเชื่อในเรื่องของอาณาจักรเหนือธรรมชาติ อันเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมการดำรงชีวิตของผู้คน จนถือได้ว่า ชาวหนองขาหย่าง ยังคงรักษาขนบธรรมเนียม และความเชื่อ เหล่านั้นไว้ได้อย่างมั่นคง ไม่แพ้ชุมชนอื่น ๆ ในจังหวัดอุทัยธานี แต่ทว่า สืบเนื่องมาจากกระแสธารแห่งวัฒนธรรม เกิดการไหลผ่านมาหลายยุค หลายสมัย ทำให้ชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง ต้องมีการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรม ไปตามกาลเวลา เป็นเหตุให้วัฒนธรรมประเพณี หลายอย่างกำลังจะสูญหาย และเริ่มคลายความสำคัญลง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ความจริงในข้อนี้ จึงต้องมีการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนา โดยกระบวนการด้าน การศึกษา และวิจัยวัฒนธรรม โดยเน้นให้ประชาชนในชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง ผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมที่แท้จริง เป็นผู้ดำเนินงานวัฒนธรรมของตนเอง ในลักษณะการดำเนินงานของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน และมีองค์กรภาครัฐ เป็นผู้ให้การสนับสนุน ส่งเสริม

ดังนั้น เครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชน อำเภอหนองขาหย่าง จึงหยิบยกยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วม ของเครือข่ายวัฒนธรรม และชุมชน มาใช้แก้ไขปัญหาของชุมชน ท้องถิ่น ด้วยการทำการศึกษาวิจัย เพื่อฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของชาวอำเภอหนองขาหย่าง ด้วยการให้ “กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก และการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” เป็นเครื่องมือสำคัญ ในการที่จะทำให้สื่อ กลับมาดำรงอยู่ในสภาพ ที่สามารถเชื่อมต่อสายโซ่สื่อพื้นบ้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งศึกษาบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ ในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี ของชาวอำเภอหนองขาหย่าง ตลอดจน การทำหน้าที่ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาสื่อพื้นบ้าน และการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง สืบต่อไป

ปัญหาในการวิจัย

๑. กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี สภาวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี สภาวัฒนธรรมอำเภอหนองขาหย่าง ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอหนองขาหย่าง และชุมชน เพื่ออนุรักษ์ ฟื้นฟู และเสริมสร้างศักดิ์ศรี ให้แก่สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ มีลักษณะเป็นอย่างไร

๒. สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ในปัจจุบัน มีสถานภาพ เป็นอย่างไร และมีปัจจัยอะไรบ้าง ที่ก่อให้เกิดผลกระทบ ต่อสถานภาพนั้น

๓. สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ มีบทบาทหน้าที่ในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี ของชาวอำเภอหนองขาหย่าง อย่างไร

๔. เครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง มีกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก เพื่อฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมาย ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ อย่างไร

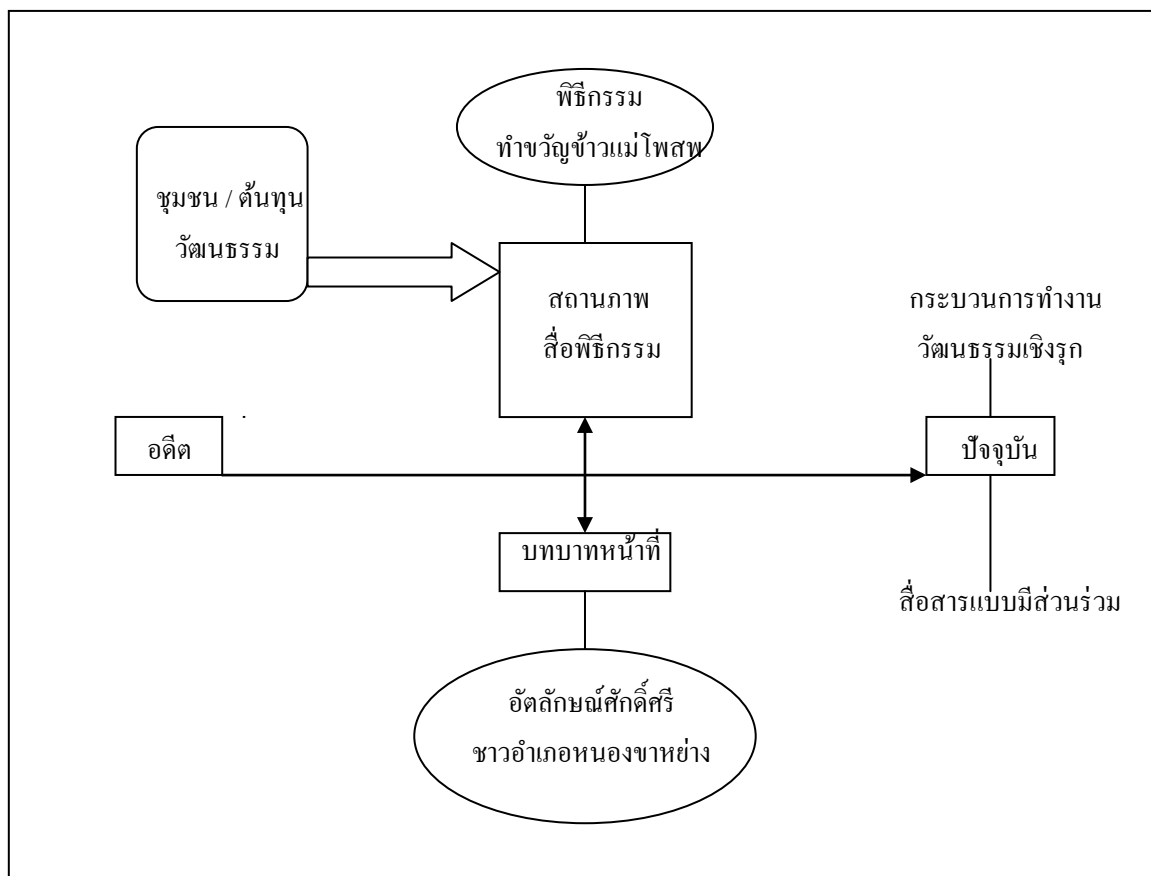
วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่ออนุรักษ์ ฟื้นฟู และเสริมสร้างศักดิ์ศรี ให้แก่สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ

๒. เพื่อศึกษาสถานภาพของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ตลอดจนปัจจัย ที่มีผลต่อการดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของสถานภาพ

๓. เพื่อศึกษาบทบาทหน้าที่ ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี ของชาวอำเภอหนองขาหย่าง

๔. เพื่อศึกษากระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก เพื่อฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมาย ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ

ภาพที่ ๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

นิยามศัพท์

สื่อพิธีกรรม หมายถึง การสื่อสารทางสังคัมรูปแบบหนึ่ง โดยคนในสังคัมสร้างขึ้นเพื่อแสดงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก่อให้เกิดความสุข ความสบายใจ และยึดโยงความเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกันของกลุ่ม หรือชุมชน และเป็นสื่อที่มีคุณสมบัติขององค์ประกอบด้านนิเทศศาสตร์ S-M-C-R-E อย่างครบถ้วน ได้แก่ ผู้ส่งสาร (ผู้ประกอบพิธี) สาร (คุณค่า/ความหมายของพิธีกรรม) ช่องทาง (สถานที่ประกอบพิธี/ช่วงเวลา) ในงานวิจัยชิ้นนี้ หมายถึง สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของชาวอำเภอหนองขาหย่าง

พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ หมายถึง พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำนาข้าว นับตั้งแต่เริ่มปลูกข้าว จนกระทั่งเก็บเกี่ยว และเก็บเข้ายุ้งฉาง เป็นพิธีกรรมที่ผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมในการนับถือ ผีสงเทวดา ผนวกกับความเชื่อทางศาสนา ทั้งศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ แบ่งได้เป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่ พิธีกรรมก่อนการเพาะปลูกข้าว พิธีกรรมในช่วงเพาะปลูกข้าว และพิธีกรรมเมื่อได้ผลผลิตแล้ว

สถานภาพของสื่อพิธีกรรม หมายถึง สถานการณ์ความเป็นจริง สภาพการเปลี่ยนแปลง และการดำรงอยู่ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ

กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก หมายถึง การพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพสื่อพื้นบ้าน โดยชุมชน เพื่อชุมชน ด้วยการใช้ แนวทาง ๑๒ ประการ ของโครงการสื่อพื้นบ้าน สื่อสารสุข (สพส.) เพื่อสืบทอด/รื้อฟื้น สื่อพื้นบ้านให้เหมาะสม กับสภาพปัญหาของชุมชน โดยยึดแนวคิด เรื่องสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม เป็นหลัก

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม หมายถึง รูปแบบการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีส่วนร่วมในการร่วมคิด และร่วมปฏิบัติการ ในขั้นตอนต่าง ๆ เพื่อสืบทอด/ฟื้นฟูสื่อพิธีกรรม โดยงานวิจัยในครั้งนี้ จะศึกษาถึง การสื่อสาร แบบมีส่วนร่วมของหน่วยงานภาครัฐ เครือข่ายวัฒนธรรม บ้าน วัด โรงเรียน และองค์กรภายนอก

บทบาทของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ หมายถึง คุณประโยชน์ของสื่อ และกระบวนการทำหน้าที่ เพื่อสร้างความแตกต่าง สร้างพลัง และสร้างการยอมรับ ในตัวผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม

การฟื้นฟูและเสริมสร้างศักดิ์ศรีสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ หมายถึง การใช้กลไกการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่อผลักดันให้ชุมชน ผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม เกิดความตระหนัก ยอมรับ และเห็นคุณค่าของสื่อพิธีกรรม จนมีความกล้า ที่จะนำเสนอ เผยแพร่ หรือนำเสนอต่อคนภายนอกวัฒนธรรม ด้วยความรู้สึกมั่นใจ และภาคภูมิใจ

ชาวอำเภอหนองขาหย่าง หมายถึง กลุ่มชนเชื้อสายชาวไทยพื้นถิ่นดั้งเดิม ที่เคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานเป็นที่อยู่อาศัย และประกอบอาชีพในการทำนาข้าว เป็นสังคมชนบท เล็ก ๆ อยู่ในเขตอำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี

อัตลักษณ์ หมายถึง การให้ความหมายหรือการมีจิตสำนึก ถึงความเป็นตัวของบุคคลหรือกลุ่ม ด้วยการสื่อสารผ่านมรดกทางภูมิปัญญา และวัฒนธรรม สังคม อันส่งผลให้บุคคล หรือกลุ่มนั้น ๆ มีลักษณะเฉพาะ ที่โดดเด่น เป็นแบบฉบับของตนเอง

ศักดิ์ศรี หมายถึง คุณค่าของความเป็นมนุษย์ ความเท่าเทียมกัน ให้ความเชื่อมั่นยอมรับ และให้ความเคารพในตัวตน และวัฒนธรรมของกันและกัน ตลอดจนความรู้สึกรักที่เป็นพลังผลักดันให้บุคคล หรือกลุ่มสามารถ ที่จะลุกขึ้นมาต่อสู้/ปกป้องตนเอง หรือชุมชน จากสภาวะการต่าง ๆ

รูปแบบ หมายถึง ส่วนที่สามารถมองเห็นได้ด้วยตา ซึ่งในงานวิจัยครั้งนี้ หมายถึง ๑. บทบาทหน้าที่ของผู้ที่เกี่ยวข้องในพิธีกรรม และ ๒. สื่อพื้นบ้านที่เป็นองค์ประกอบในพิธีกรรม ได้แก่ ชุดแต่งกายพื้นเมือง อาหารไทย ที่ปรุงจากข้าว เครื่องบวงสรวงและบูชา การเรียกขวัญ การทำขวัญ การเชิญขวัญ และบายศรี

คุณค่า/ความหมาย หมายถึง ส่วนที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาแต่เป็นความหมาย/เหตุผล หรือกุศโลบาย ที่แฝงอยู่ เบื้องหลังของการประกอบพิธีกรรม เช่น อัตลักษณ์ศักดิ์ศรี ความสามัคคี ความช่วยเหลือเกื้อกูล การสร้างขวัญกำลังใจ และการแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ เป็นต้น

ปัจจัยภายใน หมายถึง ต้นทุนทางสังคมของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง เช่น บุคลากร ความเชื่อ ลักษณะนิสัย การสื่อสารชุมชน เป็นต้น ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และการดำรงอยู่ของสถานภาพสื่อพิธีกรรม

ปัจจัยภายนอก หมายถึง ปัจจัยทางสังคม การศึกษา เศรษฐกิจ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และองค์กรภายนอกชุมชน ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และการดำรงอยู่ของสถานภาพสื่อพิธีกรรม

ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ กำหนดขอบเขตการศึกษา ดังนี้

ขอบเขตด้านเนื้อหา คณะผู้เข้าร่วมวิจัยมุ่งศึกษาสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ เป็นเป้าหมายหลักจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พร้อมกับเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ กลุ่มตัวอย่าง คือ ผู้นำชุมชน ครู อาจารย์ ปราชญ์ชาวบ้าน เด็ก เยาวชน และประชาชนในชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง จำนวน ๔๐ คน

ขอบเขตด้านเวลา คณะผู้เข้าร่วมวิจัยมุ่งศึกษาปรากฏการณ์ ที่เกิดขึ้นกับชุมชน ในช่วงปัจจุบัน หมายถึงช่วงเวลาที่มีการจัดกิจกรรมโครงการ อนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ที่เครือข่ายวัฒนธรรม และชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง ได้จัดดำเนินการโดยได้รับการสนับสนุน งบประมาณ จากองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุทัยธานี

ขอบเขตด้านพื้นที่ ดำเนินการวิจัยในพื้นที่บริบทชุมชน ในภาพรวมของอำเภอหนองขาหย่าง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. สามารถนำกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก และการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ไปเป็นแนวทางในการสืบทอด/ฟื้นฟูและพัฒนาสื่อพื้นบ้าน ให้กลับมาทำหน้าที่ต่อชุมชน ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๒. สามารถเข้าใจถึงสภาพปัญหา เกี่ยวกับอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี และการดำรงอยู่ของกลุ่มชน เพื่อเป็นประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ได้อย่างเหมาะสม

๓. เพื่อเป็นแนวทางในการส่งเสริมให้นำสื่อพื้นบ้านชนิดอื่น ๆ ในฐานะทุนทางวัฒนธรรม ของชุมชน ไปใช้ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น

บทที่ ๒

การทบทวนวรรณกรรม

ในการวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรม และชุมชน ในการบริหารจัดการ วัฒนธรรม: กรณีศึกษา พิธีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ อำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี” คณะผู้เข้าร่วมวิจัย ได้อาศัยแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

๑. แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)
๒. แนวคิดเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพื้นบ้าน
๓. แนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยมของสื่อพื้นบ้าน (Functionalism of Folk Media)
๔. แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ (Identity) และพื้นที่สาธารณะ (Public Area)
๕. แนวคิดกระบวนการวัฒนธรรมเชิงรุก
๖. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โดยจัดกลุ่มแนวคิดทฤษฎีตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

๑. การศึกษาการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่ออนุรักษ์ พิธี และเสริมสร้าง ศักดิ์ศรี ให้แก่สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ
 - ใช้แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
๒. การศึกษาสถานภาพ ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ
 - ใช้แนวคิดเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพื้นบ้าน
๓. การศึกษาบทบาทหน้าที่ ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี ของชาวอำเภอหนองขาหย่าง
 - ใช้ทฤษฎีหน้าที่นิยมของสื่อพื้นบ้าน, แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ และพื้นที่สาธารณะ
๔. การศึกษากระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก เพื่อฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมาย ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ
 - ใช้แนวคิดกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก ๑๒ ประการ

๑. แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของประชาชน ในการพัฒนา เป็นการเพิ่มพลังอำนาจให้กับชุมชน (Communication empowerment) และการฝึกฝนให้สมาชิกในชุมชนเรียนรู้การพึ่งพาตนเองในระดับกลุ่ม (Collect self-reliance) และการจัดการตนเอง (Self-management) บนพื้นฐานการเท่าเทียมกัน (Equality) นอกจากนี้ ยังช่วยให้ทุกฝ่ายที่เข้ามามีส่วนร่วม เกิดความรู้สึกต่าง ๆ ร่วมกัน ได้แก่ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ ทำให้เกิดอัตลักษณ์ที่หลากหลาย และเกิดความรู้สึกเกี่ยวข้องผูกพัน ใช้เป็นแนวทางปฏิบัติ ในการพัฒนา ซึ่งกระบวนการของการมีส่วนร่วมดังกล่าว มิได้ขึ้นอยู่กับการริเริ่ม หรือการวางแผนโดยรัฐ แต่เป็นการดำเนินการโดยประชาชนในชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างเป็นอิสระ เน้นการทำงานในรูปกลุ่มหรือองค์กรชุมชน ที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมอย่างชัดเจน เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้งานพัฒนาต่าง ๆ บรรลุผลสำเร็จ ตามความมุ่งหมาย

ความหมายของการมีส่วนร่วม

ปารีชาติ วลัยเสถียร (๒๕๔๓:๑๓๕) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม คือการที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตน ในการจัดการ การควบคุม การใช้ และการกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม การมีส่วนร่วมนี้ จึงเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชน ตามแนวทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชน พัฒนาการรับรู้ สติปัญญา และความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตนเอง

จอห์น เอ็ม. โคเฮน และนอร์แมน ที. อัฟฮอฟฟ์ (John M. Cohen and Norman T. Uphoff) อ้างถึงใน ปารีชาติ สถาปิตานนท์, (๒๕๔๕) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ การดำเนินงานตามกิจกรรมที่ตัดสินใจ ร่วมรับผลประโยชน์ จากกิจกรรมพัฒนานั้น ๆ หรือเข้าร่วมติดตามประเมินผลกิจกรรมดังกล่าวด้วย นอกจากนี้ อัฟฮอฟฟ์ ยังได้เสนอกรอบแนวคิดเบื้องต้นในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในการพัฒนาไว้ว่า มี ๓ มิติ ได้แก่

๑. การมีส่วนร่วมเกี่ยวกับอะไร (What) ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (ร่วมคิดตัดสินใจ ระบุความต้องการของประชาชนจนเกิด โครงการ) ระหว่างดำเนินการ (โครงการเริ่มดำเนินการ) และตัดสินใจในการดำเนินการ (โดยองค์กรชุมชน หรือสมาชิกในชุมชน) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน (สนับสนุนทรัพยากรต่าง ๆ การบริหารกิจกรรม และการประสานงาน) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการดำเนินงาน

๒. การมีส่วนร่วมกับบุคคลใดบ้าง (Who, Whom) การมีส่วนร่วมกับสมาชิกในชุมชน ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ของรัฐ เจ้าหน้าที่จากองค์กรต่าง ๆ เป็นต้น

๓. ลักษณะการมีส่วนร่วมเป็นอย่างไร (How) ได้แก่ลักษณะพื้นฐานของการมีส่วนร่วม (ถูกบังคับให้เข้าร่วม หรือมีแรงจูงใจ) รูปแบบการมีส่วนร่วม (ทางตรงหรือทางอ้อม) ขนาดของการมีส่วนร่วม (ระยะเวลา มีรายละเอียดกิจกรรม) ผลที่เกิดจากการมีส่วนร่วม (เป็นการเสริมสร้างอำนาจ หรือเป็นเพียงการติดต่อสัมพันธ์กัน)

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม คือบุคคล (ประชาชนทั้งระดับส่วนบุคคล และกลุ่มชน) องค์กร (หน่วยงาน สถาบัน ชุมชน หมู่บ้าน) กิจกรรม (โครงการ กลุ่มกิจกรรม ที่ประชาชนจะทำงานร่วมกันในลักษณะร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติการ ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมประเมินผล) และองค์ประกอบของเครือข่ายการมีส่วนร่วม ที่จะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วม จะต้องมีการติดต่อประสานงานกัน และลักษณะของกลุ่มกิจกรรมที่จะเข้าร่วมด้วย คือขนาดของกลุ่ม มีความเหมาะสมที่จะดำเนินกิจกรรมนั้นได้ ลักษณะของความสัมพันธ์ คือความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม มีความหมายไปในทิศทางเดียวกัน ระยะเวลาในการติดต่อกัน ต้องมีความต่อเนื่องในการประสานงาน และใช้เวลาที่กลุ่มสามารถเข้าร่วมได้ ความถี่ในการติดต่อกัน วิธีที่ใช้ติดต่อกันทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่เหมาะสม เป็นต้น

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นการกระจายอำนาจจากบุคคลที่เคยมีอำนาจไปสู่ประชาชนในระดับชุมชน ซึ่งหมายถึงการเพิ่มพลังอำนาจให้กับชุมชน และการฝึกฝนให้สมาชิกในชุมชนเรียนรู้การพึ่งพากันเองในระดับกลุ่ม และจัดการตนเอง บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน ทั้งในด้านการแสดงความคิดเห็น การพิจารณาปัญหา และทางเลือกต่าง ๆ การตัดสินใจเกี่ยวกับทางเลือกที่เหมาะสม และการรับผิดชอบต่อผลต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นร่วมกันในภายหลัง

กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๓:๔๐) กล่าวว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม จะช่วยให้ทุกฝ่ายได้ร่วมกันคิด ร่วมกันแก้ไขปัญหา ร่วมกันดำเนินการ ร่วมกันรับผิดชอบ และรับรู้ถึงสถานการณ์ในชุมชนของตนเอง นอกจากนี้แนวคิดการมีส่วนร่วม ยังทำให้เกิด “ความรู้สึก” ต่าง ๆ ได้แก่

๑. ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นเสมือนเหรียญสองด้าน ในด้านหนึ่งความรู้สึกเป็นเจ้าของ จะนำมาซึ่งความสนใจ ห่วงใย ดูแลรักษา อีกด้านหนึ่งความรู้สึกเป็นเจ้าของ จะเกิดขึ้นต่อเมื่อผู้เป็นเจ้าของ มีอำนาจที่จะสามารถเข้าไปจัดการกับสิ่งของ หรือเรื่องราวนั้นได้ ซึ่งก็คือการเข้ามามีส่วนร่วมได้นั่นเอง

๒. กระบวนการมีส่วนร่วม ทำให้เกิดอัตลักษณ์ที่หลากหลาย อันเนื่องมาจากการร่วมกันแสดงความคิดเห็น และความต้องการของกลุ่มคนต่างวัฒนธรรม เพราะในการหาทางออกของ แต่ละท้องถิ่นนั้น ไม่จำเป็นต้องมีสูตรตายตัว เหมือนกันหมด ซึ่งแต่ละท้องถิ่นจะสอดแทรกภูมิปัญญาที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตเข้าไปด้วย

๓. ความรู้สึกเกี่ยวข้องและผูกพัน ซึ่งมาจากการรับฟังข่าวสารในปริมาณที่มากขึ้น จนนำความรู้สึกผูกพัน และเกี่ยวข้องที่เกิดจากการเชื่อมโยงความคิดเรื่องต่าง ๆ เข้ามาสู่ตนเอง และเข้ามามีส่วนร่วมในที่สุด

Berrigan (๑๙๗๕) (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ, ๒๕๔๓) ได้กำหนดหลักสำคัญของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมไว้ ๓ ประการ คือ

๑. การเข้าถึงสาร (Access) หมายถึงการเข้าถึงสื่อที่ให้บริการแก่ชุมชน สื่อย่อมเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนเลือกรายการ หรือเข้าไปจัดทำในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์แก่ตนเองได้ ครอบคลุมเท่าที่ไม่ขัดกับกฎหมาย นอกจากนี้ยังเป็นช่องทางที่ทำให้ประชาชน ได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นต่อรายการหรือแสดงความต้องการเปลี่ยนแปลงรายการ รวมทั้งการเสนอให้มีการปรับเปลี่ยนได้

๒. การมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึงการมีส่วนร่วมทุกระดับ ในระบบการสื่อสาร ไม่ว่าจะ เป็นเรื่องการวางแผนการสื่อสารภายในชุมชน ตั้งแต่การเริ่มคิด ไปจนกระทั่งถึงการผลิต การจัดการ การใช้สื่อต่าง ๆ ในชุมชน สมาชิกในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วม หรือมีโอกาสเข้าร่วมได้ทุกขั้นตอน

๓. การจัดการด้วยตนเอง (Self-management) การมีส่วนร่วมที่สำคัญที่สุด คือการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยตนเองตามวิถีทางกระบวนการประชาธิปไตย และการตัดสินใจนั้น สมาชิกในชุมชนมีอำนาจตัดสินใจตั้งแต่เริ่มคิดวางแผน ไปจนกระทั่งการกำหนดนโยบายในการบริหาร และการผลิตสื่อด้วยตนเอง

ระดับของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๓:๕๗) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชนนั้น กระทำได้หลายระดับ ในที่นี้ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็น ๓ ระดับ โดยเรียงลำดับจากระดับที่น้อยที่สุดไปจนถึงระดับที่มากที่สุด ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร/ใช้สาร เป็นขั้นตอนการมีส่วนร่วมในระดับล่างสุด กล่าวคือในกระบวนการสื่อสารตั้งแต่ต้น ยังอยู่ในการกำหนดของผู้ส่งสาร ไม่ว่าจะเป็นการเลือกประเด็นเนื้อหา การเลือกวิธีการนำเสนอ ไปจนถึงการเลือกช่องทางสื่อที่จะใช้เผยแพร่ และผู้รับสารเอง ก็ยังคงมีฐานะเป็นเพียงผู้รับสารแต่เพียงอย่างเดียว

๒. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ ผู้ผลิต/ผู้ร่วมผลิต/ผู้ร่วมแสดง เป็นขั้นตอนการมีส่วนร่วมในระดับสูงขึ้นมา และจำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขใหม่ ๆ เพิ่มเติม หรือต้องมีการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเก่า ๆ ที่มีอยู่ การเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิต หรือผู้ร่วมผลิตนั้นแบ่งได้เป็นหลายขั้นตอนตามหลักแนวคิดของการผลิตสื่อคือ

๒.๑ ขั้นก่อนการผลิต (Pre-production Stage) ได้แก่ ขั้นตอนการเตรียมการก่อนการผลิตสื่อ ประกอบด้วย การเลือกประเด็นหัวข้อ การเลือกแง่มุมที่จะนำเสนอ การรวบรวมข้อเท็จจริงที่จะนำมาใช้เป็นวัตถุดิบ การเขียนบทแบบต่าง ๆ การคัดเลือกฉากและตัวแสดง ฯลฯ

๒.๒ ขั้นการผลิต (Production Stage) ได้แก่ ขั้นตอนของการลงมือผลิตเช่น การเข้าห้องจัดรายการในกรณีของวิทยุ การลงมือถ่ายทำในกรณีของวิดีโอ โทรทัศน์/ภาพยนตร์ ฯลฯ

๒.๓ ขั้นหลังการผลิต (Post-production Stage) ได้แก่ ขั้นตอนหลังการถ่ายทำเสร็จแล้ว ต้องมีการตัดต่อ การอัดเสียงประกอบ การเพิ่มเติมด้านเทคนิคต่าง ๆ ฯลฯ

๓. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผน และกำหนดนโยบาย (Policy Maker/Planner) หมายถึงการวางแผนและนโยบายดำเนินการใช้สื่อที่รวมเอาชุมชนเข้ามาอยู่ในโครงสร้างการสื่อสารของชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบสูงสุดของการมีส่วนร่วม และสังเกตได้ว่ายิ่งระดับของการมีส่วนร่วมสูงขึ้นมาเท่าใด สัดส่วนของชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมก็จะเล็กลง กล่าวคือในระดับผู้รับสารคนในชุมชนทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้ แต่เมื่อขึ้นมาถึงขั้นการผลิต อาจมีคนบางกลุ่มในชุมชนเท่านั้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมจนกระทั่งถึงขั้นตอนสุดท้าย คือระดับการวางแผน และนโยบายนี้ ก็คงมีตัวแทนบางคนจากชุมชนเท่านั้น ที่จะมาดำเนินกิจกรรมในระดับนี้

จากแนวคิดการมีส่วนร่วมและสื่อสารแบบมีส่วนร่วมข้างต้นนี้ คณะผู้ทำวิจัย ได้นำมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ เนื่องจากพบว่าชุมชน อำเภอหนองขาหย่าง ให้ความสำคัญกับการทำงานแบบมีส่วนร่วม ประชุมปรึกษาหารือ และแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน สอดคล้องกับลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

๒. แนวคิดเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพื้นบ้าน

ในการศึกษาสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาขึ้น การสำรวจสถานภาพของสื่อพื้นบ้านแต่ละประเภท เพื่อให้รู้ตำแหน่งแห่งที่ และสภาพความเป็นจริงของสื่อ จะเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นแรกในการศึกษาสื่อพื้นบ้านแต่ละชนิด โดย กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๘) ได้อธิบายถึงสถานภาพของสื่อพื้นบ้านจากภาพรวมของงานวิจัยในชุดโครงการ “การสื่อสารเพื่อชุมชน” ว่า สถานภาพของสื่อพื้นบ้านนั้น อาจจัดประเภทได้ ๒ สถานภาพ คือ ๑. สื่อพื้นบ้านที่สูญสลายไปแล้ว และ ๒. สื่อพื้นบ้านเฟื่องฟู หรือตกต่ำ

๑. สื่อพื้นบ้านที่สูญสลายไปแล้ว สำหรับสื่อพื้นบ้านบางชนิดอาจจะมองเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ได้ล้มหายตายจากกันไปแล้ว

๒. สื่อพื้นบ้านเฟื่องฟู หรือตกต่ำ ในการศึกษาสื่อพื้นบ้านอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมักเป็นสื่อขนาดใหญ่ที่มีองค์ประกอบภายในที่หลากหลายมาก เช่น หมอลำ โนรา หนังตะลุง ฯลฯ อาจจำแนกประเภทได้มากกว่า ๑ ประเภท เช่น โนราอาจจัดว่าเป็นสื่อพิธีกรรม เป็นสื่อเพื่อความบันเทิง หรือสื่อเพื่อการศึกษา เป็นต้น การคำนึงถึงประเภท/ชนิดต่าง ๆ ของสื่อพื้นบ้านที่มีลักษณะคลุมเครือนั้นสามารถตั้งข้อสังเกตที่ให้บทสรุปเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพื้นบ้านได้ดังนี้

๒.๑ การถดถอยของสื่อพื้นบ้านที่มีประโยชน์ สื่อที่มีสถานภาพเฟื่องฟู มักจะเป็นสื่อพื้นบ้าน ที่มีประโยชน์ในการพัฒนาบุคคล/ชุมชน/สังคม เพียงเล็กน้อย ในขณะที่สื่อที่มีคุณภาพสูง กลับมีสถานภาพที่ทรุดโทรม เช่น กรณีหมอลำ พบว่าหมอลำแบบดั้งเดิมที่รักษาจิตวิญญาณความเป็นหมอลำ เอาไว้อย่างเต็มที่ นั้น มักไม่มีผู้สืบทอด ส่วนหมอลำที่เฟื่องฟู มักเป็นหมอลำที่ให้ความบันเทิงอย่างฉาบฉวย ปรากฏการณ์เช่นนี้ จะเป็นการลดมูลค่า/คุณค่าในเชิงประโยชน์จากหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน

๒.๒ สื่อชั้นดีเยี่ยมมักสูญหาย เหลือไว้แต่สื่อระดับปลายแถว สื่อพื้นบ้านแต่ละประเภทมีความหลากหลายในตัวเอง และมีทั้งมุ่งเป้าหมายด้าน “พิธีกรรม” ให้ความศักดิ์สิทธิ์ ให้การอบรมสั่งสอน กับสื่อที่มีเป้าหมายหลักด้าน “ความบันเทิง” ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว สถานะของสื่อพิธีกรรมมักจะอยู่สูงกว่าสื่อบันเทิง เนื่องจากต้องการ การอบรมบ่มเพาะที่ยาวนานกว่า ต้องการความลึกซึ้งของศิลปินมากกว่า เป็นต้น ดังนั้น แนวทางในการเลือกสรรสื่อพื้นบ้านของสังคม จึงมักจะเลือกเอาสื่อที่มีความบันเทิงเป็นหลัก ปล่อยให้สื่อพิธีกรรมสูญหาย เช่น หมอลำทรง มักจะสูญหาย เหลือแต่หมอลำซิ่ง เป็นต้น ปรากฏการณ์นี้ เท่ากับว่า เรากำลังสูญเสีย “ความล้ำค่าของมรดกสื่อพื้นบ้าน” จนไม่เหลือมาถึงลูกหลาน หรือกลายเป็นสื่อพื้นบ้านชั้นปลายแถว

๒.๓ สื่อที่เหลืออยู่ก็กลายเป็นขี้ ถึงแม้จะเป็นหลักการพื้นฐานว่า หากวัฒนธรรมทุกประเภทจะดำรงอยู่ต่อไปได้ จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยน (adaptive) แต่คำถามต่อไปก็คือ ในการปรับเปลี่ยนนั้น “ใครเป็นผู้มีอำนาจในการปรับเปลี่ยน” ผู้ปรับเปลี่ยนเป็นเจ้าของวัฒนธรรมเอง หรือเป็นพลังจากภายนอก เช่น กระแสธุรกิจ และ “เป้าหมายการปรับเปลี่ยนนั้นเพื่อใคร/เพื่ออะไร” ทั้งนี้ หากคำตอบออกมาว่า การปรับเปลี่ยนนั้นเกิดมาจากพลังผลักดันภายนอก เช่น กระแสธุรกิจ ก็จะส่งผลให้สื่อพื้นบ้านนั้นกลายเป็นขี้ กลายเป็นสื่อแปลกหน้า สำหรับท้องถิ่นได้

๒.๔ ปัญหาเรื่องปริมาณและคุณภาพของผู้ชม มูลเหตุสำคัญที่ทำให้สื่อพื้นบ้านสูญหาย คือ การขาด “ปริมาณของผู้ชม” เช่น กรณีของคำวซอ ที่บรรดาผู้ชมที่เป็นแฟนประจำนั้นคือกลุ่มที่มีอายุตั้งแต่ ๓๐ ปีขึ้นไป ในขณะที่เด็กวัยรุ่นมีความสัมพันธ์แบบแปลกหน้ากัน คำวซอจึงกลายเป็น “สื่อของผู้อาวุโส” อย่างไรก็ตาม ปัญหาอีกประการหนึ่งที่สื่อพื้นบ้านสูญหายคือเรื่อง “คุณภาพของผู้ชม” เช่น กรณีราโนรา ในอดีตผู้ชมจะมีลักษณะเป็น “ผู้ชมดราม่า” คือสามารถเข้าใจและดื่มด่ำในสุนทรียะของโนราได้ จดจำได้ทั้งทำรำ บทร้อง แต่ทว่าในปัจจุบัน คุณภาพของผู้รับสารนั้น มีอาการ “มือตก ตาดำ หูเดียว” ลง เช่น เริ่มไม่รู้ว่าทำรำแบบไหน จึงจะเรียกว่างดงาม

๒.๕ ปัญหาเรื่องการสืบทอด/ปรับตัว และเครือข่ายของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้าน หากพิจารณาจากองค์ประกอบของการสื่อสาร S-M-C-R ทั้ง ๔ ประการ นั้น จะพบว่า มีปัจจัยที่เป็นมนุษย์อยู่ ๒ ส่วน คือ ส่วนของผู้ส่งสาร (S) และส่วนผู้รับสาร (R) โดยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสืบทอดก็คือ การสืบทอดฝ่ายผู้ส่งสาร เช่น ศิลปิน อีกฝ่ายคือ การสืบทอดผู้รับสาร เพราะหากไม่มีการสืบทอดผู้ชมแล้ว กระบวนการสื่อสารทั้งหมดก็จะดำเนินไปไม่ได้ ดังนั้น ปัญหาของสื่อพื้นบ้านคือ ปัญหาการสูญเสียผู้ชมที่เป็น “วัยรุ่น และเด็ก”

ส่วนประเด็นเรื่องการ “ปรับตัว” นั้น มักมีความเข้าใจกันว่าสื่อพื้นบ้านจะมีลักษณะของการ “อนุรักษ์” มีลักษณะคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง แต่แท้ที่จริงแล้ว สื่อพื้นบ้านนั้นมีการปรับตัวมาโดยตลอด เป็นลักษณะทวีลักษณ์ คือ มีทั้งด้านที่พยายามจะอนุรักษ์ และด้านที่พยายามจะปรับตัว เป็นดุลยภาพคู่ขนานกัน ขึ้นอยู่กับว่าใครเป็นคนปรับ และปรับเพื่อประโยชน์ของใคร

อย่างไรก็ตาม ทั้งในด้านการอนุรักษ์และปรับตัว สามารถทำหน้าที่ในการรักษาวัฒนธรรมได้เช่นเดียวกัน โดยความหมายของการ “อนุรักษ์” คือ การที่พยายามรักษาไม่ให้สื่อผิดเพี้ยนไปจากของเดิม เพราะหากไม่มีต้นฉบับเดิมแล้ว สื่อก็จะไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ในขณะที่ “การปรับตัว” ก็เกิดขึ้นเพื่อให้สื่อเหล่านั้น สามารถทำบทบาทหน้าที่ได้อย่างเข้ากับสถานการณ์ในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปเพื่อให้สื่อ สามารถที่จะดำรงอยู่ได้ ต่อไปเช่นเดียวกัน

สำหรับเรื่องเครือข่ายผู้ที่เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้านนั้น หมายถึง รูปแบบความสัมพันธ์ ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้าน เช่น เครือข่ายระหว่างศิลปินด้วยกันเอง เครือข่ายระหว่างศิลปินกับผู้ชม บ้างก็เรื่อง “เครือข่าย” นี้ จะเป็นตัวแปร ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องศักยภาพในการสืบทอดและการปรับตัว

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ความสำคัญของการสำรวจสถานภาพสื่อพื้นบ้านนั้น เป็นผลที่สื่อพื้นบ้านแต่ละชนิด หรือแม้แต่นชนิดเดียวกัน จะมีลักษณะที่แตกต่าง/หลากหลาย/และตกอยู่ในสภาพที่อาจจะต่างกัน ราวฟ้ากับดินก็เป็นได้ ดังนั้น ในการสืบทอด/ฟื้นฟูสื่อพื้นบ้าน จึงต้องเข้าใจสถานภาพของสื่อแต่ละชนิดเป็นอย่างดี เพื่อให้สามารถนำไปวิเคราะห์เชื่อมโยงความสัมพันธ์ กับบริบทชุมชน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตลอดจนเป็นแนวทางในการทำงานเพื่อพัฒนาศักยภาพ ของสื่อพื้นบ้านต่อไป

คณะผู้วิจัย ได้นำแนวคิด เกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพื้นบ้าน มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์สถานการณ์ดำรงอยู่ การปรับตัว และการเปลี่ยนแปลงของสื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ ในกรอบขององค์ประกอบด้านการสื่อสาร S-M-C-R-E ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อเชื่อมโยงผลการศึกษาที่พบ ไปอธิบายปรากฏการณ์ ปัญหาในข้ออื่นต่อไป

๓. ทฤษฎีหน้าที่นิยมของสื่อพื้นบ้าน (Functionalism of Folk Media)

กลุ่มชนแต่ละแห่ง ต่างก็มีการสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ ตอบสนองความต้องการ ของคนในสังคมนั้น ๆ ซึ่งวัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือสื่อพื้นบ้านก็เป็นกลไกทางสังคมอย่างหนึ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น เพื่อใช้เป็นเครื่องมือ สื่อสารกันภายในกลุ่ม มาหลายยุคหลายสมัย และยังมีรูปแบบ ที่หลากหลาย กระจายอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นของตนเอง หรืออาจหยิบยืมมาใช้ ในท้องถิ่นของตน เนื่องจากเห็นว่ามีประโยชน์ ต่อชุมชนและบุคคล ต่อการดำเนินชีวิตในสังคมนั้น ๆ

แสดงให้เห็นว่าสื่อพื้นบ้านเหล่านั้น ได้แสดงถึงบทบาท และความสำคัญในลักษณะต่างกันไป ทั้งนี้ สำนักหน้าที่นิยมถือว่า “วัฒนธรรมหรือการสื่อสาร” เป็นสถาบันย่อยอย่างหนึ่งของสังคม โดยจะทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับ ระบบค่านิยมโดยเฉพาะ และมีการระบุนหน้าที่ของคนแต่ละกลุ่มไว้ชัดเจน

แนวคิดหลักของทฤษฎีหน้าที่นิยม

๑. สถาบันย่อย ๆ ของแต่ละสังคม ทำหน้าที่หรือไม่ทำหน้าที่ หรือทำหน้าที่ผิดไป
๒. หน้าที่เปิดเผยและหน้าที่แฝงเร้น ใช้เกณฑ์ในการวัด คือ ความตั้งใจ และการรู้ตัว ของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร หน้าที่เปิดเผย จึงเป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นตามมา โดยผู้สื่อสารที่ตั้งใจ และรู้ตัวมาก่อน ส่วนหน้าที่แฝงเร้น ก็เป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ตามมา โดยผู้ส่งสารไม่ได้ตั้งใจ และไม่รู้ตัวมาก่อน

๓. เมื่อเกิดความต้องการของปัจเจกบุคคล/กลุ่ม/สังคม นั้น มีวิธีการและมีสถาบันที่จะตอบสนองความต้องการได้ ในกรณีที่สถาบันเคยทำหน้าที่ แต่ไม่ทำหน้าที่ ก็จะมีสถาบันอื่น ๆ เข้ามาทำหน้าที่แทน

กาญจนา (๒๕๔๘) อธิบายเกี่ยวกับ **หน้าที่นิยมของสื่อพื้นบ้าน** ว่าหน้าที่ต่าง ๆ ที่ถูกค้นพบ นั้นย่อมต้องมีผู้ทำหน้าที่ คือ โครงสร้างองค์ประกอบต่าง ๆ ในสังคมเป็นตัวต้นของการทำหน้าที่ โดยมองว่า โครงสร้างดำรงอยู่ได้ เพราะมีหน้าที่ หากไม่ทำหน้าที่ ก็เลื่อนหายไปจากสังคม โครงสร้างใด ทำหน้าที่ไคร่มาก โครงสร้างนั้นจะมีรูปร่างสอดคล้อง กับหน้าที่ที่ทำนั้น กล่าวคือ ทั้งโครงสร้างและหน้าที่ ต่างเป็นเหตุ เป็นผลซึ่งกันและกัน

โครงสร้าง (Structure) หมายถึง ตัวสื่อพื้นบ้าน ที่เป็นรูปปรากฏแก่สายตา การสัมผัสให้ได้ยิน ได้เห็น ได้รับรู้ สื่อพื้นบ้านนั้น ถ้าเปรียบกับต้นไม้ ก็เป็นส่วนต้น ที่โผล่พื้นดินมองเห็นง่าย ว่ามีต้นไม้อยู่ในต้นไม้ ต้นหนึ่ง ที่เป็นโครงสร้างหนึ่งนี้อาจมีโครงสร้างย่อย ๆ อยู่ เช่น กิ่ง ก้าน ใบ ดอก ผล เสมือนสื่อพื้นบ้าน อย่างหนึ่งจะมีองค์ประกอบย่อย ๆ อยู่ เป็นโครงสร้างย่อยหลาย ๆ อย่าง ที่เป็นส่วนหนึ่งของคุณลักษณะปลีกย่อย ของสื่อพื้นบ้าน ที่มีวิธีมารวมกันเป็นโครงสร้างใหญ่ แล้วทำงาน สอดประสานกัน

หน้าที่ (Function) เป็นปฏิกริยาอย่างหนึ่ง ของสื่อพื้นบ้าน ที่มีต่อบริบท รอบ ๆ สื่อหน้าที่ หมายถึง ความสามารถในการให้คุณประโยชน์แก่ผู้เกี่ยวข้อง กับสื่อพื้นบ้านนั้น ในประเด็นต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการให้ความสุข ความบันเทิง หรือสาระ คุณค่า ของชุมชน และเป็นความสัมพันธ์ ของโครงสร้างสิ่งอื่น หมายความว่า หน้าที่จะไม่ปรากฏตัว หากโครงสร้างนั้นตั้งอยู่โดด ๆ โดยไม่มีความสัมพันธ์กับสิ่งใด จะสามารถมองเห็นการทำหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านก็ต่อเมื่อ มีสิ่งอื่นมาประกอบ เช่น คน หมู่บ้าน ความคิด อารมณ์ ฯลฯ

นอกจากนี้ กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๕๐) ได้กล่าวถึง “หน้าที่นิยม” แบบมีพลวัต (Dynamic Functionalism) ว่าแนวคิด เรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน ต่อชุมชน เป็นการตอบคำถามว่า การมีสื่อพื้นบ้านนั้น มีประโยชน์อะไร ต่อชุมชน หรือช่วยแก้ปัญหาอะไรของชุมชนได้บ้าง ในทางกลับกัน หากสื่อพื้นบ้านสูญหายไป จะก่อให้เกิดปัญหาอะไรตามมา ซึ่งเป็นลักษณะของการมองบทบาทหน้าที่สื่อแบบพลวัต ไม่หยุดนิ่ง แต่มีลักษณะเป็นแบบกระบวนการทางวัฒนธรรม ที่มีความสัมพันธ์กับบริบทชุมชน และผู้ที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรม ดังนั้น สื่อพื้นบ้าน จึงจำเป็นต้องมีการผลิตซ้ำ ในเรื่องหน้าที่ และองค์ประกอบการสื่อสารต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา จึงจะสามารถสอดคล้องกับชุมชนได้

แนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่ของสื่อพิธีกรรม

บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมมีต้นแบบมาจาก “ทฤษฎีหน้าที่นิยม” (Functionalism) เพื่อใช้อธิบายการดำรงอยู่ และศักยภาพของสื่อพิธีกรรมที่มีต่อชุมชน ซึ่งสื่อพิธีกรรมแต่ละประเภท จะทำหน้าที่ของตนเอง แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับว่า สื่อพิธีกรรมนั้น มีคุณลักษณะอย่างไร มีใครเกี่ยวข้องในพิธีกรรมบ้าง และรวมไปถึงบริบทชุมชน อีกด้วยกาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๘) ได้สรุปถึงบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรม ไว้ดังนี้

๑. **หน้าที่ระดมพลังชุมชน** เช่นสื่อพิธีกรรมจุกจุก ซึ่งต้องระดมแรงงานผู้คนมากมาย เพราะต้องทำกิจกรรมทอผ้าให้แล้วเสร็จภายในวันเดียวหากปีใดชุมชนไม่สามารถจัดงานจุกจุกได้ ก็แปลว่า พลังสามัคคีของชุมชน เริ่มลดระดับลง

๒. **หน้าที่สืบทอดความเชื่อ** เช่นพิธีกรรมแซงชะนาค ที่สืบทอดสืบบรรพบุรุษ ว่ามีฤทธิ์เดชในการคลันดาล เกี่ยวกับสุขภาพของผู้คน

๓. **หน้าที่ในการสร้างภราดรภาพ/เอกภาพ/ความสามัคคี** เป็นปีกแผ่น เช่นพิธีหล่อเทียนจากน้ำตาเทียน

๔. **หน้าที่ในการสร้าง/สืบทอดอัตลักษณ์/ตัวตน** เป็นอัตลักษณ์ตัวตนเฉพาะ ที่สร้างความมีเกียรติ มีศักดิ์ศรี และมีพลังเป็นของตัวเอง

๕. **หน้าที่ในการสร้างความอบอุ่น/ความมั่นคงทางจิตใจ** เช่นพิธีกรรมการสวดมนต์สรวักขุญะ ที่ช่วยให้ผู้สวดมีความมั่นคง มีสมาธิ

๖. **หน้าที่ให้ความบันเทิง** ในพิธีกรรมต่าง ๆ มักจะมีการแสดง หรือการละเล่นเป็นส่วนประกอบเพื่อให้เกิดความสนุกสนาน

๗. **หน้าที่ในการจัดระเบียบสังคม** เช่น พิธีกินหมูล้างดิน เป็นพิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่ลงโทษผู้หญิง ที่ตั้งท้องก่อนแต่งงาน เพื่อเป็นการปรามผู้หญิง ให้รักนวลสงวนตัว

๘. **หน้าที่ปลอบขวัญ/คลายความกังวล** ในช่วงเวลาที่ชีวิตของผู้คน ต้องเผชิญกับปัญหาหรือภาวะวิกฤติ เช่น เจ็บไข้ได้ป่วย เผชิญกับภัยธรรมชาติ ก็จะมีพิธีกรรมที่ทำหน้าที่ปลอบขวัญ เช่น พิธีสืบทอด

๙. **หน้าที่ให้แนวทางการดำเนินชีวิต** เช่น การจัดการกับสภาพแวดล้อม เช่น การสืบทอดแม่น้ำ เป็นการให้แนวทางการใช้ชีวิต อย่างรู้รักษาทรัพยากรน้ำ เป็นต้น

๑๐. **หน้าที่ในการเป็นยาสมานแผลชุมชน** เมื่อเกิดรอยร้าวขึ้นในชุมชน สื่อพิธีกรรมจะมีคุณค่า เรื่อง “การให้อภัย การอโหสิกรรม เลิกแล้วต่อกัน” เช่น โครงการเทศน์มหาชาติ

๑๑. **หน้าที่ในความทรงจำร่วมกัน** ในชุมชนที่มีอายุยาวนาน หลายชั่วคน ชุมชนนั้นๆ จะมีเรื่องราว ประวัติศาสตร์ ตำนาน และในวาระโอกาสที่มีพิธีกรรม ที่มีการเล่าเรื่องราวในอดีต ประวัตินุคคล หรือตำนาน ความเชื่อเรื่องต่าง ๆ ของชุมชน เรื่องราวที่เป็นความทรงจำร่วมกันนี้ จะทำหน้าที่ เป็นกลไก สร้างสรรค์ ในหลายสิ่งหลายอย่าง เช่น การสร้างตัวตน/อัตลักษณ์ร่วม เชื่อมต่อความสัมพันธ์ ระหว่างคน หลาย ๆ รุ่น

๑๒. **หน้าที่การอบรมบ่มเพาะ** เป็นหน้าที่ ที่สำคัญที่สุด หน้าที่หนึ่งของพิธีกรรม เพราะในทุกขั้นตอนของพิธีกรรมนั้น เมื่อวิเคราะห์ แล้ว จะพบว่า ล้วนเป็นวิถีทางในการบ่มเพาะให้กับคนรุ่นหลัง ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เช่น การอบรมบ่มเพาะด้านทักษะได้แก่ การฝึกกรำรำ การฝึกทำบายศรี

๑๓. **หน้าที่การแสดงความรู้สึกร่วมกัน** เมื่อเวลาบุคคลใดบุคคลหนึ่งในชุมชนต้องพบกับเหตุการณ์ร้ายหรือดี คนอื่น ๆ ในชุมชนก็จะรู้สึกประหนึ่งว่า ตนเองได้พบกับเหตุการณ์นั้นไปด้วย เป็นตัวบ่งชี้ "ความเป็นชุมชน" ได้อย่างหนึ่ง และเพื่อจะแสดงว่าคนอื่น ๆ ในชุมชนก็รู้ร้อนรู้หนาว ในชุมชนไปกับชะตากรรมของบุคคลในชุมชน พิธีกรรมก็จะเป็เวทีที่แสดงออกซึ่งความรู้สึก ร่วมกัน ๆ

๑๔. **ทำหน้าที่เป็นคลังเก็บความรู้** การที่ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ ก็เพราะชุมชน มีความรู้ แต่ทว่าองค์ความรู้/ภูมิปัญญาเหล่านั้น ต้องมี "ที่เก็บรักษา" ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ ถือว่าเป็นที่เก็บความรู้เกี่ยวกับของโบราณ แต่ ประเพณี/พิธีกรรม จะทำหน้าที่เป็น "ห้องสมุด/ พิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต" ซึ่งจัดเก็บองค์ความรู้ต่าง ๆ เอาไว้

สรุป หน้าที่พื้นฐานของข้อื่อพิธีกรรม ก็คือ การทำบทบาทหน้าที่เชื่อมประสาน ระหว่างความสัมพันธ์ ๓ รูปแบบในเวลาเดียวกัน ได้แก่

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับวัตถุ/สิ่งของ/ธรรมชาติ
๒. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งสูงสุด ที่เชื่อถือ (พระเจ้า/ผี/หลักธรรม)
๓. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน

คณะผู้วิจัย จะได้นำแนวคิดทฤษฎี หน้าที่นิยมของสื่อพื้นบ้าน มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์หน้าที่ของสื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ โดยเฉพาะการเสริมสร้างอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรี ของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง เนื่องจากเป็นหน้าที่สำคัญ ที่จะทำให้ชุมชน ตระหนัก ในคุณค่าของภูมิปัญญาบรรพบุรุษ และคุณค่าของตนเอง ส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็ง

๔. แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ (Identity) และพื้นที่สาธารณะ

อัตลักษณ์ (Identity) ในทางจิตวิทยาสังคม หมายถึง ความสำคัญของแต่ละบุคคลว่า ตนเองมีความแตกต่าง จากผู้อื่น อย่างไร

กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๕) กล่าวถึง อัตลักษณ์ว่า เป็นเรื่องของ “ฉัน” และ “พวกเรา” ในส่วนที่เกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิต อุดมการณ์ สำนึก กฎเกณฑ์ พิธีกรรม ฯลฯ ที่ทำให้แตกต่างจาก “คนอื่น ๆ”

อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมนั้นก่อตัวมาจากการใช้วาทกรรม และปฏิบัติการต่าง ๆ ในสังคมที่ดำเนินอยู่ในชีวิตประจำวันของบุคคล เช่น การสนทนา การทักทาย การประกอบพิธีกรรม ฯลฯ บุคคลที่มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเดียวกัน ก็จะถูกล้อมรับจากสมาชิกภายในชุมชนเดียวกันว่า “เป็นคนวงใน/เป็นคนในวัฒนธรรมเดียวกัน” เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมนี้ มีคุณสมบัติ ๒ ด้านที่ตรงข้ามกัน แต่ก็อยู่ด้วยกันเหมือน ๒ ด้านของเหรียญเดียวกัน กล่าวคือ ในด้านหนึ่งจะมี ลักษณะที่อยู่ยงคงกระพัน ไม่เปลี่ยนแปลง แต่อีกด้านหนึ่งมีบางอย่างที่เปลี่ยนแปลง ปรับเปลี่ยนไปตลอดเวลา

อัตลักษณ์คือการต่อสู้ทางวัฒนธรรม

อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม นอกจากจะเป็นเรื่องของ “ตัวบ่งชี้” ที่มีลักษณะเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม (Cultural product) เช่นอาหารไทย รำไทย ฯลฯ ยังเป็นเรื่องของกระบวนการทางวัฒนธรรม (Cultural process) แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมเหล่านั้น สามารถเกิดขึ้นมาและดำรงอยู่ ตลอดจนมีความสัมพันธ์กับสังคมได้อย่างไร ทั้งนี้ แนวคิดใหม่ในเรื่องเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม คือ กระบวนการต่อสู้ในเรื่องเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม

สรุปได้ว่า “อัตลักษณ์ศักดิ์ศรี” เป็นการสร้างจิตสำนึกเพื่อเป็นหนทางในการเคารพภูมิปัญญา ตระหนักในคุณค่าของกลุ่ม และของตนเอง โดยไม่ล่วงละเมิด ทำลายตัวตนของผู้อื่น อันจะนำมาซึ่งพลังในการปกป้องเกียรติภูมิของตัวเอง สามารถดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง หากกลุ่ม หรือบุคคลใด ไม่สามารถดำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองไว้ได้ ก็จะสูญเสียอำนาจในการต่อรอง เรื่องต่าง ๆ ตามไปด้วย ตลอดจนไม่สามารถดำรงตนอยู่ในสังคม ได้อย่างมั่นใจ ภาคภูมิใจ และไม่ได้แสดงศักยภาพของตนเอง จนส่งผลกระทบต่อความเข้มแข็งของชุมชน และการพัฒนาคุณภาพชีวิต อีกด้วย

คณะผู้วิจัย จึงได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี เพื่อเป็นกรอบในการวิเคราะห์คุณค่า/ความหมายที่สื่อพิธีกรรม มีต่อชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง วิเคราะห์ความรู้สึกนึกคิด และทัศนคติที่มีต่อเอกลักษณ์ วัฒนธรรม ของตนเอง และเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจ เกี่ยวกับการทำหน้าที่ ของสื่อพิธีกรรม ว่าสามารถธำรงรักษา อัตลักษณ์ศักดิ์ศรี ของชุมชน ได้อย่างไร

พื้นที่สาธารณะ (Public Sphere)

พื้นที่สาธารณะ ประกอบด้วย คำว่า “พื้นที่” และคำว่า “สาธารณะ” โดยคำว่า “พื้นที่” ประกอบด้วย ลักษณะที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม ในแง่ “รูปธรรม” พื้นที่หมายถึง อาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่ง ที่มีการแบ่งกันเขตเอาไว้อย่างแน่นอน ส่วนในแง่ “นามธรรม” เป็นความหมายทางสังคม-การเมือง-วัฒนธรรม หมายถึง เวทีทางสังคม ที่มีการช่วงชิงอำนาจ

คำว่า “สาธารณะ” ที่เข้าใจกันคือ คำว่า “ส่วนร่วม” (Public) มักถูกนิยามโดยเปรียบเทียบกับคู่ที่ตรงข้ามคือ คำว่า “ส่วนตัว” (Private) สำหรับความหมายของคำว่า “สาธารณะ” อาจขยายไปถึงผลประโยชน์ของส่วนรวมสำหรับคนหมู่มาก หลากหลายกลุ่มที่อาจสอดคล้องหรือขัดแย้งกับผลประโยชน์ส่วนตัว

เมื่อใช้มุมมองของ “กระบวนการผลิตทางวัฒนธรรม” ก็จะเห็นว่า การผลิตวัฒนธรรมนั้น จะดำเนินการต่อเนื่องไปได้ ก็ต่อเมื่อ มีเงื่อนไข/ปัจจัย ต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวย และหนึ่งในเงื่อนไข/ปัจจัยเหล่านั้น ก็คือการมีพื้นที่สาธารณะของชุมชน (Public sphere)

คณะผู้วิจัย จะได้นำแนวความคิดการสื่อสารพื้นที่สาธารณะ ไปเป็นแนวทางในการอธิบายปรากฏการณ์ ที่เกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ ทั้งนี้ เนื่องจาก การสร้างกิจกรรมเพื่อสืบสานพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ นั้น จะพบว่าทั้งการจัดเวทีเสวนากลุ่มย่อย การจัดเวทีคณะทำงาน การจัดเวทีส่งเสริมสื่อพื้นบ้าน ประเภทต่าง ๆ คู่สายตาคมนอกวัฒนธรรม การจัดทำหลักสูตร พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพในโรงเรียน นับว่าเป็นการเปิดพื้นที่สาธารณะ เพื่อให้ชุมชนได้มี โอกาสแสดงศักยภาพ และอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของตนเอง

๕. แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก

กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก เป็นวิธีการทำงานวัฒนธรรมของโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข สพส. มีที่มาจาก ศาสตร์ด้านการสื่อสาร (Communication study) และมีแนวคิดทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษาเชิงวิพากษ์หนุนหลังอยู่ โดยกาญจนา แก้วเทพ (๒๕๕๐) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก ว่ามีแนวคิด/องค์ประกอบ ๑๒ องค์ประกอบ ดังนี้

๑. มอง “สื่อพื้นบ้าน/วัฒนธรรม” ให้เป็น “กระบวนการ” การพิจารณา “วัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้าน” ทุกชนิด ให้ก้าวเลยจากการมองเป็น “ผลผลิต” (Product) เช่น เสื้อผ้า อาหาร เครื่องดนตรี ฯลฯ หากแต่จะมองให้เป็น “กระบวนการผลิตวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้าน” นั้น ๆ ดังนั้น คำถามที่ใช้พิจารณาการศึกษาพื้นบ้านก็จะเปลี่ยนแปลงไป

๒. ขยับปัญญาก่อน ค่อยย้อนมาเขยื้อนกาย คุณลักษณะนี้ น่าจะเป็นอีกจุดหนึ่ง ที่สร้างความแตกต่าง ระหว่างการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก กับเชิงอนุรักษ์ เนื่องจากการทำงานเชิงอนุรักษ์นั้น มักต้องเผชิญหน้า กับภาวะวิกฤตเร่งด่วน คือการสูญสลายของสื่อ/วัฒนธรรมพื้นบ้าน ดังนั้น กิจกรรมที่งานอนุรักษ์ จัดทำ จึงมักเป็นงานแสวงหา รวบรวม จัดเก็บ ซึ่งเป็นความจำเป็นในระดับเบื้องต้น แต่ไม่พอเพียง ในระดับต่อไป

ส่วนเป้าหมายของการทำงานวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านเชิงรุก คือการก้าวต่อไป จากขั้นตอนของการอนุรักษ์ฟื้นฟู เป็นการทำงานเพื่อมุ่งการสืบทอด การปรับประยุกต์ และการส่งเสริมเผยแพร่ เพื่อการธำรงรักษาความยั่งยืนของสื่อพื้นบ้าน แต่ทว่า การที่จะขยับเข้าไป เกี่ยวข้องกับ เนื้อตัวของสื่อพื้นบ้าน เพื่อจะสืบทอด ปรับประยุกต์ หรือส่งเสริมเผยแพร่นั้น จะต้องมีความรอบคอบ ระมัดระวัง ที่จะไม่ไปสร้างความสูญเสีย ให้แก่ตัวสื่อพื้นบ้านเอง ดังนั้น กระบวนการทำงานนี้ จึงต้องเน้น “การขยับปัญญาเสียก่อน” คือการสร้าง ความเข้าใจเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน และปัจจัยที่เกี่ยวข้องให้ถ่องแท้ เสียก่อน ในการนี้ เครื่องมือชิ้นแรก ๆ ที่โครงการ สพส. นำมาใช้คือ ชุดความรู้ที่เรียกว่า “๔ รู้ของสื่อพื้นบ้าน” อัน ได้แก่ ความรู้เรื่อง “รู้จัก รู้ใจ รู้ใช้ รู้รักษา”

๓. การค้นคิดกิจกรรมอย่างมีที่มาที่ไป ต่อเนื่องจากคุณลักษณะข้อที่ ๒ คือการทำงาน วัฒนธรรมเชิงรุก นั้น จะต้องลงมือทำกิจกรรมบางอย่าง แต่คำถามก็คือ “จะทำกิจกรรมอะไร” หรือ “จะต้องทำกิจกรรมอย่างไร” จึงจะเกิดผลดี แก่สื่อพื้นบ้าน และหลีกเลี่ยงการสูญเสีย ดังที่กล่าวมาแล้ว

๔. หลักสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม การที่กลุ่มบุคคลภายนอกวัฒนธรรม จะเข้าไป ร่วมมือดำเนินกิจกรรมฟื้นฟู สืบทอด ปรับประยุกต์และส่งเสริม เผยแพร่สื่อพื้นบ้านร่วมกับชุมชน “ผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม” นั้น หลุมพรางที่บุคคลภายนอกจะต้องระมัดระวังคือ การเข้าไปครอบงำ ชี้นำ แนวคิด และแนวทางปฏิบัติ ของกระบวนการดังกล่าว ดังนั้น แนวคิดเรื่อง “สิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม” เป็นแนวคิดในขั้นตอนการตัดสินใจ เกี่ยวกับการจัดการวัฒนธรรม ต้องให้เป็นสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม ซึ่งเป็นผู้ก่อกำเนิด เป็นผู้กำลังใช้ และเป็นผู้จะต้องรับผลต่าง ๆ เป็นผู้ตัดสินใจ (ส่วนบุคคลภายนอก นั้นสามารถให้ข้อมูลให้ข้อคิดเห็น ให้ความรู้ ให้ข้อเสนอแนะต่าง ๆ ได้ แต่ต้องไม่เป็นผู้ตัดสินใจแทนชุมชน)

การนำแนวคิดเรื่อง “สิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม” มาใช้ด้วยการลงมือปฏิบัติจริง (การให้ชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจในทุกขั้นตอน) จึงเป็น “กระบวนการเสริมพลังอำนาจทางวัฒนธรรม” (Empowerment) ให้แก่ชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมอย่างแท้จริง

๕. การทำกิจกรรมคือการเปิดพื้นที่สาธารณะแห่งใหม่ ๆ ให้แก่ชุมชน เมื่อใช้มุมมองของ “กระบวนการผลิตทางวัฒนธรรม” (Cultural Production) หมายความว่า การผลิตวัฒนธรรมนั้น จะดำเนินการต่อเนื่องไปได้ ก็ต่อเมื่อมี เงื่อนไข/ปัจจัยต่าง ๆ เอื้ออำนวย และหนึ่งในเงื่อนไข/ปัจจัย เหล่านั้น คือการมีพื้นที่สาธารณะของชุมชน

๖. หลักการเรื่อง “ครบเครื่องเรื่อง S-M-C-R” ในงานวัฒนธรรม คือแนวคิดเรื่อง “กระบวนการสื่อสาร” อันมีองค์ประกอบ คือ ผู้ส่งสาร-สาร-สื่อ-ผู้รับสาร เรียกย่อ ๆ ว่า S-M-C-R

การนำเอา S-M-C-R มาใช้ในการทำงานวัฒนธรรมนั้น หมายความว่า หลังจากที่มองวัฒนธรรมในแง่ของสาขาวิชาอื่น ๆ เช่น สังคมศึกษา มานุษยวิทยา ก็จะเพิ่มมุมมอง การจัดงานประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ว่าเป็นงานด้านการสื่อสารด้วย

๗. การใช้กลยุทธ์”สื่อเอาผู้รับสารเป็นตัวตั้ง” ต่อเนื่องจากคุณลักษณะในข้อ ๖ ที่กล่าว มาแล้วว่า การสื่อสารจะเข้ามามีบทบาทในการสร้างมูลค่าเพิ่มของการทำงานด้านวัฒนธรรมเชิงรุก โดยเริ่มจาก “การมองให้ครบเครื่องเรื่อง S-M-C-R” ส่วนมูลค่าเพิ่มในลำดับต่อมา คือการเสริมเพิ่ม กลยุทธ์แบบใหม่ ๆ ของการสืบทอดวัฒนธรรม

แต่เดิมนั้น กลยุทธ์ที่ชุมชนใช้ในการสืบทอดวัฒนธรรมจะมีอยู่ ๒ กลยุทธ์ใหม่ ๆ คือ **ปูสอนหลาน** (เน้นการใช้วัจนภาษาเป็นเครื่องมือถ่ายทอด) เช่นการเล่านิทานรอบกองไฟ การร้องหมอลำ เป็นต้น อีกกลยุทธ์หนึ่งคือ **ปู้ยาพาทำ**เน้นการลงมือปฏิบัติ เช่น ปู้ยาตายาย พาลูกหลานร่วมงานประเพณีต่าง ๆ สอนลูกหลานให้สวดมนต์ไหว้พระหรือทอผ้าด้วยการลงมือ ปฏิบัติลูกหลาน ก็จะค่อย ๆ ซึมซับ คุณค่า/สุนทรียะ/ความหมายความสำคัญของวัฒนธรรมใน ชุมชนได้ ทีละเล็กละน้อย

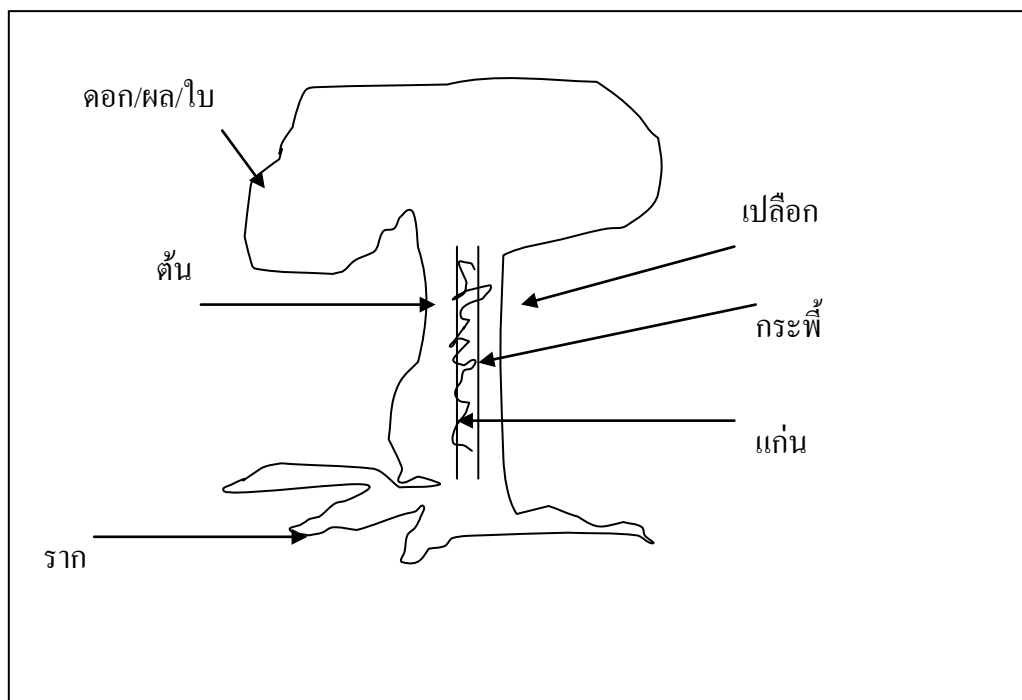
สำหรับสองกลยุทธ์ ที่กล่าวมานี้ แม้จะมีความแตกต่าง ที่เห็นได้ชัดเจน คือ แบบแรก เน้นการพูดเจรจา แบบหลังเน้นการลงมือปฏิบัติ แต่ลักษณะร่วมเหมือนกัน ในแง่มุมมอง การสื่อสาร คือเป็นกลยุทธ์ ที่เอา “ผู้ส่งเป็นตัวตั้ง” (Sender-oriented approach) เพราะการที่จะ อบรมสั่งสอน เรื่องอะไร พาทำอะไร/อย่างไร จะอยู่ที่ ปู้ยาเป็นตัวกำหนด เป็นกลยุทธ์ที่ต้อง ใช้เวลาแบบสั่งสม ไปทีละเล็กละน้อย

กลยุทธ์ทั้งสองแบบนี้ เคยใช้ได้เป็นอย่างดี เมื่อในอดีต เนื่องจากเงื่อนไขของสภาพชีวิต เอื้ออำนวย แต่ในปัจจุบัน ทัศนคติของลูกหลาน ในการแสวงหาความรู้ เปลี่ยนไปแล้ว เด็ก ๆ สมัยใหม่จะมีลักษณะ active มากขึ้น ระยะเวลารวมทั้งการแสดงหาความรู้ ที่เด็กจะเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ (รวมทั้งวัฒนธรรมพื้นบ้าน) ก็หดตัวลง สถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่มีหน้าที่ ในการอบรมบ่มเพาะ

เด็ก และเยาวชน จึงปรับตัวเพื่อตอบรับกับคุณลักษณะ ของเด็กรุ่นใหม่ เช่น สถาบันการศึกษา ได้ปรับวิธีการสอน แบบถือครูเป็นสำคัญ เป็นต้น

๘. การใช้เครื่องมือ “การวิเคราะห์คุณลักษณะ” และ “ต้นไม้แห่งคุณค่า” เป็นเครื่องมือ ที่ชักชวนบรรดาเจ้าของวัฒนธรรม ที่มีความรู้เรื่องสื่อพื้นบ้าน กันคนละเล็ก ละน้อย (เรียกว่า Tacit knowledge) โดยนำเอาความรู้เหล่านั้นออกมารวมกัน (Explicit) ให้กลายเป็น “ความรู้ร่วมกัน เกี่ยวกับคุณลักษณะของสื่อพื้นบ้าน” (ที่เรียกว่า Explicit knowledge) อันเป็นรูปแบบพื้นฐาน ของ “การบริหารจัดการความรู้” (Knowledge management)

วัฒนธรรมมีส่วนทั้งที่เป็นพื้นผิว และส่วนที่อยู่ ข้างล่าง ในทางปฏิบัติ โครงการ สพส. ได้นำเอาแนวคิด ดังกล่าวมาผสมกับแนวคิดด้านการสื่อสารที่พูดถึงเรื่อง “รูปแบบ” (Form) และ เนื้อหา (message/content/meaning) ผลลัพธ์สุดท้ายที่ได้มาคือ การได้เครื่องมือ การวิเคราะห์ วัฒนธรรม ที่เรียกว่า “ต้นไม้แห่งคุณค่า” โดยใช้มุมมองที่ศึกษาวัฒนธรรม แบบอุปมา อุปมัย เทียบเคียงกับต้นไม้ทั้งในแนวตั้ง (vertical) และแนวนอน (horizontal) ดังแสดงในภาพ

ภาพที่ ๒ ภาพต้นไม้แห่งคุณค่า

เมื่อมองในแนวดิ่ง จะเห็นส่วนของต้นไม้เป็น ๓ ส่วน ส่วนที่มองเห็น อยู่เหนือพื้นดิน จะมี ๒ ส่วน คือ ดอก/ผล/ใบ และลำต้น (ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ต่างกัน) ส่วนนี้เปรียบได้กับส่วนที่เป็นรูปแบบ (form/format) อีกส่วนหนึ่งเป็น “ส่วนที่มองไม่เห็น” (Invisible part) เพราะอยู่ใต้ดิน คือส่วนที่เป็นราก ส่วนนี้เปรียบได้กับ ส่วนที่เป็น **เนื้อหา/คุณค่า/ความหมาย**

การใช้ต้นไม้แห่งคุณค่าในแนวดิ่งนี้ จะช่วยในเรื่องของการพิจารณา เรื่องการสืบทอด โดยเป็นแนวคิด ที่จะกำกับการทำกิจกรรม การสืบทอดแต่ละครั้งว่าจะเน้นที่ **ส่วนไหนของต้นไม้** (ซึ่งต่อเนื่องมาจากขั้นตอนการวิเคราะห์ปัญหาวัฒนธรรมว่า “ขาดแคลนในส่วนใด”) แต่ที่สำคัญ ก็คือ การสืบทอดนั้น จะต้องไม่หลงลืม “ส่วนที่มองไม่เห็น” คือเนื้อหา/คุณค่า/ความหมาย ซึ่งโดยส่วนใหญ่ ทิศทางการอนุรักษ์วัฒนธรรม จากกำลังของชุมชนเอง มักจะประสบปัญหาเรื่องการสืบทอดในส่วนของราก ของต้นไม้

● **ส่วนการมองในแนวนอนนั้น** จะแบ่งชั้นของต้นไม้ ออกเป็น ๓ ส่วน คือส่วนที่เป็นแก่น (วงในสุด) กระจัง (รอยเชื่อมต่อ) และเปลือก (วงนอกสุด) การแบ่งลำดับชั้นตามแนวนอนนี้จะเป็นเครื่องมือที่สามารถ นำมาช่วยงาน “การปรับประยุกต์” วัฒนธรรมพื้นบ้าน (ซึ่งมีธรรมชาติที่ต้องปรับเปลี่ยนไป ตามสภาพความเป็นจริงที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาอยู่แล้ว) โดยมีหลักการว่าการปรับเปลี่ยนที่เป็นคุณค่าต่อชุมชนก็คือ “การเปลี่ยนแปลง ปรับกระจังและรักษาแก่น” เอาไว้

๕. การใช้กลยุทธ์ **“ไขว้ประสานอย่างใช้ปัญญา”** หลักวิชาการด้านวัฒนธรรมศึกษากล่าวอยู่เสมอว่า ระบบวัฒนธรรมของชุมชนหรือสังคมที่มีความยั่งยืนนั้น จะเป็นระบบเปิด (open system) อยู่เสมอ กล่าวคือ มีการพบปะแลกเปลี่ยนกับระบบวัฒนธรรมจากภายนอกอยู่เสมอ อย่างไรก็ตาม การเปิดตัวมาพบกับ วัฒนธรรม จากภายนอกนั้นก็ให้มีหลายแบบแผน บางรูปแบบ ก็เป็นคุณค่าต่อวัฒนธรรมชุมชน แต่บางวัฒนธรรมก็เป็นโทษ ต่อชุมชน เช่น

● **แบบแผนการเข้าแทนที่** (Substitution) แบบแผนนี้ วัฒนธรรมใหม่ หรือวัฒนธรรมจากภายนอก จะเข้ามาเบียดกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน แล้วเข้ามาสวมรอยแทนที่แบบแผนการเข้ามาแทนที่นี้ เป็นสาเหตุหลัก ของการสูญสลายของวัฒนธรรมพื้นบ้านทั้งหลาย เช่น กลุ่มเยาวชนหันมาสนใจสื่อมวลชน (วิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต) แล้วหันหลังให้กับสื่อพื้นบ้าน

● **แบบแผนการรับไว้ทั้ง ๒ อย่าง** (Addition) แบบแผนนี้ ชุมชนจะรับเอาวัฒนธรรมทั้ง ๒ แบบเอาไว้คู่เคียงกัน ตัวอย่างเช่น เมื่อมีงานฉลอง/งานวัดในภาคใต้ ก็จะมีทั้งเวทีเพลงลูกทุ่ง คอนเสิร์ต และ โนรา หรือหนังตะลุง ฯลฯ การจะใช้แบบแผนนี้ได้ ชุมชนต้องมีทรัพยากร/มีต้นทุนมากพอที่จะหล่อเลี้ยงวัฒนธรรม ทั้งแบบใหม่ และแบบเดิมเอาไว้ได้อย่างเต็มรูปแบบ

● **แบบแผนการไขว้อย่างใช้ปัญญา (Hybridization)** แบบแผนนี้อาจจะคล้ายคลึงกับแบบที่สอง คือมีการรับทั้งวัฒนธรรมใหม่ และเก่าเข้าไว้ด้วยกัน แต่ความแตกต่าง จะอยู่ที่แบบแผนนี้ วัฒนธรรมทั้งสองนั้น จะต้องมีการดัดแปลง การตัดทอน การเพิ่มเติม เพื่อให้สามารถนำมา “ไขว้” รวมกันให้เป็นหนึ่งเดียวได้ เช่น การรื้อฟื้นการทำพิธีกรรมผีปู้ย่า นั้น ในตัวของพิธีกรรม ก็ต้องมีการปรับ เช่น ต้องมี “กระบวนการทำความเข้าใจร่วมกัน” (ใช้การจัดเวทีเสวนารูปแบบวัฒนธรรมใหม่) และเนื่องจากข้อจำกัดที่ พิธีไหว้ผีปู้ย่า เป็นพิธีกรรมที่ไม่อาจทำเทียมขึ้นมาได้ ดังนั้น กลุ่มลูกหลานของคนรุ่นใหม่ จึงนำรูปแบบ “การเล่นละคร หรือหุ่นมือ” มาใช้เป็น “เวทีการสื่อสาร เพื่อถ่ายทอดความรู้/ความเข้าใจ/คุณค่า เรื่องผีปู้ย่า”

๑๐. **แนวคิดเรื่อง “วัฒนธรรมเป็นสมบัติร่วมของชุมชน”** ความหมายของแนวคิดนี้ หมายความว่า วัฒนธรรมนั้น เป็นประจักษ์สมบัติร่วม ของคนทุกกลุ่ม ทุกเพศ ทุกวัย ทุกฐานะชนชั้น รวมทั้งเป็นสมบัติที่ เป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่ครั้งอดีตจนถึงปัจจุบัน และในอนาคต

การยึดแนวคิดเรื่อง “วัฒนธรรมเป็นสมบัติร่วม” มีนัยยะตามมาในเรื่องการออกแบบกิจกรรมที่จะต้อง “เปิดพื้นที่ให้คนทุกกลุ่ม/ทุกเพศ/ทุกวัย/ทุกรุ่น” ในชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วม

ทั้ง ๆ ที่สื่อพื้นบ้าน/วัฒนธรรมชุมชน เป็นสมบัติร่วมของชุมชน แต่ปัญหาที่มักเกิดขึ้นก็คือ คนบางกลุ่ม (เช่น เด็ก/วัยรุ่น/คนรุ่นใหม่) อาจจะทำให้เกิดความรู้สึกว่า “สื่อพื้นบ้านเป็นเรื่องของคนเฒ่า คนแก่ เท่านั้น”

ดังนั้น การที่จะแก้ไขในกรณีนี้ได้ ก็คือ “การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” ที่จะช่วยสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of belonging) ให้เกิดขึ้น การทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก ดังกล่าว จึงต้องผสมผสานกับ “การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” เท่านั้น

๑๑. **แนวคิด “หน้าที่นิยม” แบบมีพลวัต (Dynamic functionalism)** แนวคิดเรื่องบทบาทหน้าที่ ของสื่อพื้นบ้านต่อชุมชน นั้น เป็นการตอบคำถามว่า การมีสื่อพื้นบ้านจะมีประโยชน์อะไรต่อชุมชน หรือจะช่วยเหลือแก้ปัญหาอะไรของชุมชนได้บ้าง ในทางกลับกัน หากสื่อพื้นบ้านสูญหายไป จะก่อให้เกิดปัญหาอะไรตามมา โครงการ สพส. ได้เพิ่มมิติด้านกาลเวลา และประเภทของบทบาทหน้าที่ ดังนี้ คือ

● **เมื่อเปรียบเทียบ อดีต กับปัจจุบัน** แล้ว มีหน้าที่อะไรบ้างที่ยังคงเดิมอยู่ ต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน /มีหน้าที่อะไรบ้างที่สูญหายไป/มีหน้าที่อะไรบ้างที่เพิ่มขึ้นใหม่/หรือหน้าที่ ที่แปรเปลี่ยนจากเดิม

● **หน้าที่ยังคงต่อเนื่อง** หน้าที่ที่สูญหาย หน้าที่ที่เพิ่มขึ้น นั้น เป็นหน้าที่ที่มีความสำคัญเพียงใด หรือเป็นหน้าที่ที่ชุมชนพึงประสงค์ หรือไม่

● **การทำหน้าที่ยังคงต่อเนื่อง /หรือสูญหาย/หรือเพิ่มขึ้นใหม่นั้น** เกี่ยวข้องกับปัจจัย เงื่อนไขอะไรบ้าง

๑๒. **ทำที่แบบ “คูขนาน” ต่อสื่อพื้นบ้าน** โครงการ สพส. ได้กำหนดทำที่ต่อสื่อพื้นบ้านไว้อย่างชัดเจนว่า จะต้องใช้ระบบคูขนาน คือ “ต้องทั้งใช้ ทั้งช่วย ชำรงรักษา/สืบทอด/พัฒนาสื่อพื้นบ้าน” ไปพร้อม ๆ กัน ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการใช้

คณะผู้ทำการวิจัย จะนำแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ วิธีการทำงานฟื้นฟู สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ เพื่อฟื้นฟูเอกลักษณ์ของตนเอง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (๒๕๔๘) ทำการศึกษาพิธีกรรมการทำขวัญข้าว ทำชีวิตดี ผลผลิตดี: กรณีศึกษาชุมชนบ้านโคกห้วย ตำบลเทพมงคล อำเภอบางซ้าย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า คณะทำงานได้นำแนวทางการทำงานของโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) มาใช้ ในการซึ่งศึกษาในเรื่องวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณค่าในองค์ประกอบของพิธีกรรมทำขวัญข้าวแม่โพสพ ตลอดจนแนวทางแก้ปัญหาของชุมชน โดยการนำพิธี การทำขวัญข้าว มาปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับการแก้ปัญหาชุมชน และที่สำคัญคือกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ผู้ร่วมกิจกรรมและนักเรียน ได้มีโอกาสเข้าร่วมพิธีการทำขวัญข้าว ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่กำลังจะสูญหายไปจากชุมชน แต่หลังจากได้ดำเนินโครงการสืบสานประเพณีการทำขวัญข้าวแล้ว ประชาชนชาวบ้าน และประชาชน บ้านโคกห้วย ได้ร่วมกันรื้อฟื้น ประเพณีนี้ ให้เป็นประเพณีของชุมชนต่อไป

ณัฐมน บัวพรมมี (๒๕๕๐) ทำการศึกษาการใช้สื่อพิธีกรรมแข่งชะนาม เพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชาวไทโส้ บ้านโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม พบว่า สถานภาพของสื่อพิธีกรรมในยุคอดีต มีความเฟื่องฟู เนื่องจากสื่อมีความหมายศักดิ์สิทธิ์ เป็นอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี ของชุมชน และเป็นสื่อ ที่เกี่ยวข้องกับคนทุกเพศทุกวัย แต่ในช่วงปี ๒๕๒๘ เป็นต้นมา สื่ออยู่ในสภาพแบบข้างนอกอยู่ ข้างในกลวง เนื่องจากคนที่เกี่ยวข้องมีเพียง คนแก่และแม่บ้าน และสื่อยังได้รับการตีความว่า งามาย ภายหลังจากที่มีการฟื้นฟูในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ทำให้สื่อ มีสถานภาพเข้มแข็ง เนื่องจากชุมชน และองค์กรภายนอกให้ความร่วมมือในการสืบทอดพิธีกรรม ส่วนการศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงสถานภาพ พบว่า ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความเชื่อ ข้อจำกัดของสื่อ ผู้นำชุมชน และระบบเครือญาติ ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ ความเจริญทางการแพทย์ การศึกษา เส้นทางการคมนาคม เศรษฐกิจ และการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก

ส่วนการทำหน้าที่ของสื่อ ในการสืบทอด อัตลักษณ์ชาวไทโส้ ในยุคอดีต มีช่องทางการสื่อสาร จำกัด ทำให้กลุ่มแกนนำครูได้บูรณาการสื่อพิธีกรรมแซงชะนามเข้าสู่โรงเรียน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๕ แต่ผู้ที่สืบทอด มีเพียงกลุ่มเด็กและเยาวชน ต่อมาในยุคที่มีการทำโครงการฟื้นฟู พบว่า ได้มีการเปิดพื้นที่สาธารณะให้กับคนทุกเพศ ทุกวัย โดยการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ส่งผลให้สื่อกลับมาทำบทบาทหน้าที่ในการสืบทอด อัตลักษณ์ศักดิ์ศรี ของชาวไทโส้ ได้อย่างเข้มข้น ในกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก ที่ชุมชนนำมาใช้ในการฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมาย พบว่ามี ๕ แนวคิดหลัก ได้แก่ หลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม หลักการสร้างความเข้าใจ ร่วมกัน ก่อนทำกิจกรรม (ขยับปัญญา) แนวคิดการวิเคราะห์วัฒนธรรมทั้งรูปแบบ และเนื้อหา (ต้นไม้แห่งคุณค่า) หลักการครบเครื่องเรื่อง S-M-C-R และแนวคิด ทำที่แบบคู่ขนาน “ทั้งใช้และพัฒนา” สื่อพื้นบ้าน และสำหรับการศึกษา การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ชุมชนนำมาใช้ในการฟื้นฟู และเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี ให้แก่สื่อพิธีกรรมแซงชะนาม มี ๕ รูปแบบ ได้แก่ การสื่อสารแบบสองทาง การสื่อสารแบบแนวระนาบ การไหลของข่าวสารสองจังหวะ การสลับบทบาทหน้าที่ผู้สื่อสาร และการมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อ

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรม และชุมชนในการบริหารจัดการ วัฒนธรรม: กรณีศึกษาประเพณีทำขวัญข้าวแม่โพสพ อำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี” โดยมีขั้นตอน และรายละเอียด ในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑. รูปแบบการวิจัย
๒. กลุ่มตัวอย่าง
๓. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
๔. การวิเคราะห์ข้อมูล

รูปแบบการวิจัย

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่มีการศึกษาแบบ Case Study โดยมีกลุ่มตัวอย่าง จำนวน ๔๐ คน ทั้งนี้ ใช้วิธีเก็บข้อมูล โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Indepth Interview) กลุ่มตัวอย่าง จำนวน ๕ คน สันทนากลุ่ม กับกลุ่มตัวอย่าง จำนวน ๕ คน ใช้การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม ในกิจกรรมต่าง ๆ ของชาวอำเภอหนองขาหย่าง เช่น การจัดประชุม กลุ่มกิจกรรมสื่อพื้นบ้าน และกิจกรรมการจัดพิธีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ จำนวน ๓๐ คน รวมทั้งใช้ วิธีการศึกษาจากเอกสารรายงานการจัดกิจกรรม และการประชุม

กลุ่มตัวอย่าง

คณะผู้ทำการวิจัย กำหนดกลุ่มตัวอย่าง ตามบทบาทหน้าที่ ที่เกี่ยวข้องกับสื่อพิธีกรรมการ ทำขวัญข้าวแม่โพสพ โดยเลือกใช้กลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อเก็บ ข้อมูลเชิงลึก กับผู้ที่มีบทบาทหลัก ในการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพในชุมชน และใช้วิธี เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบ Snowball Technigue ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ ตามคำแนะนำ ของ กลุ่มตัวอย่าง ที่เลือกแบบเฉพาะเจาะจง เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึก เพิ่มเติมอย่างครบถ้วน และ ครอบคลุม ทั้งนี้ ได้กำหนดกลุ่มตัวอย่าง รวมทั้งสิ้น ๔๐ คน แบ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างหลัก และ กลุ่มตัวอย่างรอง ดังนี้

๑. กลุ่มตัวอย่างหลัก หมายถึง คนในอำเภอหนองขาหย่าง ที่มีบทบาทหลัก และมีส่วน เกี่ยวข้องในการอนุรักษ์/สืบทอด/ฟื้นฟู สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ โดยตรง ได้แก่

๑.๑ **กลุ่มผู้นำความคิด** ได้แก่ ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน คณะครู โรงเรียนหนองขาหย่างวิทยา โรงเรียนกาญจนาภิเษกวิทยาลัยอุทัยธานี โรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง

๑.๒ **กลุ่มชาวบ้านทั่วไป** หมายถึง ผู้เฒ่าผู้แก่ พ่อบ้านแม่บ้าน เด็กและเยาวชน ที่เป็นสมาชิกกลุ่มกิจกรรมสี่พี่น้อง และกิจกรรมการจัดพิธีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ

๒. **กลุ่มตัวอย่างรอง** หมายถึง องค์กรภาครัฐ หรือหน่วยงานภายนอกที่มีบทบาทในการสนับสนุน การอนุรักษ์/สืบทอด/ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ได้แก่ เทศบาลตำบลหนองขาหย่าง องค์การบริหารส่วนตำบลหนองขาหย่าง ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอหนองขาหย่าง สภาวัฒนธรรมอำเภอหนองขาหย่าง สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี

พื้นที่ดำเนินการ

คณะผู้ทำการวิจัย ได้กำหนดพื้นที่ ในการเก็บข้อมูลในเบื้องต้น และปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ ดังนี้

- บริเวณลานเพลิน หน้าว่าการอำเภอหนองขาหย่าง และบริเวณสนามหน้าโรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง ซึ่งเป็นสถานที่จัดกิจกรรมโครงการ อนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณี ทำขวัญข้าวแม่โพสพ อำเภอหนองขาหย่าง
- หอประชุม โรงเรียนหนองขาหย่างวิทยา ซึ่งเป็นสถานที่จัดเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้
- กลุ่มทอผ้า บ้านห้วยรอบ บ้านแก้นิ้ว ตำบลห้วยรอบ และตำบลคอนกลอย ซึ่งใช้เป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสถานที่ปฏิบัติการ เกี่ยวกับการทอผ้าพื้นบ้าน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๑. เครื่องบันทึกเสียง
๒. กล้องถ่ายรูป และกล้องวิดีโอ
๓. แบบสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ซึ่งได้กำหนดประเด็นคำถามไว้ล่วงหน้า แบบสัมภาษณ์ที่อิงโครงสร้างปานกลาง และใช้คำถามแบบปลายเปิด ดังนี้

บริบทชุมชน

- ประวัติศาสตร์ ของชุมชน
- วิถีชีวิต ของชุมชน
- สภาพปัญหา-ความเปลี่ยนแปลง ของชุมชน

พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ

- ประวัติความเป็นมา
- สภาพปัญหา-ความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ
- บทบาทของผู้เกี่ยวข้อง กับสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ
- บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรม ที่มีต่อชุมชนในด้านต่าง ๆ

การสื่อสาร

- การสื่อสารในชุมชน โดยทั่วไป
- การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของคนในชุมชน
- การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการสืบทอดสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ
- บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรม ที่มีต่อชุมชนในด้านต่าง ๆ
- กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก เพื่ออนุรักษ์ ฟื้นฟู สื่อพื้นบ้านในชุมชน
- ความคิดเห็นในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และสืบทอด เพื่อพัฒนาสื่อพื้นบ้าน

ด้านอื่น ๆ

- ปัจจัยภายใน และภายนอก ชุมชน ที่ส่งผลกระทบต่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ
- บทบาทขององค์กร หรือหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาสนับสนุน

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ใช้การวิเคราะห์ข้อมูล พร้อมกับเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยอาศัยแนวคิด ทฤษฎี มาวิเคราะห์ ในพื้นที่ ที่ทำการศึกษ่า จำแนกข้อมูล และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลก่อนนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูล

ด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Analysis Descriptive) แล้วนำเสนอข้อสรุป จากการ
ศึกษาวิจัย ตามลำดับของวัตถุประสงค์แต่ละข้อ ดังนี้

๑. เพื่อศึกษาการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ของโรงเรียน วัด บ้าน และองค์กร
ภายนอก

๒. สถานภาพของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ และปัจจัย ที่ส่ง
ผลกระทบต่อการดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของสถานภาพดังกล่าว

๓. บทบาทหน้าที่ ในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าว
แม่โพสพ

๔. กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก คุณลักษณะต่าง ๆ ที่ชุมชนนำมาฟื้นฟู/
สืบทอด สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ และสื่อพื้นบ้าน

บทที่ ๔

ผลการศึกษา สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษา

การวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรม และชุมชนในการบริหารจัดการ วัฒนธรรม: กรณีศึกษาประเพณีทำขวัญข้าวแม่โพสพ อำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี” ในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ กลุ่ม (Group Interview) การจัดกลุ่มสนทนา (Focus Group) ใช้วิธีสังเกตการณ์ (Observation) และ ศึกษาจากเอกสาร(Documentary Analysis) ประกอบด้วยเนื้อหา ๕ ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับ บริบทชุมชน และประวัติความเป็นมาของอำเภอหนองขาหย่าง

ส่วนที่ ๒ ชุมชนหนองขาหย่าง ใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่อฟื้นฟู สื่อพิธีกรรมการทำขวัญ ข้าวแม่โพสพ อย่างไร

ส่วนที่ ๓ สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ มีสถานภาพ เป็นอย่างไร และมีปัจจัยอะไรบ้าง ที่ก่อให้เกิดผลกระทบนั้น

ส่วนที่ ๔ สื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ มีบทบาทหน้าที่ อย่างไร

ส่วนที่ ๕ ชุมชนหนองขาหย่าง มีกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก เพื่อฟื้นฟูสื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ อย่างไร

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับ บริบทชุมชน ของ อำเภอหนองขาหย่าง

จากการศึกษา เกี่ยวกับบริบทชุมชน ของอำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี คณะผู้ทำการวิจัย ขอนำเสนอรายละเอียด เกี่ยวกับบริบทชุมชน ของอำเภอหนองขาหย่าง ตามประเด็น ดังนี้

๑. สภาพภูมิประเทศ และอาณาเขตที่ตั้ง
๒. ประวัติศาสตร์
๓. การเมืองการปกครอง
๔. สภาพเศรษฐกิจ
๕. การศึกษา
๖. สาธารณูปโภค
๗. ความเชื่อ ความศรัทธา และศาสนา
๘. ความสัมพันธ์ทางสังคม
๙. การสื่อสารชุมชน

๑. สภาพภูมิประเทศ และอาณาเขตที่ตั้ง ของอำเภอหนองขาหย่าง

๑.๑ สภาพภูมิประเทศ

อำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี เป็นพื้นที่ชุมชน ขนาดเล็ก มีเนื้อที่ประมาณ ๒๑๗,๕๖๒.๕ ไร่ คิดเป็นร้อยละ ๕.๐๕ ของจังหวัดอุทัยธานี มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญได้แก่ ห้วยคลองโพ ห้วยขวี และห้วยขุนแก้ว นอกจากนี้ ยังมีลำธารอีกหลายสาย มีพื้นที่เป็นที่ราบ มีความลาดเอียง ของพื้นที่ลาดเอียงลงสู่ที่ตะวันออกเฉียงใต้ สภาพดินเป็นร่วน ปนทราย และเป็นดินดาน เมื่อถึงฤดูฝน ดินจะอ่อนตัวอย่างรวดเร็ว เมื่อถึงฤดูแล้ง ดินจะแข็งมาก เนื่องจากอำเภอหนองขาหย่าง อยู่นอกเขตรบบชลประทาน แหล่งน้ำธรรมชาติ จะมีปริมาณน้ำ เฉพาะในฤดูฝน ประมาณ ๑,๐๘๕,๖ มิลลิเมตร มีแหล่งน้ำใต้ดิน เพื่อการเกษตร เพียงเล็กน้อย ในฤดูร้อน อากาศจะร้อนอบอ้าว อุณหภูมิสูงสุด อยู่ที่ประมาณ ๔๐ องศาเซลเซียส ส่วนในฤดูหนาว อากาศจะหนาวบ้าง แต่ไม่มากนัก อุณหภูมิต่ำสุด อยู่ที่ประมาณ ๒๒ องศาเซลเซียส

๑.๒ อาณาเขต

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ อำเภอเมืองอุทัยธานี และอำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี
ทิศใต้	ติดต่อกับ อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ อำเภอเมืองอุทัยธานี จังหวัดอุทัยธานี
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ อำเภอหนองฉาง จังหวัดอุทัยธานี

๒. ประวัติศาสตร์ ของอำเภอหนองขาหย่าง

ชาวอำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ที่มีเชื้อสายชาวไทยพื้นถิ่นดั้งเดิม ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัย ตั้งแต่สมัยก่อน ประวัติศาสตร์ หรือ ยุคทวาราวดี โดยรวมกลุ่มกัน เป็นชุมชนขนาดเล็ก จนกระทั่งกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ เช่นเดียวกับที่นักโบราณคดี ได้พบหลักฐาน ในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคกลาง เช่น จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดชัยนาท จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดสุพรรณบุรี ส่วนหลักฐานที่นักโบราณคดี ได้ค้นพบในพื้นที่อำเภอหนองขาหย่าง ที่ปรากฏหลักฐานสำคัญที่แน่ชัดว่า เป็นถิ่นที่อยู่ของผู้คนยุคก่อนประวัติศาสตร์ และยุคประวัติศาสตร์ หรือยุคทวาราวดี ได้แก่ โครงกระดูกของมนุษย์ สมัยโบราณ เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยเหล็ก และสำริด เศษภาชนะดินเผา ภาชนะดินเผา กำไลหิน ขวานหิน ลูกปัดแก้ว หินแวนดินเผา ลูกกระสุนดินเผา และตุ๊กตาดินเผา ส่วนสถานที่ ที่เป็นแหล่งโบราณคดี ได้ค้นพบหลักฐานที่ ตำบลหลุมเข้า ปัจจุบันอยู่บริเวณบ้านบึงทับแต่ เขตอำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี

สมัยประวัติศาสตร์ (ยุคทวาราวดี) บริเวณพื้นที่ ของอำเภอหนองขาหย่าง ได้มีการรับเอาวัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่จากอินเดีย มาผสมผสานกับวัฒนธรรมพื้นถิ่นดั้งเดิม ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบวัฒนธรรม ในพื้นถิ่นของตนเอง เป็นวัฒนธรรมทวาราวดี อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๖ และได้มีการพัฒนาเข้าสู่ยุคสังคมเมือง มีการรวมกลุ่ม และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ซึ่งกันและกัน ซึ่งจะเห็นได้จากการลักษณะของทำเลที่ตั้งที่อยู่อาศัยของผู้คนในชุมชน จะมีคูน้ำ เป็นคันดินล้อมรอบ มีลักษณะเป็นรูปวงรี หรือวงกลม ส่วนหลักฐานที่เป็น โบราณสถาน ที่ค้นพบ คือ เมืองโบราณบ้านคูเมือง อยู่บริเวณพื้นที่ หมู่ที่ ๖ ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง ในปัจจุบัน คูเมืองโบราณแห่งนี้ มีลักษณะเป็นคันดิน รูปวงกลมสองชั้น และนอกจากนั้น ในบริเวณใกล้เคียงกัน ยังขุดพบซากเจดีย์ หรือซากเทวสถาน สมัยทวาราวดี มีลักษณะเป็นฐานสี่เหลี่ยม ก่อด้วยอิฐดินเผาขนาดใหญ่ เจดีย์ก็ก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่เช่นกัน

แหล่งที่ค้นพบอยู่บริเวณ หมู่ที่ ๘ บ้านหนองสะแก ตำบลหนองไผ่ อำเภอหนองขาหย่าง ในส่วนของโบราณวัตถุ ที่สำคัญ ที่ขุดพบ ก็คือ ภาชนะดินเผา ถ้วยชามจีน สมัยราชวงศ์หมิง และราชวงศ์ชิง ระฆังหิน หินบดยา พระพุทธรูปปางเสด็จจากสวรรค์ขึ้นดาวดึงส์ พระพิมพ์ดินเผาฐานพระพุทธรูป และชิ้นส่วนของศิลปกรรมต่าง ๆ อีกมากมาย

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประมาณราว พุทธศักราช ๒๔๖๐ ได้มีการเปลี่ยนแปลงเขตการปกครองของจังหวัดอุทัยธานี โดยยกเขตการปกครองจากแขวง ให้เป็นอำเภอ แขวงหนองพลวง จึงได้รับการยกฐานะเป็น อำเภอหนองพลวง โดยมีหลวงทิพย์โพธิ์ เป็นนายอำเภอหนองพลวง คนแรก จนกระทั่งถึงปี พุทธศักราช ๒๔๖๑ พระยาสังฆาภิรมย์ ผู้ว่าราชการจังหวัดอุทัยธานี ในสมัยนั้น และรองอำมาตย์เอก หลวงธัญผลพิทักษ์ นายอำเภอหนองพลวง คนที่ ๓ ได้ทำการย้ายที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอหนองพลวง ไปตั้งอยู่ถัดไปทางด้านทิศตะวันออก ห่างจากที่ตั้งที่ว่าการอำเภอแห่งเดิมประมาณ ๑ กิโลเมตร ใช้เวลาการก่อสร้างที่ว่าการอำเภอแห่งใหม่ ประมาณ ๑ เดือนเศษ โดยอาศัยแรงงานการก่อสร้าง จากประชาชน ในชุมชนหนองขาหย่าง เมื่อก่อสร้างเสร็จ จึงได้เปลี่ยนชื่อ จากอำเภอหนองพลวง เป็นชื่อว่า อำเภอหนองขาหย่าง ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา สำหรับสาเหตุที่เปลี่ยนชื่อมาเป็นชื่ออำเภอหนองขาหย่าง ก็เพื่อให้สอดคล้องกับชื่อของตำบลหนองขาหย่าง ซึ่งอยู่ในบริเวณนั้น คำว่า “หนองขาหย่าง” น่าจะเรียกเพี้ยนไปจากคำว่า “หนองขาหยั่ง” ในอดีต

ตำนานของชื่ออำเภอ “หนองขาหย่าง” เล่าขานกันว่า แต่เดิมพื้นที่ของอำเภอหนองขาหย่าง เป็นที่ราบลุ่ม อุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำการเกษตร ชาวอำเภอหนองขาหย่าง ส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพการเกษตรแบบดั้งเดิม คือการทำนาข้าว และบริเวณพื้นที่แห่งนี้ ยังมีหนองน้ำตามธรรมชาติ อยู่มากมาย กอปรกับ ชาวนาอำเภอหนองขาหย่าง นิยมขุดคุ้ยน้ำคันดินในที่นาเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้สำหรับการบริโภค และประกอบอาชีพ นอกจากนั้น ชาวนาส่วนใหญ่ นิยมประดิษฐ์ อุปกรณ์สำหรับวิดน้ำเข้าในคันนา เรียกว่า “ขาหยั่ง” เป็นอุปกรณ์ที่ทำจากไม้ไผ่ ๓ ขา ผูกติดกับกระโช่ หรือ โพงพาง จักสานด้วยไม้ไผ่ มีลักษณะคล้ายกระบุง หรือชะลอม เพื่อคอนรับน้ำหนักของน้ำ ที่จะบรรจุในกระโช่ เมื่อเสร็จสิ้นฤดูกาลทำนาแล้ว ชาวนาจึงจะเก็บกระโช่ ไว้ใช้ในการวิดน้ำเข้านาในครั้งต่อไป ทิ้งไว้แต่ “ขาหยั่ง” อยู่เต็มท้องทุ่งนา เมื่อผ่านไปมา ผู้คนก็จะมองเห็น “ขาหยั่ง” เต็มทุ่งนาไปหมด ด้วยเหตุนี้ คำว่า “หนอง” มีความหมายก็คือเป็นพื้นที่ ที่มีหนองน้ำอยู่มากมาย ส่วนคำว่า “ขาหยั่ง” ต่อมาเรียกเพี้ยน เป็น “ขาหย่าง” ก็คือ อุปกรณ์ ไม้ไผ่ ๓ ขา ที่ผูกติดกับกระโช่ หรือ โพงพาง ใช้สำหรับวิดน้ำเข้าในที่นาของชาวนา อำเภอหนองขาหย่าง ปัจจุบันชื่อนี้ จึงเป็นสัญลักษณ์ ของชื่ออำเภอหนองขาหย่าง จนทุกวันนี้

จากประวัติศาสตร์ ของชุมชน อำเภอหนองขาหย่าง จะเห็นได้ว่า ชุมชน มีสภาพสังคม เป็นชุมชนขนาดเล็ก จนกระทั่งกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ และได้มีการพัฒนาเข้าสู่สังคมเมือง มีการรวมกลุ่ม และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ซึ่งกันและกัน ซึ่งจะเห็นได้จากการลักษณะของทำเล ที่ตั้งที่อยู่อาศัยของผู้คนในชุมชน และการทำมาหากิน จะมีคูน้ำ เป็นคันดินล้อมรอบเพื่อเก็บกักน้ำ ไว้ใช้สำหรับการบริโภค และประกอบอาชีพการทำนาข้าว

จากปรากฏการณ์ เหล่านี้ ทำให้ตั้งข้อสังเกตว่า การที่กลุ่มแกนนำ และชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง มีความพยายาม ที่จะปกป้อง อัตลักษณ์ศักดิ์ศรี และเกียรติภูมิ ของตนเอง โดยใช้สื่อ “พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ” เป็นกลไกในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ก็เป็นเพราะต้องการที่จะ ธำรงรักษาความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ชาวไทยพื้นถิ่นดั้งเดิมเอาไว้ และการที่เลือกใช้สื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ ก็เนื่องจากเป็นสื่อ ที่มีความเก่าแก่ เช่นเดียวกับประวัติศาสตร์ ของชุมชน อีกทั้ง เป็นสื่อที่มีคนจำนวนมาก เข้ามาเกี่ยวข้อง นั่นเอง

๓. การเมืองการปกครอง

ในปี พ.ศ. ๒๕๖๐ ได้มีการเปลี่ยนแปลงเขตการปกครองของจังหวัดอุทัยธานี โดยยกเขต การปกครองจากแขวง ให้เป็นอำเภอ แขวงหนองพลวง จึงได้รับการยกฐานะเป็น อำเภอ หนองพลวง และได้ย้ายที่ตั้งของที่ว่าราชการอำเภอหนองพลวง ไปตั้งอยู่ถัดไปทางด้านทิศตะวันออก ห่างจากที่ตั้งที่ว่าราชการอำเภอแห่งเดิมประมาณ ๑ กิโลเมตร เนื่องจากที่แห่งใหม่มีบริเวณกว้างขวาง เหมาะสมกว่าที่เดิมซึ่งคับแคบ

ปัจจุบัน ชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง มีจำนวนประชากร ทั้งสิ้น ๑๖,๓๗๐ คน (ปีพ.ศ. ๒๕๕๐) แบ่งพื้นที่การปกครอง ออกเป็น ๕ ตำบล คือ ตำบลหนองขาหย่าง ตำบลหนองไผ่ ตำบลหลุมเข้า ตำบลดงขวาง ตำบลท่าโพ ตำบลหมกแถว ตำบลห้วยรอบ ตำบลดอนกลอย และ ตำบลทุ่งพึ่ง การบริหารราชการส่วนท้องถิ่น มีเทศบาล จำนวน ๑ แห่ง คือ เทศบาลตำบล หนองขาหย่าง องค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน ๕ แห่ง คือ องค์การบริหารส่วนตำบล หนองขาหย่าง องค์การบริหารส่วนตำบลหนองไผ่ องค์การบริหารส่วนตำบลหลุมเข้า องค์การบริหาร ส่วนตำบลดงขวาง และ องค์การบริหารส่วนตำบลท่าโพ นายอำเภอคนแรก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๔ คือ หลวงทิพย์โพธิ์ นายอำเภอคนปัจจุบัน ลำดับที่ ๔๒ ชื่อ นายสุเทพ วงษ์พานิช

คณะผู้ทำการวิจัย ตั้งข้อสังเกตว่า ถึงแม้ชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง เป็นชุมชนขนาดเล็ก แต่ความสัมพันธ์ ทางสังคม เข้มแข็ง ยังมีความใกล้ชิด ในลักษณะบ้านใกล้เรือนเคียง ที่พึ่งพาอาศัย กัน เหมือนระบบเครือญาติ จะเห็นได้จากการจัดงานบุญประจำปี และงานประเพณี วัฒนธรรม ของชุมชน พบว่า ยังคงมีการจัดงานร่วมกันอยู่เสมอ โดยเฉพาะ กิจกรรมโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู พิธีกรรม ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของอำเภอหนองขาหย่าง ประจำปี ๒๕๕๑ ที่จัดขึ้น เมื่อวันที่ ๙-๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๑ ที่ผ่านมา

๔. สภาพเศรษฐกิจ

๔.๑ เกษตรกรรม ในอดีตชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง มีสภาพเศรษฐกิจที่พึ่งพาตนเองได้ เนื่องจากประชากร มีรายได้ จากผลผลิตในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม (การทำนา) ที่ได้ผลดี แต่ต่อมา เมื่อชุมชนได้รับผลกระทบจากปัจจัยภายนอก ไม่ว่าจะเป็นความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีที่ทันสมัย เครื่องมือ เครื่องใช้ อุปกรณ์ในการทำนาเปลี่ยนเป็นเครื่องจักร ประกอบกับความสะดวกของเส้นทางคมนาคม และการขุดลอก คลองชลประทานของชุมชนอื่น มีผลทำให้วิถีการเกษตร ของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง เปลี่ยนแปลงไป ผลผลิตจากการทำนาข้าวตกต่ำลง อันเนื่องมาจากการขาดแคลนน้ำในการทำนา ก่อให้เกิดผลกระทบต่อเศรษฐกิจ ของชุมชน ทำให้ประชากรในพื้นที่ มีฐานะยากจนลง คือมีรายได้ต่ำกว่า ๒๐,๐๐๐ บาท เฉลี่ยคน/ปี จำนวนถึง ๒๐๔ ครัวเรือน และที่สำคัญที่สุด ก็คือสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ที่เคยเป็นพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ ของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง ก็เริ่มเปลี่ยนแปลง และคลายความสำคัญลง คนรุ่นใหม่ มีความเชื่อ และศรัทธาในพิธีกรรมนี้ ลดน้อยลง จนเกือบจะไม่ค่อยมีใครรู้จัก จนกระทั่งได้มีการจัดโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของอำเภอหนองขาหย่าง เพื่อรื้อฟื้นสื่อพิธีกรรมนี้ ขึ้นมา ทำให้สื่อพิธีกรรมนี้ กลับมาเป็นที่รู้จัก และเรียกร้องความสนใจ จากผู้คน ทุกผู้ ทุกวัย แม้กระทั่งเด็กและเยาวชน ในชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง และชุมชนใกล้เคียง โดยอาศัยปัจจัย และการขยายช่องทางการทำงานที่ ในการสืบทอดความเชื่อ ของสื่อในรูปแบบใหม่ ด้วยการจัดกระบวนการทำงาน แบบกองคาราวานกิจกรรมร่วมของชุมชน และการบูรณาการ การเรียนการสอน ให้แก่เด็ก และเยาวชนในโรงเรียน ซึ่งเป็นอีกช่องทางหนึ่ง ของกลไกการดำเนินการ

๔.๒ หัตถกรรม งานหัตถกรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวอำเภอหนองขาหย่าง คือ การทอผ้า ที่โดดเด่น ได้แก่ ผ้าทอชุดมัดหมี่ ขยายดอกสอดคั่น, ผ้าทอลายเกล็ดเต่า, ผ้าทอสายรุ้ง, ผ้าทอสองเส้นคัดลายช้าง, ผ้าทอไหมประดิษฐ์, ผ้าลายขจัดมัดย้อม และผ้าทอดินจก ฯลฯ การทอผ้า ถือว่าเป็นส่วนหนึ่ง ของวิถีชีวิต ของชาวอำเภอหนองขาหย่าง ในยามว่างจากการทำงานบ้าน และเมื่อแล้วเสร็จ จากการทำนา

จากการสัมภาษณ์ และลงพื้นที่ ของคณะทำการวิจัย พบว่า ในชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง ในหลายพื้นที่ ปัจจุบันมีการทอผ้า เพื่อจำหน่าย เป็นอาชีพเสริมของครอบครัว เนื่องจากมีผู้สั่งทอจากร้านค้าในจังหวัดอุทัยธานี และจังหวัดใกล้เคียง เป็นที่แพร่หลาย จำนวนมาก

๔.๓ อุตสาหกรรมชุมชน ด้านอุตสาหกรรม ของชาวอำเภอหนองขาหย่าง เป็นเพียงอุตสาหกรรม ในครัวเรือน ลักษณะ กลุ่มอาชีพขนาดเล็ก เช่น โรงสีขนาดเล็ก กลุ่มแปรรูปอาหารประเภท น้ำพริก ข้าวเกรียบ แยมพุดระดม ที่ทำด้วยสมุนไพร ฯลฯ

๔.๔ การค้าขาย ด้านการค้าขาย ของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง มีร้านค้าในตลาด ซึ่งตั้งอยู่ บริเวณฝั่งตรงข้ามกับ ที่ว่าการอำเภอหนองขาหย่าง ลักษณะเป็น ร้านค้าขายของเบ็ดเตล็ด ร้านค้าขายของชำ ร้านขายอาหารตามสั่งขนาดเล็ก ประมาณ จำนวน ๑๐ ร้าน ซึ่งเป็นตลาดที่มีขนาดเล็กมาก

๕. การศึกษา

อำเภอหนองขาหย่าง มีโรงเรียน สังกัดเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัดอุทัยธานี ที่ครอบคลุมเขตพื้นที่ให้บริการอยู่จำนวน ๑๔ โรงเรียน แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม ส่วนใหญ่เป็นโรงเรียนขนาดเล็ก เปิดทำการสอนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ถึง มัธยมศึกษาตอนปลาย มีจำนวน ๒ โรงเรียน คือ โรงเรียนกาญจนาภิเษกวิทยาลัยอุทัยธานี ตั้งอยู่ตำบลคอนกลอย มีจำนวนนักเรียนรวม ๔๐๔ คน และโรงเรียนหนองขาหย่างวิทยา ตั้งอยู่ตำบลหนองขาหย่าง มีจำนวนนักเรียนรวม ๔๘๔ คน นอกจากนั้นยังมีโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน อีก ๑ โรงเรียน คือ โรงเรียนบ้านหลุมเข้ามีตราปีที่ ๑๑๗ ตั้งอยู่ตำบลหลุมเข้า สอนตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาล จนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีจำนวนนักเรียนรวม ๒๑๐ คน นอกนั้นเป็นโรงเรียนที่เปิดสอนระดับอนุบาล จนถึงระดับประถมศึกษา จำนวน ๑๑ โรงเรียน นักเรียนจำนวนรวม ๗๕๘ คน

จากการสัมภาษณ์ผู้ปกครอง และครู เพื่อสอบถามสาเหตุ ที่ชาวชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง ไม่นิยมส่งบุตรหลานให้เรียนต่อ หลังจากจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ เนื่องจาก ผู้ปกครองมีฐานะยากจน จึงให้เรียนเพียงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น เพื่อให้มาช่วยประกอบอาชีพทำนา นอกจากครอบครัวที่มีฐานะปานกลาง ถึง ระดับดีหน่อย จึงจะนิยมส่งบุตรหลานให้เรียนต่อ

๖. การสาธารณสุข

๖.๑ การคมนาคม

จากการสัมภาษณ์ พบว่า ในอดีตการคมนาคม ของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง ไม่มีรถยนต์โดยสารประจำทาง ชาวบ้านจะใช้วิธีเดินทางด้วยเท้า ใช้ควายเทียมเกวียน ในเวลาต่อมา ก็ใช้รถจักรยาน เป็นพาหนะเท่านั้น

๖.๒ การสาธารณสุข

ในอดีต ชาวอำเภอหนองขาหย่าง นิยมรักษาอาการเจ็บป่วย ตามสถานือนามัย ของชุมชน ปัจจุบันมีสถานือนามัย ประจำตำบล จำนวน ๕ แห่ง มี สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ จำนวน ๑ แห่ง และโรงพยาบาลประจำอำเภอ ขนาด ๑๐ เตียง จำนวน ๑ แห่ง ได้ก่อตั้งขึ้นในช่วง ๑๐ ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านจะใช้เป็นที่รักษาพยาบาลอาการเจ็บป่วย เล็กๆน้อยๆ หากมีอาการเจ็บป่วย มาก ๆ นิยมไปรักษาตัว ที่โรงพยาบาลประจำจังหวัดอุทัยธานี เพราะมีเครื่องมือทางการแพทย์ ที่ทันสมัยกว่า

๖.๓ การสาธารณสุขประเภทอื่น ๆ

ปัจจุบันพบว่า ในทุกตำบลและหมู่บ้านของอำเภอหนองขาหย่าง จะมีไฟฟ้าและ น้ำประปาใช้ แต่ปริมาณน้ำประปามีไม่เพียงพอ

๗. ความเชื่อ ความศรัทธา และศาสนา

๗.๑ ความเชื่อเรื่อง “เทวดา หรือ ผี”

จากการสัมภาษณ์ ผู้เฒ่า ผู้แก่ พบว่า ในสมัยก่อน ชาวอำเภอหนองขาหย่าง มีวิถีชีวิตพื้นถิ่น ที่เรียบง่ายและดำรงชีวิตโดยพึ่งพาอาศัย ธรรมชาติเป็นหลัก หากประสบกับภัย ธรรมชาติ และภัยต่าง ๆ เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง โรคระบาด และภัยจากสัตว์ร้าย ก็จะมี บนบาน สานกล่าว อ้อนวอน เทวดา หรือ ผี ให้คุ้มครอง ป้องกัน รักษาเยียวยา เพื่อให้ รอดพ้นจากอันตราย ที่ได้ประสบ เป็นการยึดมั่น ในเรื่องเหนือธรรมชาติ อย่างเหนียวแน่น

สำหรับ เทวดา หรือ ผี ที่ชาวอำเภอหนองขาหย่าง นับถือ เช่น

ผีบรรพบุรุษ หมายถึง ผีปู่ย่า ตายาย

ผีไร่ผืนนา หมายถึง ผีที่คุ้มครองพื้นที่นาไร ของชาวบ้าน และปกป้องรักษาคุ้มครอง

สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

ผีเรือน หมายถึง ผีที่คอยปกป้องรักษาลูกหลาน อยู่ในบ้านเรือน

ผีเจ้าที่ หมายถึง ผีที่คอยดูแลสถานที่บริเวณนั้น หรือในบริเวณหมู่บ้าน

ผีเจ้าพ่อ เจ้าแม่ หมายถึง ผีที่มีความผูกพัน อยู่กับสถานที่นั้น ๆ เป็นผีที่มีบุญบารมี มีความศักดิ์สิทธิ์ และมีอายุยาวนาน หลายร้อยปี เช่น เจ้าพ่อสะว่า ในตำบลห้วยรอบ ชาวบ้าน ต่างก็ ให้ความเคารพนับถือ ทุกครัวเรือน โดยได้ตั้งศาลเจ้าพ่อสะว่าอยู่ ในตำบลห้วยรอบ อำเภอหนอง ขาหย่าง และมีการเซ่นไหว้ ขอพรให้คุ้มครองผู้คนในครอบครัว และหมู่บ้าน ทุกปี

๗.๒ พิธีกรรมขอฝน

ตามที่ได้รับคำบอกเล่า จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ว่าวิถีชีวิตของผู้คนในอำเภอหนองขาหย่าง ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ และการประกอบอาชีพทำนา ซึ่งต้องพึ่งพาฝนจากธรรมชาติ ชาวบ้านจึงหวังพึ่ง อำนาจลึกลับ ที่จะคลบบันดาลให้ฝนตก ต้องตามฤดูกาล ที่พบมากที่สุด ในพิธีกรรมของชาวบ้านหนองขาหย่าง คือ พิธีแห่นางแมวขอฝน

๗.๓ ความเชื่อเรื่องพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ

การทำขวัญข้าวแม่โพสพ เป็นพิธีกรรม ความเชื่อ ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ของชาวนาในอำเภอหนองขาหย่าง ที่เชื่อว่า “ข้าว” มีพระคุณอันใหญ่หลวง มีจิตวิญญาณ และมีเทพธิดา คือ “แม่ขวัญข้าว” หรือ “แม่โพสพ” หรือ “แม่ศรีโพสพนพเกล้า” ประจำอยู่ เป็นผู้คุ้มครองดูแลต้นข้าว ในแปลงนา เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ชาวนา ซึ่งเชื่อถือศรัทธา และปฏิบัติควบคู่กับการทำนามาช้านาน โดยชาวนาทุกคน มีความเชื่อว่า ถ้าได้ทำพิธีบวงสรวงบูชา ด้วยบายศรี และเครื่องสังเวย แม่โพสพ แล้ว จะทำให้ข้าวในนา มีผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ตลอดปี ปราศจากภัยธรรมชาติ และครอบครัวชุมชนจะอยู่ด้วยความร่มเย็น เป็นสุข

● วาระ และโอกาส ของพิธีกรรม

ชาวนาในอำเภอหนองขาหย่าง มีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำนาข้าว นับจาก เริ่มปลูกข้าว ไปจนกระทั่งเก็บเกี่ยว แบ่งได้เป็น ๓ วาระและโอกาส ได้แก่ พิธีกรรมก่อนการปลูกข้าว ประมาณเดือน ๓ หรือเดือน ๔ พิธีกรรมในช่วงปลูกข้าว (ข้าวตั้งท้อง) ประมาณเดือน ๑๐ และพิธีกรรมเมื่อได้ผลผลิตแล้ว

คณะผู้ทำการวิจัย ตั้งข้อสังเกตว่า จากการที่ชาวหนองขาหย่างยึดถือ และศรัทธาในอำนาจเหนือธรรมชาติ มาอย่างเคร่งครัด ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ จึงทำให้มีการสืบทอดพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ เพราะเป็นพิธีกรรม ที่มีอายุเก่าแก่ เทียบเท่ากับประเพณีการทำมาหากินของชุมชน

๗.๔ การนับถือศาสนา

ถึงแม้ว่า ชาวหนองขาหย่าง จะมีความเชื่อ ในเรื่อง ผี และอำนาจเหนือธรรมชาติ แต่ประชากร ส่วนใหญ่ ก็นับถือศาสนาพุทธ ประมาณ ร้อยละ ๕๐ ปัจจุบันวัดทุกแห่ง ในอำเภอหนองขาหย่าง ใช้เป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และมีผู้คนไปร่วมงานบุญอย่างหนาแน่น ตลอดทั้งปี

๗.๕ ขนบธรรมเนียมประเพณี อื่น ๆ

นอกจาก พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพแล้ว ชาวหนองขาหย่าง ยังมีวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชุมชน ได้แก่ ประเพณีงานบุญต่าง ๆ เช่น ประเพณีวันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ประเพณีวันสงกรานต์ ประเพณีวันลอยกระทง ฯลฯ

๘. ความสัมพันธ์ทางสังคม

● ภายในชุมชน

สภาพการดำรงชีวิตตั้งแต่อดีต พบว่า ประชากรในชุมชน จะรวมกลุ่มกันในพื้นที่ใกล้เคียง โดยมีการสร้างบ้านเรือนใกล้ชิด ติดกัน โดยไม่มีรั้วกั้นแบบสภาพสังคมชนบทโดยทั่วไป เน้นความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย พึ่งพาแหล่งอาหารจากธรรมชาติ เป็นหลัก ให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติ คือ การแบ่งปันข้าวปลาอาหาร การช่วยเหลือเกื้อกูลในเรื่องแรงงาน พึ่งพาอาศัย ซึ่งกันและกัน ลักษณะความสัมพันธ์แบบ “ครอบครัวขยาย” ปู่ย่าตายายพ่อแม่ลูกหลานอยู่ร่วมกัน ให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติอย่างเหนียวแน่น

● ภายนอกชุมชน

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน กับสังคมภายนอกชุมชน พบว่า มีการปฏิสัมพันธ์กับภายนอกชุมชนค่อนข้างน้อย เนื่องจากความเจริญ ทางด้านสาธารณสุข โภค และเส้นทางคมนาคมไม่ค่อยสะดวกเท่าที่ควร

๙. การสื่อสารชุมชน

๙.๑ ช่องทางการสื่อสาร

งานเทศกาลประเพณีต่าง ๆ เช่น ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ประเพณีงานบุญเข้าพรรษา บุญกฐิน ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น ถือเป็นช่องทางการสื่อสารรูปแบบหนึ่งที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตชุมชน เพราะเป็นโอกาสที่ชาวบ้านได้มีการร่วมมือร่วมแรงกันทำกิจกรรม แต่ละครอบครัวได้พบปะสังสรรค์ กันอย่างพร้อมหน้าพร้อมตา เพราะส่วนหนึ่งลูกหลานที่ไปทำงานต่างถิ่น จะกลับมาหา ครอบครัว พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ทุกๆ เทศกาล

๙.๒ สื่อชุมชน

สื่อดั้งเดิมของชุมชน คือการใช้ การตีกลอง ที่มีอยู่ในวัด ของแต่ละวัด

ยุคต่อมา ชุมชนได้เปลี่ยนมาใช้สื่อ “หอกระจายเสียง” ที่ติดตั้งไว้ในบริเวณบ้านของผู้นำชุมชน เพื่อเป็นสื่อกลางในการแจ้งข่าวสาร และระดมความร่วมมือเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ

๙.๓ การสื่อสารกลุ่ม

๑) การสื่อสารกลุ่มย่อย เป็นรูปแบบการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ คือเป็นการจับกลุ่มพูดคุยสนทนาแบบธรรมชาติของชาวบ้านทั่วไป

๒) การสื่อสารกลุ่มใหญ่ ชุมชนให้ความสำคัญกับการสื่อสารกลุ่มใหญ่ เมื่อต้องดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยใช้การประชุมหมู่บ้าน การประชุมเฉพาะกิจ และการจัดเวทีประชาคม

จากการที่คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นและบริบทชุมชน ของอำเภอหนองขาหย่าง ที่กล่าวมา ทำให้ได้ข้อสรุปว่า ชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง เป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งอยู่ในระดับหนึ่ง คือจากการที่ยังคงรักษาพิธีกรรมประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่เป็นความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติ และมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ แบบพอเพียง เป็นสังคมเกษตรกรรม สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ สามารถเป็นพลังในการที่จะทำให้ชาวชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง ยังคงที่จะช่วยกันรักษาวัฒนธรรมพื้นบ้าน เหล่านี้ไว้ได้อย่างมั่นคง

ส่วนที่ ๒ ชุมชนหนองขาหย่าง ใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่อฟื้นฟู สื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ อย่างไร

ภายใต้กระบวนการทำงาน เพื่อฟื้นฟู สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของชุมชนหนองขาหย่าง ได้ใช้ “กลไกการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” เป็นปัจจัยสำคัญ ดังนี้

๑. ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholder)
๒. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในกระบวนการฟื้นฟู
 - ๒.๑ การสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication)
 - ๒.๒ การสื่อสารแบบแนวนอน (Horizontal Communication)
 - ๒.๓ การไหลของข่าวสารสองจังหวะ (Two-Step Flow of Information)
 - ๒.๔ การสลับบทบาทหน้าที่ผู้สื่อสาร (Role Shifting)
 - ๒.๕ การมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อ

๑. ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholder) ในกระบวนการทำงานฟื้นฟู

กระบวนการทำงานฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ จำแนกกลุ่มบุคคล ที่เกี่ยวข้อง เป็น ๓ กลุ่ม คือ

๑) กลุ่มแกนนำชุมชน

กลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดัน ให้มีการจัดทำโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีทำบุญขวัญข้าวแม่โพสพ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ ประกอบด้วย พระครูอุปทิศสารคุณ อาจารย์สำเร็จ รงค์ทอง อาจารย์สันติ จงเกษกรณ์

● **พระครูอุปทิศสารคุณ** (หลวงพ่อเสนห์ วัดพันสี) มีบทบาทในการให้คำปรึกษา ในทุกการวางแผนของกิจกรรม ที่เกี่ยวข้องกับ สื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ และร่วมวางแผน การอนุรักษ์ ฟื้นฟูสื่อพื้นบ้านพร้อมกับการสนับสนุน วัสดุอุปกรณ์ ในการประกอบพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ ดังกล่าว

● **อาจารย์สำเร็จ รงค์ทอง** (ประธานสภาวัฒนธรรม และปราชญ์ชาวบ้าน) เป็นผู้ริเริ่มดำเนินโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีทำบุญขวัญข้าวแม่โพสพ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ และเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ในการ “เป็นที่ปรึกษา” ที่คอยดูแล ให้คำแนะนำ เป็นประธานในการเปิดการประชุมกลุ่ม ทั้งในส่วนของชุมชน และคณะทำงานจัดกิจกรรมโครงการฯ นอกจากนั้น ยังทำหน้าที่ “เป็นผู้ประสาน” กับทุกภาคส่วน ไม่ว่าจะเป็น หน่วยงานราชการ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เครือข่ายชุมชน นายอำเภอ ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัด/ตำบล ผู้บริหารสถานศึกษาและสื่อมวลชนท้องถิ่น

● **อาจารย์สันติ จงเกษกรณ์** (ประธานศูนย์วัฒนธรรมอำเภอหนองขาหย่าง) และในตำแหน่ง ผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษา ประจำอำเภอหนองขาหย่าง (โรงเรียนหนองขาหย่างวิทยา) เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเป็น “ผู้ประสานงาน” ในทุกขั้นตอนของการดำเนินโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีทำบุญขวัญข้าวแม่โพสพ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ และเป็นผู้มีบทบาทหลักในการสร้างความรู้ ความเข้าใจกับคณะครู ในโรงเรียน เพื่อให้เกิดแนวร่วม ของคณะทำงาน รับผิดชอบต่อพื้นที่ พุดคุย ทำความเข้าใจ กับปราชญ์ชาวบ้านคนอื่น ๆ ในชุมชน และผู้นำชุมชน เพื่อแสวงหาแนวร่วม และรวบรวมข้อมูล เกี่ยวกับพื้นที่บ้าน พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ เพื่อจัดทำโครงการเสนอขอรับการสนับสนุน งบประมาณ จากองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุทัยธานี ร่วมวางแผนงาน ในการจัดกิจกรรมโครงการ ฯ ประสานงานกับองค์กรท้องถิ่น และชุมชน จนกระทั่ง การดำเนินการตามโครงการเสร็จสิ้นลง และให้การดูแล คณะครู นักเรียน ไม่ว่าจะเป็นในสถานศึกษา ของตนเอง และสถานศึกษาอื่น ๆ ที่เข้าร่วมกิจกรรมโครงการฯ ด้วย โดยให้กำลังใจ ด้วยมิตรไมตรีอันดี แก่ผู้เข้าร่วมโครงการ

๒) องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุทัยธานี

เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่ให้การสนับสนุนด้านงบประมาณในการดำเนินการตามกิจกรรมโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ

๓) กลุ่มเครือข่ายของชุมชน

กลุ่มเครือข่ายภายในชุมชน ที่เข้ามามีบทบาท ในการผลักดันให้เกิดการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และส่งเสริมศักดิ์ศรี ของสื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ ประกอบด้วย

● **คณะครูของโรงเรียน ในเขตพื้นที่อำเภอหนองขาหย่าง** บทบาทของคณะครู ในช่วงที่จัดดำเนินการตามโครงการฯ คือ การให้ความร่วมมือ/สนับสนุน เป็นอย่างดี และถ่ายทอด แลกเปลี่ยนความรู้ ให้แก่เด็กนักเรียนที่รับผิดชอบ พร้อมทั้งจัดเด็กนักเรียน ร่วมกิจกรรมของโครงการฯ ประชาสัมพันธ์โครงการไปยังชุมชน และบริหารจัดการ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ

- **องค์กรท้องถิ่น** เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำชุมชน และหมู่บ้าน เทศบาล ตำบลหนองขาหย่าง มีบทบาทสำคัญ คือ ให้ความร่วมมืออย่างดี และมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสื่อพิชิตกรรมกรทำขวัญข้าวแม่โพสพ ทุกกิจกรรมของโครงการฯ

- **องค์กรเครือข่ายวัฒนธรรมชุมชน ทั้งภาครัฐ และเอกชน** เช่น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี สภาวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี สภาวัฒนธรรมตำบล ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอ ให้ความร่วมมืออย่างดี และมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ สื่อพิชิตกรรมกรทำขวัญข้าวแม่โพสพ

- **บ้าน และชุมชน** การดำเนินโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของอำเภอหนองขาหย่าง ในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ ที่ผ่านมา เป็นกิจกรรมที่ทำให้ ชาวบ้านในชุมชนทุกกลุ่ม และอาชีพ เช่น ผู้เฒ่า ผู้แก่ พ่อบ้าน แม่บ้าน เด็ก และเยาวชน กลุ่มสตรี กลุ่มอาชีพผ้าทอ ฯลฯ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของโครงการฯ อย่างมากมาย

๒. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในกระบวนการทำงานฟื้นฟู

ภายใต้กระบวนการทำงาน เพื่อฟื้นฟูสื่อพิชิตกรรมกรทำขวัญข้าวแม่โพสพ ที่เป็นการทำงานร่วมกันของชุมชน และองค์กรภายนอกนั้น พบว่า มีกลไกการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

๑) การสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication)

- **การแสวงหาพันธมิตรในชั้นริเริ่ม โครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ**

กระบวนการติดตั้งความรู้ในการทำงานวัฒนธรรมได้ยึดหลักการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน ผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม ปราชญ์ชาวบ้าน โดยกลุ่มแกนนำโครงการฯ และกลุ่มภาคีร่วมอื่นๆ พบปะพูดคุย ซักถาม ได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น และร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ข้อมูลประวัตติความเป็นมา ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม อุปกรณ์ สิ่งของเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม และคุณลักษณะ ของสื่อพื้นบ้านที่เป็นองค์ประกอบของพิธีกรรม ตลอดจนสร้างความเข้าใจกับปราชญ์ชาวบ้าน ถึงที่มา และวัตถุประสงค์ในการจัดดำเนินการ โครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ

● การสร้างความเข้าใจร่วมกันในชุมชน (Shared Meaning)

คณะทำงานฯ ได้จัดเวทีเสวนา เพื่อชี้แจงความเป็นมา/วัตถุประสงค์ของโครงการสร้างความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับ ความเป็นมา และคุณลักษณะของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ และสื่อพื้นบ้านอื่น ในพิธีกรรมร่วมกัน โดยทุกคนที่เข้าร่วมเสวนา ได้แก่ ประชาชนชาวบ้าน ผู้เฒ่า ผู้แก่ พ่อบ้าน แม่บ้าน เด็ก และเยาวชน ผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ในท้องถิ่น ได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นร่วมกันอย่างเสรี และร่วมกันวางแผนการดำเนินงานตามโครงการ

๒) การสื่อสารแบบแนวระนาบ (Horizontal Communication)

● การหารือภายในกลุ่มคณะทำงานฯ

กระบวนการสื่อสารแบบนี้ เป็นการผลักดัน เรื่องการอนุรักษ์ พื้นฟูสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ โดยอาจารย์สำเร็จ รงค์ทอง ซึ่งเป็นปราชญ์ชาวบ้าน และเป็นประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอหนองขาหย่าง อาจารย์สันติ จงเกษกรณ์ ผู้อำนวยการโรงเรียนหนองขาหย่างวิทยา และเป็นประธานศูนย์วัฒนธรรมอำเภอหนองขาหย่าง ด้วยได้พูดคุยหารือ กับพระครูอุปทิศสารคุณ (หลวงพ่อเสนห์ วัดพันสี ตำบลท่าโพ อำเภอหนองขาหย่าง) ในเรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมชุมชน ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น กับสื่อพื้นบ้าน ซึ่งเป็น ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมอันดีงามของชาวมุขชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง อยู่เสมอ ๆ

● การสร้างแนวร่วมระหว่างกลุ่มแกนนำ กับองค์กรที่เป็นเครือข่ายเดิม

เนื่องจาก อาจารย์สำเร็จ รงค์ทอง มีความสัมพันธ์อันดี สนิทสนมคุ้นเคยกับเครือข่ายเดิมมาก เนื่องจาก อดีตเคยเป็น ครูใหญ่โรงเรียนวัดท่าโพ เป็นเครือข่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นปราชญ์ชาวบ้าน เป็นมัคนายก วัดท่าโพ เป็นผู้นำองค์กรภาคประชาชนและชุมชน ฯลฯ ดังนั้น การแสวงหาแนวร่วม จากองค์กรเครือข่ายเดิม จึงสามารถทำได้ อย่างง่ายดาย ในการเข้าร่วมกิจกรรมของโครงการ

๓) การไหลของข่าวสารสองจังหวะ (Two-Step Flow of Information)

● การติดตั้งทุนความรู้ แก่กลุ่มแกนนำคณะทำงานฯ

เนื่องจาก อาจารย์สำเร็จ รงค์ทอง อาจารย์สันติ จงเกษกรณ์ และพระครูอุปทิศสารคุณ (หลวงพ่อเสนห์) เป็นผู้จุดประกาย และเป็นผู้นำทางความคิด ในการที่จะริเริ่มทำงานเพื่ออนุรักษ์ พื้นฟู สื่อพื้นบ้าน การทำขวัญข้าวแม่โพสพ เมื่อมีงานบุญทางศาสนา หรือมีการพบปะผู้คน ผู้นำชุมชน คณะครู ก็ใช้โอกาสเหล่านี้ ถ่ายทอดความคิดนี้ ต่อไปยังกลุ่มเป้าหมาย ทุกเพศทุกวัย ทุกองค์กรอาชีพ ในชุมชน ทำให้ได้แกนนำคณะทำงานฯ เพิ่มขึ้นอีก

● การถ่ายทอดความรู้สู่กลุ่มแกนนำเด็กและเยาวชน

คณะทำงานฯ ได้ให้ความสำคัญในการทำงานกับกลุ่มเด็กและเยาวชนเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นกลุ่มเป้าหมาย ที่เป็นผู้สืบทอดสื่อพื้นบ้านต่อไป โดยออกแบบกิจกรรมในชั้นเรียน โดยครูผู้สอน ในโรงเรียน ทำกิจกรรมการเรียนรู้ เรื่องสื่อพื้นบ้าน อันเป็นกลวิธีในการสร้างผู้นำทางความคิด โดยอาศัยความอยากรู้อยากเห็นของเด็กและเยาวชน เป็นตัวตั้ง และให้เด็กและเยาวชนเหล่านั้น ไปค้นคว้าจากแหล่งความรู้ต่าง ๆ โดยครูผู้สอนกระตุ้น และตั้งคำถามในลักษณะกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ที่อาศัยทิศทางการไหลของข่าวสารสองจังหวะ (Two-Step Flow of Information)

๔) การสลับบทบาทหน้าที่ผู้สื่อสาร (Role Shifting)

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในลักษณะนี้ พบว่าเกิดขึ้น อย่างชัดเจนในขั้นตอนของการทำกิจกรรม เช่นกิจกรรมการแยกกลุ่ม เพื่อปฏิบัติในเรื่องการถ่ายทอดความรู้ จากผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งเป็นครูภูมิปัญญา โดยออกแบบกิจกรรม แบบ “หลานถามปู่” เพื่อให้เด็กและเยาวชนฝึกการตั้งคำถาม ในขณะที่ไปสืบค้นข้อมูลของสื่อพื้นบ้าน แล้วนำข้อมูลที่ได้รับมาแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันภายในกลุ่ม ทำให้เป็นการกระตุ้นให้เด็กและเยาวชน เปลี่ยนจากบทบาทของผู้รับสาร เป็นผู้ที่จะกระตือรือร้น ในการที่จะแสวงหา และสืบค้นข้อมูลความรู้ด้วยตนเอง

๕) การมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อ

ในวันจัดกิจกรรมโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ครูและเยาวชน ได้ร่วมกันผลิตสื่อความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ในรูปแบบของนิทรรศการ การจำลองวิถีชีวิตชาวนาดั้งเดิม และนอกจากนั้น ผู้เฒ่า ผู้แก่ เด็กและเยาวชน ยังมีส่วนร่วมในการสาธิต เกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านอื่น ๆ ในบริเวณงานที่จัดพิธีกรรม เช่น

๑. ชุมนิทรรศการวิถีชีวิตชาวนาไทย
๒. ชุมนิทรรศการกลุ่มอาชีพผ้าทอ
๓. ชุมนิทรรศการประกอบอาหารไทย ของแต่ละหมู่บ้าน รวม ๕๑ หมู่บ้าน
๔. ชุมนิทรรศการแข่งขันกีฬาไทยพื้นบ้าน
๕. ชุมนิทรรศการ การแสดงการขับกล่อมลูก
๖. ชุมนิทรรศการประกอบอาหารไทยโบราณ

นอกจาก เด็กและเยาวชน ได้มีส่วนร่วมในการจัดนิทรรศการ ร่วมกับชาวบ้านแล้ว ในวันดังกล่าว กลุ่มเด็กและเยาวชน ยังมีส่วนร่วม จัดขบวนแห่ ตัวอย่างวิถีชีวิตชาวนาไทย ดั้งเดิม ก่อนที่จะมีการประกอบพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ อีกด้วย

จากการศึกษา เกี่ยวกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ในกระบวนการฟื้นฟู ของกลุ่มต่าง ๆ ทำให้ได้ข้อสรุปว่า กระบวนการฟื้นฟู สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของชุมชน เป็นได้ทั้งเป้าหมายที่จะอนุรักษ์ ฟื้นฟู และเสริมสร้างศักดิ์ศรีให้แก่สื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ และเป็นเครื่องมือ หรือกุศโลบายในการทำงานร่วมกันในลักษณะของการมีส่วนร่วม ของทุกภาคส่วน ได้แก่การทำงานระหว่างโรงเรียนและองค์กรท้องถิ่นต่าง ๆ ส่วนความร่วมมือระหว่างโรงเรียน และชุมชน คณะครู ยังไม่มีบทบาทในการลงพื้นที่ เพื่อทำงานร่วมกันกับชุมชน เท่าใดนัก ต่อเมื่อ วันที่ ๕-๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๑ ได้มีการดำเนินกิจกรรม โครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณี ทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของอำเภอหนองขาหย่าง โครงการฯ นี้ จึงเป็นการ “เชื่อมโยงความสัมพันธ์” ระหว่างโรงเรียน และชุมชน ให้แน่นแฟ้น ได้มากยิ่งขึ้น

นอกจากนั้น ภายใต้กระบวนการฟื้นฟูนั้น กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ทั้ง ๕ รูปแบบ ดังกล่าว ข้างต้น ยังสามารถเป็นกลไก การสื่อสาร ที่สำคัญในการแก้ปัญหาเรื่อง “ข้อจำกัดของผู้สืบทอด และช่องทางการสื่อสาร” เนื่องจากกระบวนการสื่อสารในลักษณะดังกล่าว สามารถช่วยกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความรู้สึกร่วมกันว่า “ตนเอง เป็นเจ้าของวัฒนธรรม” ทั้งในเรื่องของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ และสื่อพื้นบ้านที่เป็นสายโซ่ ย่อมมีผลต่อความรู้สึกนึกคิด ทำให้เกิดความรัก ความหวงแหน ในสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ และสามารถนำเสนอต่อสาธารณชน ได้อย่างภาคภูมิใจ ตลอดจน พร้อมทั้งทำหน้าที่ “เป็นผู้สืบทอด” สื่อพื้นบ้านรุ่นใหม่ ต่อไปได้ในอนาคต

ส่วนที่ ๓ สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง มีสถานภาพ เป็นอย่างไร และมีปัจจัยอะไรบ้าง ที่ก่อให้เกิดผลกระทบนั้น

ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง ได้เก็บข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตการณ์ โดยนำเสนอผลการวิจัย ดังนี้

ตอนที่ ๑ ความเป็นมาของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ โดยทั่วไป

ตอนที่ ๒ สถานภาพของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง ในอดีต และปัจจุบัน

ตอนที่ ๓ ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการทำงานเปลี่ยนแปลง สถานภาพของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง

ตอนที่ ๑ ความเป็นมาของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ โดยทั่วไป

ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่อง “ขวัญ” มีอยู่ในหมู่ชาวหนองขาหย่าง มาช้านาน ก่อให้เกิด ก่อให้เกิดเป็นคำเรียก และสำนวนอยู่หลายคำ เช่น มิ่งขวัญ จอมขวัญ ขวัญหนีดีฝ่อ ขวัญยืน ฯลฯ

คำว่า “ขวัญ” กับ “วิญญาณ” ถึงแม้ว่าคำแปล และตัวอักษร จะมีความหมายต่างกัน แต่ในแง่ของความหมายรวบยอด (concept) นั้น เป็นอันเดียวกัน มีความละเอียดอ่อนในแง่ของการใช้ เพราะ ขวัญ มักใช้กับคนที่ยังมีลมหายใจอยู่ เช่น เสียขวัญ ขวัญหาย ขวัญหนี เป็นต้น โอกาสที่ขวัญจะหนีออกจากร่าง มีหลายประการ เช่น ป่วยไข้ ประสบอุบัติเหตุ เกิดเหตุการณ์ไม่ดีในวิถีชุมชน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ มีเป็นความเชื่อศรัทธาว่าต้องมีการเรียกขวัญ

ความหมายของพิธีกรรม การเรียกขวัญ ทำขวัญ

การเรียกขวัญ หรือการทำขวัญ เป็นการ “ประเดิม” เอาฤกษ์เอาชัย เพื่อน้อมนำสิ่งดี ๆ ให้เกิดกับชีวิต หลังจากที่ผ่านมาผ่านพ้นสิ่งเลวร้ายต่าง ๆ มาแล้ว เป็นการชูชูกำลังใจ เกิดการสังสรรค์ ทางสังคมในหมู่กลุ่มที่ตนเองสังกัดอยู่ บ่งบอกถึงความรัก ความเมตตา และแสดงออกถึง ความเอื้ออาทร ที่ผู้คนรอบข้างมีให้แก่กัน (วารสารวัฒนธรรมเพื่อบ่อเกิดแห่งภูมิปัญญาไทย, ๒๕๑๒)

แม่โพสพ คือใคร ?

แม่โพสพ คือ “ข้าว” ซึ่งเป็นอาหารหลัก ที่คนเราได้รับประทาน ถือว่าเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิตอยู่ได้รอดปลอดภัย เป็นผู้มีพระคุณอย่างใหญ่หลวง ดังนั้น คนไทย และชาวนาจึงยอมรับ นับถือ และศรัทธา โดยจัดพิธีกรรม เพื่อเป็นการตอบแทนและบูชาแม่โพสพ ตลอดมา

การทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของอำเภอหนองขาหย่าง เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เกี่ยวกับพิธีกรรม ความเชื่อ ของชาวนาอำเภอหนองขาหย่าง ที่สั่งสม ความเชื่อ ศรัทธา มาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ สืบทอดมา จนเป็นวิถีของชาวนาดั้งเดิม ที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คนในอดีต และ ถือว่า เป็นกุศโลบาย อย่างหนึ่ง ที่ทำให้ผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่ มีอาชีพทำการเกษตร คือการทำนาข้าว มีความรัก ความสามัคคี รักใคร่ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน จนเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ที่ส่วนใหญ่ ยังคงให้ความสำคัญกับพิธีกรรม อันทรงคุณค่านี้ จุดมุ่งหมายของพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ นี้ก็คือ เป็นพิธีกรรมเก่าแก่ ที่ผูกพันกับการทำมาหากิน การประกอบอาชีพทำนา เพื่อความเป็นสิริมงคล และเชื่อว่าความอุดมสมบูรณ์ จะเกิดแก่พืชพันธุ์ธัญญาหาร ที่เพาะปลูกก็คือ “ข้าว” หรือแม่โพสพ นั่นเอง

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

การประกอบพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ มีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำนาข้าว นับตั้งแต่ เริ่มปลูกข้าว ไปจนกระทั่งเก็บเกี่ยวแล้ว แบ่งได้เป็น ๓ วาระและโอกาส ได้แก่ พิธีกรรมก่อนการปลูกข้าว พิธีกรรมในช่วงปลูกข้าว และพิธีกรรมเมื่อได้ผลผลิตแล้ว

๑. พิธีกรรมก่อนการปลูกข้าว จัดประมาณเดือน ๓ ถึงเดือน ๔ เป็นพิธีกรรมเพื่อบวงสรวง บอกก้าว อ้อนวอน ขออนุญาต เสี่ยงทาย ก่อนการทำนา และจะมีพิธีสงฆ์ประกอบด้วย เป็นการทำบุญเลี้ยงพระกลางหมู่บ้าน หรือเรียกว่า **ทำบุญกลางบ้าน** เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ พระภูมิเจ้าที่ เพราะเชื่อว่าจะช่วยบันดาล ความอุดมสมบูรณ์ให้

๒. พิธีกรรมในช่วงปลูกข้าว เป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้น เพื่อขอร้อง อ้อนวอน ให้ผีหรือเทวดาช่วยดูแล ต้นข้าว ที่ปลูกแล้ว ให้เจริญงอกงามได้ผลดี เริ่มตั้งแต่พิธีกรรมที่เรียกว่า **พิธีแรกนา** เป็นการเซ่นไหว้พระภูมินา แม่โพสพ และท้าวจตุโลกบาล หลังจากการไถ การหว่าน เมื่อต้นข้าวโต เป็นต้นกล้า ก็จะมี **พิธีแรกดำนา** เป็นการถอนกล้านำไปดำ มีการกล่าวขอขมาแม่โพสพ และเชิญไปอยู่ประจำ ณ ที่ปักดำ หลังจากไถและหว่านเสร็จ ในช่วงที่คอยให้ข้าวเจริญเติบโต ก็มีพิธีที่สำคัญคือ **การทำขวัญข้าวแม่โพสพ** ในเวลาประมาณเดือน ๑๐ หลังจากวันออกพรรษา ข้าวกำลังออกรวงอ่อน ๆ ลำต้นป่องกลางที่เรียกกันว่า “ข้าวกลัดหางปลาหู” มีลักษณะเหมือนผู้หญิงตั้งท้อง ชาวนาก็จะไปรับขวัญข้าวแม่โพสพ โดยหาบคอนชะลอม ภายในบรรจุ หมากพลู สีสี่ หวี กระจก แป้ง น้ำอบ น้ำปรุง ไปประพรมต้นข้าว พร้อมกับหิวบข้าวเป็นการแต่งตั้ง ให้กับแม่ข้าว พร้อมบอกก้าว เชื้อเชิญ ให้มารับสิ่งของที่ได้นำมาให้ โดยกล่าวว่า “แม่โพสี แม่โพสพ แม่่นพดารา ไปอยู่ต้นไร่ปลายนา ขอเชิญมารับอ้อย กับส้ม” พร้อมทั้งจัดหาผลไม้ของเปรี้ยวไปให้ เพื่อเอาใจแม่โพสพ เสมือนเอาใจคนท้อง เรียกว่าอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นการ**ทำขวัญท้องข้าว**

๓. พิธีกรรมเมื่อได้ผลผลิตแล้ว จะจัดพิธีช่วง ข้าวสุกได้เวลาเก็บเกี่ยว นำมานวด และขนข้าวเข้ายุ้งฉาง เป็นช่วงที่มีการทำขวัญข้าวอีกช่วงหนึ่ง เริ่มตั้งแต่ **พิธีแรกเกี่ยว** บวงสรวงและขอขมาแม่โพสพก่อนเกี่ยวข้าว เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จก็จะมี **พิธีแรกนวด** เป็นการเชิญแม่โพสพจากท้องนา กลับสู่ลานนวดข้าว เมื่อนวดเสร็จแล้ว ก่อนที่จะนำข้าวไปเก็บไว้ที่ยุ้ง ก็จะมีการทำ **พิธีทำขวัญข้าว** อีกครั้งหนึ่ง เป็นการขอขมา ในระหว่างการนวด ที่ได้ทำรุนแรงกับข้าว ด้วยการตีข้าว ฟาดข้าว หรือใช้วัวควายเหยียบย่ำ แล้วเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวย และมาอยู่ในยุ้งฉาง จะมีการนิมนต์พระสงฆ์ มาสวดที่ลานข้าว ภาคอีสานเรียกว่า **การทำบุญคุณลาน** หรือ **การทำบุญกองข้าว** พระภิกษุ จะประพรมน้ำพระพุทธมนต์ ที่เมล็ดข้าว หลังจากนั้นจึงขนข้าวเข้ายุ้ง แล้วทำพิธี **ปิดยุ้ง** เป็นการขอขมาแม่โพสพอีกครั้งหนึ่ง

ตอนที่ ๒ สถานภาพของสื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพของชุมชนอำเภอนองขาอย่างในอดีตและปัจจุบัน

สถานภาพของสื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวในอดีตเป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรม ในแบบฉบับดั้งเดิม ที่เคร่งครัด เพราะยังไม่ได้รับแรงกระแทก จากปัจจัยภายนอกชุมชนเท่าใดนัก ซึ่งมีลักษณะ การประกอบพิธี ดังนี้

• การประกอบพิธี (ในอดีต)

๑. พิธีกรรมก่อนการปลูกข้าว (ทำบุญกลางบ้าน และทำขวัญลาน)

ทำบุญกลางบ้าน

- จะมีพิธีสงฆ์ สวดพระพุทธมนต์เย็น
- จัดสำรับ อาหาร- คาวหวาน เลี้ยงพระ ๕ รูป

ทำขวัญลาน

วันเวลา

นิยม จัดในวันศุกร์ตอนบ่าย

ผู้ร่วมพิธี

เครือญาติ

ผู้ประกอบพิธี

พระสงฆ์ หมอทำขวัญ

อุปกรณ์

ธง ๓ สี หรือด้าย ๓ สี, สายลิจฺจน์

เครื่องประกอบพิธี

บายศรีปากชาม, ขนมห่มขาว, ขนมห่มแดง, ข้าวสุก, ไช้ลูกยอด

๒. พิธีกรรมในช่วงปลูกข้าว (ข้าวตั้งท้อง)

วันเวลา

นิยม จัดในวันศุกร์ ก่อนเพล

สถานที่

ที่นา ที่ปลูกข้าว

ผู้ประกอบพิธี

ผู้หญิง เพื่อเรียกขวัญ

อุปกรณ์

ชะลอม หรือเฉลว ทำด้วยไม้ไผ่

เครื่องประกอบพิธี

ดิน ลักษณะขุยฟู, หมากพลู, มะพร้าวอ่อน, สีผึ้ง, หวี, กระจก, แป้ง, น้ำอบ น้ำปรุง, กลัวย่น้ำว่า และ ของเปรี้ยวต่าง ๆ

๓. พิธีกรรมในช่วงได้ผลผลิตแล้ว (สมโภชแม่โพสพ)

สถานที่ใช้บริเวณลานวัดหรือ บริเวณชุมชน สาธารณะ
 ผู้ประกอบพิธี พระสงฆ์ หมอทำขวัญ
 ผู้ร่วมงาน เครื่องยาดี ทุกเพศทุกวัย นำข้าวมาร่วมพิธี
 เวียนเทียน พบปะสังสรรค์ รับประทานอาหารร่วมกัน
 นำอุปกรณ์ ชะลอม หรือเฉลว ทำด้วยไม้ไผ่
 เครื่องประกอบพิธี รูปแม่โพสพ, บายศรีหลักใหญ่, วงปีพาทย์,
 ข้าวเปลือก, แฉ่นเทียน, กล้ายน้ำว่า, ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว
 และมะพร้าวอ่อน

● การประกอบพิธี (ในปัจจุบัน)

สถานภาพ ของสื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวในปัจจุบัน เป็นยุคแห่งการฟื้นฟูรูปแบบคุณค่า/ความหมาย โดยผู้มีบทบาทสำคัญ คือ แกนนำของคณะครูโรงเรียนหนองขาหย่างวิทยา ที่ได้แสวงหาความร่วมมือจากองค์กร ภายนอก จนได้เข้าร่วม “ติดตั้งความรู้” เกี่ยวกับกระบวนการทำงานวัฒนธรรม โดยระดมพลังจากเครือข่ายวัฒนธรรมเดิม และชุมชน ให้เข้าช่วยสนับสนุนการดำเนินงาน อาจกล่าวได้ว่า สถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรม ในปัจจุบัน เข้มแข็ง แต่ไม่เคร่งครัด ตามแบบฉบับดั้งเดิม เท่าใดนัก ซึ่งลักษณะ ของการประกอบพิธี จะเน้นการประกอบพิธีกรรม ในช่วงที่ได้ผลผลิตแล้ว (สมโภชแม่โพสพ) เป็นการขอขมา และขอบคุณ แม่โพสพรวมเป็นครั้งเดียวเลย ในส่วนของรูปแบบก็ยังคงเดิม คือ สถานที่ใช้บริเวณลานวัด หรือ บริเวณชุมชน สาธารณะ ผู้ประกอบพิธี คือพระสงฆ์ และหมอทำขวัญ ผู้ร่วมงาน เครื่องยาดี และคนทุกเพศ ทุกวัย ทุกครัวเรือน จะนำข้าวมาร่วมพิธี นำอุปกรณ์ ชะลอม หรือเฉลว ทำด้วยไม้ไผ่และช่วยกันเตรียมเครื่องประกอบพิธี คือ รูปแม่โพสพ บายศรีหลักใหญ่ วงปีพาทย์ ข้าวเปลือก แฉ่นเทียน กล้ายน้ำว่า ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว และมะพร้าวอ่อน แล้วร่วมกันเวียนเทียน พบปะสังสรรค์ และรับประทานอาหารร่วมกัน

ตอนที่ ๓ ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลง สถานภาพของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง

อาจกล่าวได้ว่าสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ในอดีตชุมชนหนองขาหย่างสามารถดำรงอยู่มาได้ และมีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา อย่างต่อเนื่อง แต่ต่อมา เมื่อชุมชนได้รับผลกระทบจากปัจจัยภายนอก ไม่ว่าจะเป็น ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เครื่องมือเครื่องใช้ อุปกรณ์ในการทำนา ด้วยเครื่องจักร ประกอบกับ ความสะดวกของเส้นทางคมนาคม ภายหลังจากภาครัฐได้สร้างถนนทางหลวง สายอุทัยธานี – หนองฉาง จึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่ง ที่มีผลกระทบต่อ สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ และทำให้ คนรุ่นใหม่ มีความเชื่อและศรัทธาลดน้อยลง จนไม่ค่อยมีใครรู้จัก จนกระทั่ง มีการจัดโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของอำเภอหนองขาหย่าง เพื่อรื้อฟื้นสื่อ ขึ้นมา ทำให้สื่อพิธีกรรมนี้ กลับมาเป็นที่รู้จัก และเรียกร้องความสนใจ จากผู้คน ทุกๆ ทุกวัย แม้กระทั่ง เด็กและเยาวชน ทั้งในเขตอำเภอหนองขาหย่าง และชุมชนอื่นๆ ในจังหวัดอุทัยธานี

ส่วนที่ ๔ สื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ มีบทบาทหน้าที่ อย่างไร

บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ

๑. หน้าที่ในการสร้าง/สืบทอดอัตลักษณ์/ตัวตน

ชาวหนองขาหย่าง มีการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาธรรมชาติ และมีช่วงเวลาที่ต้องประสบกับภัยธรรมชาติ บ่อย ๆ เช่น ภาวะน้ำท่วม โรคระบาด ฝนแล้ง และภัยจากสัตว์ต่าง ๆ ทำให้ ชาวหนองขาหย่าง มีความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ คือสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ดังกล่าว ว่าสามารถ คลบบันดาล คุ้มครอง ป้องกัน และรักษา ให้พ้นจากภัย และอันตรายทั้งหลาย ทั้งปวง เหล่านั้นได้ จึงเป็นการยึดเหนี่ยวจิตใจของกลุ่มชุมชน ไว้ได้อย่างเหนียวแน่น สะท้อนให้เห็นถึง อัตลักษณ์และตัวตน ในความเป็น “สังคมเกษตรกรรม” ที่มีอาชีพ การทำไร่นา มาโดยตลอด

๒. หน้าที่ในการสืบทอดความเชื่อ

พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ เป็นพิธีกรรมที่มีรากฐานมาจากความเชื่อเรื่อง ผี และอำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติ การที่สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ สามารถดำรงอยู่ กับชุมชนหนองขาหย่าง มาได้ยาวนาน คู่กับประวัติของชุมชน ก็หมายความว่า “สื่อได้ทำบทบาทหน้าที่” ในการสืบทอดความเชื่อในพิธีกรรมนี้ อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง โดยใช้กลไกการสื่อสารแบบ “การบอกเล่าจาก รุ่นสู่รุ่น” นั่นเอง

๓. หน้าที่ในการสร้างความสามัคคี

ถึงแม้ว่า สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ จะมีเวลา ในการประกอบ พิธีกรรมจริง ๆ เพียง ๑ วัน แต่ก็ต้องมีการเตรียมสถานที่ ที่จะประกอบพิธีกรรม และกิจกรรม อื่น ๆ ล่วงหน้า ทำให้ชุมชน ทุกภาคส่วนในพื้นที่ ได้มีโอกาส เข้าร่วมกิจกรรม ทุกเพศ ทุกวัย เช่น กลุ่มเด็ก เยาวชน และครู ช่วยกันจัดเตรียมซุ้มนิทรรศการ กลุ่มพ่อบ้าน แม่บ้าน ในทุกชุมชน จัดเตรียมซุ้มการทำอาหารไทย การสาธิต และอื่น ๆ ผลปรากฏว่า คนในชุมชน มีความ กระตือรือร้น ที่จะเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ อย่างพร้อมเพรียง มีการแบ่งบทบาทหน้าที่กัน อย่างชัดเจน เป็นการแสดงออกถึงพลังความสามัคคี ของชุมชนได้เป็นอย่างดี

๔. หน้าที่ในการสร้างความทรงจำร่วมกัน

จากการสนทนากลุ่ม ผู้เฒ่า ผู้แก่ ในชุมชน เพื่อค้นหาอายุของสื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ ที่แท้จริง ต่างก็พูดเป็นเสียงเดียวกัน ว่าสื่อพิธีกรรมนี้ น่าจะเกิดขึ้นมา พร้อม ๆ กับ การประกอบอาชีพเกษตรกรรมดั้งเดิม ของชาวไทยพื้นถิ่นเดิม ที่เคลื่อนย้าย แล้วรวมตัวกันเป็นกลุ่มชนเล็กๆ เพื่อตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน และประกอบอาชีพทำนา

คณะครูโรงเรียนหนองขาหย่างวิทยา ได้ใช้กลวิธีสร้างกระบวนการเรียนรู้ โดย ให้นักเรียน สืบค้น และเล่าเรื่องเกี่ยวกับประวัติของชุมชน และความเป็นมาของบรรพบุรุษ เพื่อสร้างจิตสำนึก ความเป็นชาติพันธุ์ โดยผูกโยงมาจาก คุณค่า/ความหมายของพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ เพื่อให้เด็กนักเรียน เกิดความสำนึกในชาติพันธุ์ ร่วมกัน

๕. หน้าที่ในการสร้างเอกภาพ

บทบาทหน้าที่ในการสร้างเอกภาพ หมายถึง “ความเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกัน ของสมาชิกในกลุ่มใด กลุ่มหนึ่ง ที่มารวมกัน โดยมีเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ร่วมกัน” จะเห็นได้ว่า มีความสอดคล้องกับลักษณะของพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ อย่างยิ่ง เนื่องจาก เป็นพิธีกรรมที่มีกระบวนการกลุ่ม ที่เกิดขึ้นจากสมาชิก เป็นจำนวนมาก สมาชิกกลุ่มบางคน อาจจะมีภาระหน้าที่อื่น ๆ ของตนเอง แต่เมื่อถึงเวลาในการประกอบพิธี สมาชิกกลุ่มเหล่านั้น ก็สามารถมาร่วมประกอบพิธีกรรมกันอย่างพร้อมเพรียง เป็นวัฒนธรรม การสื่อสาร อีกรูปแบบหนึ่ง ที่แสดงถึงความเป็นเอกภาพ หรือความเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกัน ที่มองเห็นได้อย่างชัดเจน

ในปัจจุบัน

ได้มีการนำสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ มาทำหน้าที่ใหม่ ๆ เช่น มีการบูรณาการ การเรียนการสอนในสถานศึกษา โดยกิจกรรมส่วนหนึ่ง คือ การให้เด็กนักเรียน ได้เรียนรู้ พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ในสนามจริง และค้นคว้าจากเอกสาร เป็นรายงานส่งครู ในเนื้อหาสาระเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา รูปแบบ ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม คุณค่า ความหมายของพิธีกรรม ซึ่งเป็นการขยายช่องทางการทำหน้าที่ ในการสืบทอดความเชื่อ ของสื่อ ในรูปแบบใหม่ ทั้งนี้ เพื่อให้ กลุ่มเป้าหมาย ที่เป็นเด็กและเยาวชน เข้าถึงสื่อ ได้ง่ายยิ่งขึ้น สาเหตุที่ คณะทำงาน ที่เป็นแกนนำได้เลือกสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ มาทำหน้าที่ใหม่ ๆ เช่นนี้ ก็เพราะเหตุผลอันสำคัญที่ว่า สื่อพิธีกรรมนี้ เป็นต้นทุนภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่น ที่มีสถานภาพ เป็นชุมชนชาวนาคั้งเดิม อันมรดกตกทอดมายาวนาน พร้อมกับประวัติของชุมชน

ส่วนที่ ๕ ชุมชนหนองขาหย่าง มีกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก เพื่อฟื้นฟู รูปแบบ คุณค่า และความหมาย ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ อย่างไร

ในการศึกษากระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก เพื่อฟื้นฟู รูปแบบ คุณค่า และความหมาย ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ คณะผู้ทำการวิจัย ได้เก็บข้อมูล จากการศึกษาเอกสาร รายงานกิจกรรมการดำเนินงาน และรายงานการประชุม โดยมีผลการวิจัยดังนี้

กระบวนการทำงานแบบ “กองคาราวานกิจกรรม” ของชุมชน

๑. กิจกรรม การประชุมครูเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน ในการจัดโครงการ อนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของอำเภอหนองขาหย่าง

การจัดการประชุม เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ ร่วมกัน ในการจัดโครงการ อนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของอำเภอหนองขาหย่าง นั้น มีการชี้แจง รายละเอียด ความเป็นมา วัตถุประสงค์ของโครงการฯ โดยให้ปราชญ์ชาวบ้าน มาพูดคุย เพื่ออธิบาย สร้างความเข้าใจ เกี่ยวกับสื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพ จากนั้น ที่ประชุม ได้ร่วมกันอภิปรายว่า โครงการนี้ มีความเหมาะสม หรือไม่ อย่างไร ซึ่งทุกคน เห็นด้วยกับการที่จะดำเนินการโครงการ แล้วได้มีการร่วมกันวางแผน กิจกรรมเพื่อ ดำเนินการร่วมกับ กลุ่มเป้าหมาย ที่เป็นเด็ก เยาวชน และประชาชน ในทุกชุมชน ของหนองขาหย่าง

๒. กิจกรรม วางแผนการทำงาน เพื่อสร้างความมั่นใจร่วมกัน และเตรียมความพร้อม ให้กับปราชญ์ชาวบ้าน และทุกภาคส่วนในชุมชน

กิจกรรมนี้ ได้เชิญ แกนนำชุมชน มาร่วมประชุม ประกอบด้วย ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มครูโรงเรียน ในเขตอำเภอหนองขาหย่าง กลุ่มองค์การบริหารส่วนตำบล ทุกตำบล และกลุ่มเทศบาลตำบลหนองขาหย่าง ในการประชุม ได้มีการชี้แจงรายละเอียดความเป็นมา และวัตถุประสงค์ ของโครงการฯ และสร้างความเข้าใจ ร่วมกับกลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งเป็นผู้นำชุมชน และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ พูดคุยถึง ความเป็นมาของสื่อ อุปกรณ์เครื่องใช้ในพิธีกรรม ตลอดจนสภาพปัญหาของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ และสภาพปัญหาของชุมชน จากนั้น ที่ประชุมได้ช่วยกัน สรุปประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ แล้วอภิปราย เกี่ยวกับแนวทางในการแก้ไขปัญหา เพื่อให้สามารถอนุรักษ์ ฟื้นฟู สื่อพิธีกรรมนี้ ไว้ต่อไป เป็นกิจกรรมที่เป็นการเตรียมความพร้อม และสร้างความมั่นใจ ให้กับปราชญ์ชาวบ้าน ในการที่จะมาเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้กับเด็กและเยาวชน นั่นเอง

๓. กิจกรรม การจัดโครงการ อนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ

จัดกิจกรรมโครงการฯ จำนวน ๒ วัน คือ วันที่ ๕-๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๑ เป็นการจัดกิจกรรมโครงการฯ ประกอบด้วยผู้เข้าร่วมกิจกรรม ทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนทุกชุมชนในอำเภอหนองขาหย่าง สมาชิกเครือข่ายวัฒนธรรม เด็ก และเยาวชน หนองขาหย่าง คณะครูและนักเรียน ทุกแห่ง พ่อแม่ผู้ปกครองนักเรียน ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบจ. , อบต. และเทศบาล) นักวิชาการวัฒนธรรม กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในชุมชน และสื่อมวลชนท้องถิ่น

กิจกรรมโครงการฯ วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๕๑

๑. พิธีสงฆ์ การทำบุญพิธีเจริญพุทธมนต์เย็น
 - สถานที่ ณ ประรำพิธี หน้าหอประชุมโรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง
๒. พิธีบวงสรวง และทำขวัญแม่โพสพ
 - สถานที่ ณ บริเวณพิธี หน้าหอประชุมโรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง
๓. การแสดงดนตรีไทย
 - โดย วงตรีไทย ของนักเรียน โรงเรียนกาญจนาภิเษกวิทยาลัยอุทัยธานี
 - สถานที่ ณ บริเวณพิธี หน้าหอประชุมโรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง

๔. การจัดหาสำหรับอาหารคาว – หวาน

- ตัวแทนของชุมชน ทุกหมู่บ้าน จำนวน ๕๓ หมู่บ้าน ในเขตอำเภอหนองขาหย่าง เพื่อรับประทานขันโตก ร่วมกัน
- สถานที่ ณ บริเวณลานเพลิน หน้าหอประชุมอำเภอหนองขาหย่าง

๕. การแสดงบนเวที

การแสดงดนตรีไทยสากล

- ผู้แสดง ประกอบด้วยตัวแทนของนักเรียนโรงเรียนหนองขาหย่างวิทยา
- สถานที่ ณ เวทีการแสดงบริเวณลานเพลินหน้าหอประชุมอำเภอหนองขาหย่าง

การรำเชิดขวัญแม่โพสพ

- ผู้แสดงประกอบด้วยตัวแทนของนักเรียนโรงเรียนหนองขาหย่างวิทยา
- สถานที่ ณ เวทีการแสดงบริเวณลานเพลินหน้าหอประชุมอำเภอหนองขาหย่าง

การแสดงการละเล่นเพลงพื้นบ้านท่าโพ

- ผู้แสดง ประกอบด้วย ตัวแทนของชุมชน ในตำบลท่าโพ อำเภอหนองขาหย่าง
- สถานที่ ณ เวทีการแสดงบริเวณลานเพลินหน้าหอประชุมอำเภอหนองขาหย่าง

การประกวดขวัญใจแม่โพสพ

- ผู้เข้าประกวด ประกอบด้วย ตัวแทนของชุมชน ในตำบลทุกตำบลของอำเภอหนองขาหย่าง

การเดินแบบแฟชั่นการแต่งกายชุดผ้าทอ

- ผู้แสดง ประกอบด้วย ตัวแทนของกลุ่มอาชีพผ้าทอ อำเภอหนองขาหย่าง จำนวน ๕ กลุ่ม
- สถานที่ ณ เวทีการแสดงบริเวณลานเพลินหน้าหอประชุมอำเภอหนองขาหย่าง

๖. การจัดนิทรรศการวิถีชีวิตชาวนาไทย

- ผู้จัดนิทรรศการ ประกอบด้วยตัวแทนของทุกตำบล ในเขตอำเภอหนองขาหย่าง
- สถานที่ ณ บริเวณสนามหน้าโรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง

๗. นิทรรศการกลุ่มอาชีพผ้าทอ ของอำเภอหนองขาหย่าง เพื่อส่งเสริมกลุ่มอาชีพผ้าทอ .

- ผู้จัดนิทรรศการ ประกอบด้วย ตัวแทนของกลุ่มผ้าทอ จำนวน ๕ กลุ่ม ดังนี้
 ๑. กลุ่มผ้าทอ ของ นางวิไลรัตน์ ศรีเสถียร
 ๒. กลุ่มผ้าทอ ของ นางเนตรทราย จำปาเกตุ
 ๓. กลุ่มผ้าทอ ของ นางสุภาพ ไม้สนธิ์
 ๔. กลุ่มผ้าทอ ของ นางยินดี
 ๕. กลุ่มผ้าทอ ของ นางสุนทร น่วมศิริ
- สถานที่ ณ บริเวณสนามหน้าโรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง

กิจกรรมโครงการฯ วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๑

๑. การประกอบอาหารไทยของหมู่บ้าน

- จำนวน ๕๑ หมู่บ้าน เพื่อรับประทานร่วมกัน ในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๑
- สถานที่ ณ บริเวณสนามหน้าโรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง

๒. การแข่งขันกีฬาไทยพื้นบ้าน

การแข่งขันการยิงกระสุนไม้

- ผู้เข้าแข่งขัน ประกอบด้วย ตัวแทนของชุมชน ในตำบล และหมู่บ้าน ของอำเภอหนองขาหย่าง
- สถานที่ ณ บริเวณสนามหน้าโรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง

การแข่งขันการสานปลาตะเพียน

- ผู้เข้าแข่งขัน ประกอบด้วย ตัวแทนของชุมชน ในตำบล และหมู่บ้าน ของอำเภอหนองขาหย่าง
- สถานที่ ณ บริเวณสนามหน้าโรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง

๓. การสาธิตวิถีชีวิตไทย

การสาธิตการกองแฝก

- ผู้แทนชุมชน ตำบลห้วยรอบ

๔. การแสดงการเล่นพื้นบ้านย้อนยุค

การแสดงการขับกล่อมเพลงกล่อมลูก

- ผู้แสดง ประกอบด้วย ตัวแทนของชุมชน ในตำบล และหมู่บ้าน ของอำเภอหนองขาหย่าง
- สถานที่ ณ บริเวณสนามหน้าโรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง

การแสดงแม่ไม้มวยไทย

- ผู้แสดง ประกอบด้วย คณะนักเรียนโรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง
- สถานที่ ณ บริเวณสนามหน้าโรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง

๕. การประกอบอาหารไทย

การหุงข้าวด้วยกระทะใบบัว

- ตัวแทนของชุมชน ตำบลคงขวาง

การประกอบอาหารข้าวกระยาจก

- ตัวแทนของชุมชน ตำบลท่าโพ

การประกอบอาหารแกงบวน

- ตัวแทนของชุมชน ตำบลหนองไผ่
- สถานที่ ณ บริเวณสนามหน้าโรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง

๖. การจัดขบวนแห่วีถีชีวิตชาวนาไทย

- ผู้จัด ประกอบด้วย ตัวแทนของทุกตำบล ในเขตอำเภอหนองขาหย่าง
- ขบวนแห่ ตั้งต้นจากโรงเรียนหนองขาหย่างวิทยา ถึง สนามหน้าโรงเรียนอนุบาลหนองขาหย่าง

การดำเนินการตามโครงการฯ นี้ กล่าวได้ว่า เป็นกิจกรรมสำคัญที่ทำให้ผู้คนในชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง ได้ร่วมกันแสดงพลังความสามัคคี และแสดงถึง อัตลักษณ์ ศักดิ์ศรีของชาวอำเภอหนองขาหย่าง ให้คนภายนอกวัฒนธรรมได้พบเห็น ส่งผลให้ผู้คนในชุมชนภาคภูมิใจ ตระหนักถึงความสำคัญ และเห็นคุณค่าของการสืบทอดพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ และสื่อพื้นบ้านอื่น ๆ ถึงแม้ว่าโครงการฯ จะเสร็จสิ้นไปแล้วก็ตาม

๔. กิจกรรม การจัดการเรียนการสอน “พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ”

การจัดการเรียนการสอน เกี่ยวกับพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ มีวัตถุประสงค์ เพื่อให้โรงเรียน และชุมชนได้มีการบรรจุ เนื้อหา เกี่ยวกับพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ เพิ่มเติมไว้ในหลักสูตร เพื่อให้ผู้คน ในชุมชน มีความรู้ ความเข้าใจ และเห็นคุณค่าของพิธีกรรม และสามารถนำพิธีกรรมกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ มาเป็นสื่อ ในการสร้างเสริมพัฒนาสังคม และชุมชนต่อไป อย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม

๕. กิจกรรม การติดตาม สรุป และประเมินผลโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณี การทำขวัญข้าวแม่โพสพ อำเภอหนองขาหย่าง ประจำปี ๒๕๕๑

การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ อำเภอหนองขาหย่าง ประจำปี ๒๕๕๑ ที่ผ่านมานั้น คณะทำงานฯ ได้มีการประเมินผลกิจกรรม เป็นระยะ โดยการสังเกต การสัมภาษณ์ การให้ตอบแบบสอบถาม ต่อจากนั้น ได้ทำการประเมินผลในภาพรวมของโครงการฯ เพื่อทบทวนว่า กิจกรรมต่าง ๆ นั้น สามารถทำให้ “รูปแบบ และคุณค่า/ความหมาย” ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของอำเภอหนองขาหย่าง ฟื้นฟูขึ้นมาได้ มากน้อยประการใด และเป็นการนำผลของการประเมิน มาพัฒนาปรับปรุงโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ อำเภอหนองขาหย่าง ให้เกิดความยั่งยืน ต่อไปในอนาคต และเพื่อใช้เป็นแนวทางในการเชื่อมโยงพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็ง ให้ชุมชนต่อไปอย่างยั่งยืน

สำหรับกลุ่มที่เข้าร่วมในการทำกิจกรรมการติดตาม สรุป และประเมินผลโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ อำเภอหนองขาหย่าง ประจำปี ๒๕๕๑ ประกอบด้วย ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน คณะครูในโรงเรียนต่าง ๆ ในอำเภอหนองขาหย่าง ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และคณะทำงาน ผู้ประสานงานโครงการฯ จำนวนรวมทั้งสิ้น ๕๐ คน

ผลจากการประเมิน สรุปได้ว่า ชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง มีความสุข และภาคภูมิใจ ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีในชุมชน ได้แก่ ๑) ความกตัญญู และความรับผิดชอบในบทบาทหน้าที่ของเด็ก และเยาวชน ในครอบครัวชุมชน มีมากขึ้น ๒) ชุมชนมีความเอื้ออาทรต่อกัน ๓) ครอบครัว และชุมชน มีความสามัคคี ๔) ชุมชนมีความภาคภูมิใจ ในภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีความต้องการที่จะ อนุรักษ์ สืบสาน พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ไว้ตลอดไป

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรม และชุมชนในการบริหารจัดการ วัฒนธรรม: กรณีศึกษาประเพณีทำขวัญข้าวแม่โพสพ อำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา ๔ ประเด็น ดังนี้

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่ออนุรักษ์ ฟื้นฟู และเสริมสร้างศักดิ์ศรี ให้แก่สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ
๒. สถานภาพของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ตลอดจนปัจจัย ที่มีผลต่อการดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของสถานภาพ
๓. บทบาทหน้าที่ ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรี ของชาวอำเภอหนองขาหย่าง
๔. กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก เพื่อฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมาย ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ

๑. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่ออนุรักษ์ ฟื้นฟู และเสริมสร้างศักดิ์ศรี ให้แก่สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ

จากการศึกษาเรื่องกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก และการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่อฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ เมื่อวันที่ ๕-๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๑ ทำให้ได้ข้อค้นพบที่สำคัญประการหนึ่งว่า หลักการ แนวคิดของกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม นั้น สามารถก่อให้เกิดการฟื้นฟูศักดิ์ศรี ทั้งแก่สื่อพื้นบ้าน และช่วยเสริมสร้างความมั่นใจ สร้างพลังให้แก่ชุมชนผู้เป็นเจ้าของสื่อพิธีกรรมพร้อม ๆ กันในเวลาเดียว

สำหรับกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกที่ชุมชนนำมาใช้ในการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ พบว่า มี ๕ แนวคิด ได้แก่ (๑) หลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม (๒) หลักการสร้างความสำเร็จร่วมกันก่อนทำกิจกรรม (ขยับปัญหา) (๓) การวิเคราะห์วัฒนธรรมทั้งรูปแบบและเนื้อหา (ต้นไม้แห่งคุณค่า) (๔) หลักการ S-M-C-R และ (๕) แนวคิดทำทีแบบคู่ขนาน “ทั้งใช้และพัฒนาสื่อพื้นบ้าน” ซึ่งแนวคิดต่าง ๆ เหล่านี้ถูกสอดแทรกอยู่ในกระบวนการผลิตซ้ำองค์ประกอบด้านการสื่อสาร S-M-C-R เพื่อสืบต่อวัฒนธรรม พบว่ามีลักษณะ ดังนี้

๑) การเสริมสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้ส่งสาร (Sender)

ปัญหาที่เกิดในด้าน “ผู้ส่งสาร” ในที่นี้ หมายถึง กลุ่มผู้เฒ่า ผู้แก่ กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน ที่ล้วนแล้วแต่มีภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน ผลการวิจัยพบว่า ก่อนหน้าที่จะมีการทำโครงการนั้น ผู้ส่งสารกลุ่มนี้ “ขาดความมั่นใจ” ในการถ่ายทอดความรู้เรื่องสื่อพิธีกรรมแก่เยาวชน เนื่องจากคนในชุมชน ส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน รุ่นใหม่ ไม่สนใจวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นอกเหนือธรรมชาติ มากนัก

วิธีการแก้ไขปัญหา เรื่องความไม่มั่นใจในตนเอง พบว่า แนวคิดกระบวนการทำงาน วัฒนธรรมเชิงรุก ที่สำคัญในการแก้ไขปัญหานี้ คือ **หลักการสร้างความเข้าใจก่อนทำกิจกรรม** (ขยับปัญญา) ติดตั้งการทำงานกับสื่อพื้นบ้าน ด้วยหลักการ ๔ รู้ คือ “รู้จัก รู้ใจ รู้ใช้ รู้รักษา” ซึ่งทำให้ปราชญ์ชาวบ้านเข้าใจวัตถุประสงค์ และเล็งเห็นถึงประโยชน์ในการดำเนินงาน ตลอดจนเกิดความมั่นใจ และสนใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรมทำหน้าที่ เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่กลุ่มเป้าหมาย

นอกจากนี้ ในการสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้ส่งสาร ยังต้องใช้สื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication) คือเน้นรูปแบบการพูดคุย ปรัชญาหรือ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ไม่ใช่การทำงานแบบถ่ายทอดความรู้ จากบนลงล่าง ซึ่งจะทำให้กลุ่มผู้ส่งสาร ที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ ไม่มีความกระตือรือร้นที่จะร่วมดำเนินงาน ในทางตรงกันข้าม การสื่อสารแบบสองทาง ที่ถูกนำมาใช้ในการสร้างความเข้าใจร่วมกัน ระหว่างปราชญ์ชาวบ้าน และคณะทำงานฯ จะสามารถ กระตุ้นให้ปราชญ์ชาวบ้าน เกิดความมั่นใจ และรู้สึกว่าคุณเองมีความสำคัญต่อการดำเนินงาน จนพร้อมที่จะเป็นแนวร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

๒) การขยาย/ปรับประยุกต์เนื้อหาและความหมาย (Message)

กระบวนการเสริมสร้างความมั่นใจให้กับผู้สืบทอด คือนักเรียน ใช้วิธีการโดยให้นักเรียนค้นคว้า เรื่องสื่อพิธีกรรม จากเอกสารแล้วออกไปรายงานหน้าชั้นเรียน และคณะครูผู้สอน ได้ปรับประยุกต์ เนื้อหาสาระการเรียนการสอน ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของนักเรียน โดยเชื่อมโยงสู่กระบวนการเรียนรู้ในห้องเรียนกับการประกอบพิธีกรรมจริง แล้วให้นักเรียน นำมารายงาน หน้าชั้นเรียน นอกจากนั้น ครูผู้สอน ได้เชื่อมโยงประวัติความเป็นมาของพิธีกรรม กับเรื่องราวประวัติความเป็นมาของชุมชน เพื่อถ่ายทอดแก่นักเรียน เป็นลักษณะของการสร้างความทรงจำร่วมกัน ทำให้ผู้เรียน หรือผู้รับสาร เกิดความรู้สำนึกและภาคภูมิใจ ในความเป็นชาติพันธุ์ของชุมชน เป็นการกระตุ้นให้สนใจที่จะสืบทอดต่อไป

๓) การขยายช่องทางการสื่อสาร (Channel)

สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ เป็นสื่อที่มีช่องทางการสื่อสารที่จำกัด โดยจัดดำเนินการแค่เพียง ปีละครั้ง เท่านั้น จำเป็นต้องมีการขยายช่องทางการสื่อสารใหม่ ๆ เพื่อให้สื่อมีพื้นที่ในการผลิตซ้ำ เพื่อสืบทอดไม่ให้สูญหายได้ง่าย โดยใช้การออกแบบ และวางแผนในการสร้างกิจกรรม หลาย ๆ กิจกรรมที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นเหตุ เป็นผลและตอบรับกับการวิเคราะห์ปัญหาของสื่อพื้นบ้านและชุมชน โดยการจัดทำโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ อำเภอหนองขาหย่าง ประจำปี ๒๕๕๑ ที่ผ่านมา ถือว่า เป็นการเปิดพื้นที่สาธารณะ ให้กับคนทุกกลุ่ม ทุกเพศทุกวัย ในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างทั่วถึง ผลที่เกิดขึ้นทำให้ผู้คนในชุมชนรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของสื่อ และมีความภาคภูมิใจ และมั่นใจในการธำรงรักษา สื่อต่อไปนั่นเอง

๔) การขยายกลุ่มผู้สืบทอดรุ่นใหม่ (Receiver)

จากสถานภาพ ของสื่อพื้นบ้านที่ผ่านมาพบว่า ปริมาณผู้รับสารที่เป็นเด็ก และเยาวชนลดลงอย่างมาก เนื่องจากเด็กรุ่นใหม่ ไม่ค่อยสนใจที่จะร่วมในพิธีกรรม มากนัก ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องให้ความสำคัญในการทำงานร่วมกับกลุ่มเด็กและเยาวชน และได้พบว่า กระบวนการสืบทอดผู้รับสารรุ่นใหม่ ต้องสร้างการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน โดยอาศัย ทิศทางการไหลของข่าวสารสองจังหวะ (Two-Step Flow of Information)

๕) การสร้างเครือข่ายผู้เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้านอย่างครบครัน

นอกจากการผลิตซ้ำ เพื่อสืบทอดองค์ประกอบ S-M-C-R แล้ว ผลการวิจัย พบว่า กระบวนการฟื้นฟู/สืบทอด สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการ “สร้างเครือข่าย” เพื่อสร้างความร่วมมือเป็นแรงสนับสนุน และช่วยผลักดันให้สื่อพิธีกรรม สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง ซึ่งเครือข่ายการทำงานที่เป็นต้นทุนเดิมของชุมชน ก็คือ สภาวัฒนธรรม ศูนย์วัฒนธรรม และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น แต่เดิมพบว่า มีการทำงานร่วมกันระหว่างเครือข่ายวัฒนธรรม โรงเรียน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่าง ๆ แต่ ยังขาดความร่วมมือระหว่างเครือข่ายวัฒนธรรม โรงเรียน บ้านและชุมชน ดังนั้น เมื่อได้มีการ จัดกิจกรรม โครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีทำขวัญข้าวแม่โพสพ อำเภอหนองขาหย่าง ประจำปี ๒๕๕๑ จึงเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ให้เครือข่ายวัฒนธรรม โรงเรียน และชุมชน มีการ ประสานกันอย่างแนบแน่นมากยิ่งขึ้น

๒.สถานภาพของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ตลอดจนถึงปัจจัย ที่มีผลต่อการ ดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของสถานภาพ

พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ หมายถึง พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำนาข้าว นับตั้งแต่เริ่มปลูกข้าว จนกระทั่งเก็บเกี่ยว และเก็บเข้ายุ้งฉาง เป็นพิธีกรรมที่ ผสมผสานความเชื่อ ดั้งเดิมในการนับถือ ผีสางเทวดา ผนวกกับความเชื่อทางศาสนา ทั้งศาสนาพราหมณ์ และศาสนา พุทธ แบ่งได้เป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่ พิธีกรรมก่อนการเพาะปลูกข้าว พิธีกรรมในช่วงเพาะปลูกข้าว และพิธีกรรมเมื่อได้ผลผลิตแล้ว

พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ดังกล่าวนี้ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เกี่ยวกับพิธีกรรม ความเชื่อ ของชาวนาอำเภอหนองขาหย่าง ที่สั่งสม ความเชื่อ ศรัทธา มาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ สืบทอดมา จนเป็นวิถีของชาวนาคั้งเดิม ที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คนในอดีต และถือได้ว่าเป็นกุศโลบาย อย่างหนึ่ง ที่ทำให้ผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่ มีอาชีพทำการเกษตร คือ การทำนาข้าว มีความสามัคคี รักใคร่ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน จนเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ที่ส่วนใหญ่ ยังคงให้ความสำคัญกับพิธีกรรม อันทรงคุณค่านี้ จุดมุ่งหมายของพิธีกรรม

การทำขวัญข้าวแม่โพสพ ก็คือ เป็นพิธีกรรมเก่าแก่ ที่ผูกพันกับการทำมาหากิน การประกอบอาชีพ ทำนาเพื่อความเป็นสิริมงคล และเชื่อว่าความอุดมสมบูรณ์ จะเกิดแก่พืชพันธุ์ธัญญาหาร ที่เพาะปลูกก็คือ “ข้าว” หรือแม่โพสพ นั่นเอง

จากการศึกษาถึงสถานภาพของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน ทำให้ได้ข้อสรุป เกี่ยวกับข้อเด่น และข้อจำกัด ของสื่อพิธีกรรม ดังกล่าว ดังนี้

ข้อเด่น

๑) เป็นสื่อที่สามารถระดมพลังชุมชน และทำให้คนเข้ามามีส่วนร่วม กิจกรรมเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเป็นสื่อที่เกิดขึ้นในระดับครอบครัว (คือการทำนาข้าว เป็น การประกอบอาชีพ การทำมาหากินเลี้ยงครอบครัว) และขยายหน้าทีไปจนถึงระดับชุมชน

๒) สื่อมีองค์ประกอบที่ใช้ในพิธีกรรมที่หลากหลายและหาได้ง่าย ในพื้นที่ชุมชน

๓) การเป็นสื่อที่มีระบบความเชื่อความศรัทธา ในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ “ผี” และ “สิ่งศักดิ์สิทธิ์” ทำให้สามารถเป็นกลไกให้สื่อดำรงอยู่ได้มาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากชาวหนองขาหย่าง เชื่อว่าหากปีใด ไม่มีการประกอบพิธีกรรมทำขวัญข้าวแม่โพสพ จะทำให้ในปีนั้นชุมชน จะไม่ได้ผลผลิตจากการทำนาที่อุดมสมบูรณ์ และครอบครัวจะไม่มีความสุข ความร่มเย็น

ข้อจำกัด

๑) ผู้เกี่ยวข้องในพิธีกรรม (Stakeholder) พบว่าผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และมีบทบาทต่อสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ส่วนใหญ่จะเป็นพ่อบ้านแม่บ้าน และผู้เฒ่าผู้แก่ ส่วนบุคคลที่เป็นสมาชิกในครอบครัวที่เป็นเด็กและเยาวชน จะอยู่ในฐานะเป็นเพียงผู้รับสารที่ร่วมชน นอกประรำพิธีเหมือนคนวงนอก จึงทำให้เป็นการลดทอนความสนใจละเลยสื่อพื้นบ้านไปเรื่อย ๆ จนห่างหายไปจากพื้นที่ของสื่อพิธีกรรม

๒) ด้านช่องทางการสื่อสาร (Channel) พบว่าในอดีต มีการประกอบพิธีกรรมการทำขวัญข้าวทุกปี และทุกขั้นตอนของการทำนาอย่างเคร่งครัด ในด้านวาระโอกาส ในปัจจุบันมีการรวบรัดขั้นตอนโดยย่อ พิธีกรรมเฉพาะช่วงที่ได้ผลผลิตแล้ว และสาเหตุที่สำคัญ อีกประการหนึ่ง ก็คือปัจจุบัน ชาวนาได้เปลี่ยนแปลงวิธีการทำนา มาใช้เครื่องจักรแทนในการประกอบอาชีพทำนา หากไม่มีการจัดโครงการเพื่อฟื้นฟู สืบทอด ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ด้วยการมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมที่เป็นแกนนำ ร่วมกับชุมชนแล้ว สื่อก็จะมียข้อจำกัดในช่องทางการสื่อสารดังกล่าวนี้มากทีเดียว

๓.บทบาทหน้าที่ ของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรี ของชาวอำเภอหนองขาหย่าง

ในอดีตชาวหนองขาหย่าง สามารถสืบทอดพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพมาได้อย่างยาวนาน หลายร้อยปี เป็นการบ่งบอกถึงความเป็นตัวตน และการดำรงชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรม การประกอบอาชีพทำนา เน้นการพึ่งพิงธรรมชาติ และมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย และด้วยเหตุที่ การคมนาคมไม่สะดวก ทำให้การมีช่องทางการสื่อสาร และพื้นที่จำกัด เฉพาะแต่ภายในชุมชน ไม่ได้เผยแพร่ให้เป็นที่ยอมรับแก่สังคมภายนอก ปัจจุบัน เมื่อผนวกกับแรงประทะทางวัฒนธรรม ที่เจริญก้าวหน้าด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัย จึงทำให้ชาวหนองขาหย่าง เกิดปรากฏการณ์ที่เลียดออกจากวัฒนธรรมดั้งเดิม ที่เคยเป็นอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของบรรพบุรุษ เช่นการหันไปใช้เครื่องจักร ในการทำนา ลดความเชื่อและศรัทธาในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่เหนือธรรมชาติ เพื่อไม่ให้ถูกคน ภายนอกวัฒนธรรม มองว่างมง่าย และด้อยพัฒนา ล้วนเป็นผลกระทบโดยตรงต่อการประกอบ พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ที่พบว่า เปลี่ยนแปลงไปอยู่ในลักษณะ แบบประกอบพิธีกรรม “ทำพอบเป็นพิธี” โดยรูปแบบ และคุณค่า/ความหมาย ที่เป็นแบบฉบับดั้งเดิม ของสื่อพิธีกรรม ในอดีตบางอย่างเลือนหายไป

ดังนั้น กลุ่มแกนนำเครือข่ายวัฒนธรรม และชุมชน อันประกอบไปด้วย คณะครู ผู้นำชุมชน กลุ่มอาชีพ ทุกภาคส่วน และพระสงฆ์ จึงพยายามผลักดัน สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าว แม่โพสพ ออกสู่พื้นที่สาธารณะ โดยการทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้สื่อได้ทำหน้าที่สืบทอด / แสดง ตัวตน ด้วยการให้ผู้ที่ทำหน้าที่สืบทอด ทุกกลุ่ม ทุกเพศ ทุกวัยในชุมชน ได้มีโอกาสเข้าร่วม กิจกรรมได้อย่างพร้อมเพรียง และผลที่เกิดขึ้นจากการทำกิจกรรมพบว่า สามารถแก้ไขปัญหา ความสามัคคี ของชุมชน ที่ลดลง ในช่วงที่ผ่านมาได้ เนื่องจากชุมชน ได้มีโอกาสทำงานร่วมกัน และในปัจจุบัน หลังจากสิ้นสุดโครงการแล้ว (พ.ศ. ๒๕๕๖) ยังพบว่า เครือข่ายวัฒนธรรมและ ชุมชน สามารถใช้สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ เพื่อพัฒนาอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชุมชนได้ อย่างต่อเนื่อง และน่าสนใจ โดยการขยายช่องทางการสื่อสาร เพื่อแสดงตัวตนต่อสังคม ในลักษณะ เป็นเชิงรุกมากขึ้น เช่น การวางแผนจัดทำโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่ โพสพ อำเภอหนองขาหย่าง เป็นประจำทุกปี อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่ โพสพนี้ เป็นอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรี และสัญลักษณ์ของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง สืบต่อไป

ข้อความสรุปตอนท้าย

จากพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ของชุมชนอำเภอหนองขาหย่าง ที่ได้ทำการศึกษา มาข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าพิธีกรรมนี้ ให้ข้อคิดที่เป็นคุณธรรม ในหลายประการ ดังนี้

- ๑) **ความกตัญญู** เป็นการแสดงความกตัญญูรู้บุญคุณต่อสรรพสิ่งทั้งหลาย ที่อยู่รอบ ๆ ตัวในการ นำมาใช้ในการเพาะปลูก ตั้งแต่ ดิน น้ำ ลม แสง ขี้วัว ตลอดจนถึงผี หรือเทวดา ผู้รักษาสิ่งเหล่านั้น โดยเฉพาะเทวดารักษาข้าว เมื่อได้รับประโยชน์อย่างมหาศาล ก็รู้จักที่จะตอบแทนกลับคืน ด้วยการ บวงสรวงบูชา ด้วยการทำบุญอุทิศส่วนกุศล ด้วยการทำขวัญ ด้วยการขอขมาลาโทษ ที่ได้ล่วงเกิน และปฏิบัติตามข้อห้าม เพื่อไม่ให้เสียใจ เช่น ไม่เหยียบย่ำข้าว กินข้าวให้หมดจาน ไม่กินทิ้ง กิน ข้าง เป็นต้น
- ๒) **ความอ่อนน้อม** มีความอ่อนน้อม รู้ว่าสรรพสิ่งทุกสรรพสิ่ง มีความสำคัญ ทัดเทียมกัน มิได้รู้สึกว่า มนุษย์เท่านั้น ที่ยิ่งใหญ่ และมีสิทธิ์ใช้ธรรมชาติแต่ผู้เดียว จึงมีการ แสดงออกด้วยการอ่อนน้อม ขอร้อง ขอกำลังใจ ขออนุญาตใช้สอย เช่น เมื่อจะนำข้าวไปขาย ก็ทำ พิธีเปิดขุม บอกกล่าวแม่โพสพ เป็นต้น
- ๓) **ความมีจิตใจเอื้ออารี** การรู้จักแบ่งปัน เมื่อคนได้รับความ สุข ก็อยากให้ผู้อื่นได้รับด้วย แสดงออกด้วยการร่วมรับประทานอาหารเฉลิมฉลอง และ ทำบุญ ทำทาน หลังการเก็บเกี่ยว
- ๔) **มีความตั้งใจดี** เป็นคุณธรรมสำคัญยิ่งสำหรับชาวนา หรือผู้ ปลูกข้าว คือต้องเป็น คนดี จึงจะได้รับผลผลิตที่ดี ในการทำพิธีกรรมดังกล่าว ผู้ทำต้องรักษาศีล ๕ ต้องตั้งใจไว้ในที่ดี เทวดาจึงจะรักษา และอำนวยพร

จากข้อค้นพบทั้งหมด ที่เกิดขึ้นในกรณีศึกษาสื่อพิธีกรรม การทำขวัญข้าว แม่โพสพ ของชาวอำเภอหนองขาหย่าง ท้ายที่สุดอาจกล่าวได้ว่า องค์ความรู้ที่ค้นพบจาก การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ได้สะท้อนให้เห็นแล้วว่า ในการทำงานด้านการสื่อสารเพื่อการพัฒนา (Development Communication) นั้น ไม่สามารถที่จะมุ่งเน้นแต่เพียงอย่างเดียว เนื่องจาก สื่อพิธีกรรม และชุมชน มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น หากแต่ชุมชนผู้เป็นเจ้าของสื่อ จำเป็น ที่จะต้องสนใจ และใส่ใจในการผลิตซ้ำ เพื่อสืบทอดสื่อพิธีกรรมนั้น ๆ ด้วย เพื่อให้ทั้งตัวสื่อ และ ชุมชน ดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

๑. ข้อเสนอแนะต่อชุมชน

๑.๑ ควรมีการออกแบบกิจกรรมเพื่อให้เด็กและเยาวชน ได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมที่หลากหลายมากขึ้น เพราะเป็นเป้าหมาย ที่สำคัญในการเป็นผู้สืบทอดสื่อพิธีกรรม

๑.๒ ควรมีการนำเนื้อหาสาระของสื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ มาปรับประยุกต์ให้อยู่ในรูปแบบของสื่อสมัยใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับความสนใจ และเข้าถึงกลุ่มเป้าหมาย ของผู้สืบทอด ที่เป็นเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ เนื่องจากคณะผู้วิจัย พบว่า ปัจจุบันเป็นยุคที่เด็ก กลายเป็นผู้นำทางความคิด ที่มีความกระตือรือร้นในการแสวงหาข้อมูลข่าวสารอย่างมาก

๒. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัย โดยเน้นการมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรม และชุมชน เฉพาะกรณี สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ เพียงเรื่องเดียว เนื่องจากมีข้อจำกัดในเรื่องระยะเวลา และงบประมาณ หากจะให้มีการฟื้นฟูและอนุรักษ์ สื่อพื้นบ้านอื่น ๆ ที่น่าสนใจ อีกหลายอย่าง หลายประเภท สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ควรสนับสนุน ให้มีการทำวิจัยในลักษณะนี้อย่างต่อเนื่อง และเหมาะสม ทั้งในด้าน ระยะเวลา และงบประมาณ ทั้งนี้เพื่อเป็นประโยชน์ ต่อการหาแนวทางพัฒนาสื่อพื้นบ้านอื่น ๆ ของชุมชนท้องถิ่น

ภาคผนวก

แบบสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างเพื่อใช้ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม

คำถามกลุ่มแกนนำครูและผู้นำหมู่บ้าน

๑. ชื่อ-สกุล / อายุ / ตำแหน่ง
 ๒. ภูมิลำเนา
 ๓. วิถีชีวิตของชาวอำเภอหนองขาหย่าง เป็นอย่างไร (อาชีพ ลักษณะนิสัย วัฒนธรรม ฯลฯ)
 ๔. ท่านคิดว่าหมู่บ้านของท่านมีวัฒนธรรมประเพณีที่น่าสนใจอะไรบ้าง
 ๕. ท่านรู้จัก/เกี่ยวข้องกับพิธีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ตั้งแต่เมื่อใด
 ๖. พิธีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ มีความสำคัญต่อชาวหนองขาหย่าง และชุมชนอย่างไร
 ๗. ท่านคิดว่าการทำขวัญข้าวแม่โพสพ เป็นหน้า เป็นตา ของชุมชนมากน้อยเพียงใด
- อย่างไร
๘. สภาพบริบทของชุมชน ในปัจจุบัน กับเมื่อ ๒๐ ปีที่แล้ว มีความแตกต่างกันอย่างไร
 ๙. เหตุใดโรงเรียนจึงเข้าไปมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ
 ๑๐. ท่านได้มีส่วนร่วมในการผลักดัน/อนุรักษ์สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ
- อย่างไรบ้าง
๑๑. ในการทำงานนั้นมีปัญหาอุปสรรค อย่างไรบ้าง
 ๑๒. ในปี ๒๕๕๑ ที่มีการจัดโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ
- ท่านเห็นด้วยหรือไม่ เพราะเหตุใด
๑๓. ภายหลังจากสิ้นสุดโครงการฯ แล้ว โรงเรียนมีการสานต่อกิจกรรมเกี่ยวกับพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ และสื่อพื้นบ้านอื่น ๆ อย่างไรอีกบ้าง

คำถามสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน

๑. ชื่อ – สกุล / อายุ
๒. ภูมิลำเนา
๓. วิถีชีวิตของชาวอำเภอหนองขาหย่าง เป็นอย่างไร (อาชีพ ลักษณะนิสัย วัฒนธรรม ฯลฯ)
๔. สภาพของชุมชน ในปัจจุบัน กับเมื่อ ๒๐ ปีที่แล้ว มีความแตกต่างกันอย่างไร
๕. ท่านคิดว่าหมู่บ้านของท่านมีวัฒนธรรมประเพณีที่น่าสนใจอะไรบ้าง
๖. ท่านรู้จัก/มีความเกี่ยวข้องกับพิธีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ มากน้อยเพียงใด อย่างไร
๗. พิธีการทำขวัญข้าวแม่โพสพทำเพื่ออะไร (คุณค่า) มีขั้นตอน (รูปแบบ) การทำพิธีกรรมอย่างไร
๘. พิธีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ มีความสำคัญต่อชาวหนองขาหย่าง และชุมชนอย่างไร
๙. การทำขวัญข้าวแม่โพสพ เป็นหน้า เป็นตา ของชุมชน อย่างไร
๑๐. ท่านได้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ อย่างไรบ้าง
๑๑. คิดว่าถ้าชุมชนของท่าน ไม่มีการจัดพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพแล้ว ชุมชนจะเกิดปัญหาหรือไม่ อย่างไร

คำถามเด็กและเยาวชน

๑. ชื่อ – สกุล / อายุ / การศึกษา
๒. ภูมิลำเนา
๓. ท่านทราบประวัติ ความเป็นมาของบรรพบุรุษ หรือไม่
๔. ท่านรู้จักพิธีการทำขวัญข้าวแม่โพสพหรือไม่ รู้จักตั้งแต่เมื่อใด จากบุคคลใด
๕. ท่านเคยไปร่วมพิธีกรรม การทำขวัญข้าวแม่โพสพหรือไม่ / ทำไมจึงอยากร่วมพิธี / รู้สึกอย่างไร
๖. ท่านได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมเกี่ยวกับพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ และสื่อพื้นบ้านอื่น ๆ อย่างไร
๗. ในปี ๒๕๕๑ ที่มีการจัดโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ท่านได้มีส่วนร่วมอย่างไรบ้าง / รู้สึกอย่างไร
๘. ท่าน คิดว่าชุมชนของท่าน ควรที่จะมีการอนุรักษ์สื่อพิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ต่อไป หรือไม่ อย่างไร

คำถามพระสงฆ์

๑. ชื่อ – สกุล / อายุ / การศึกษา
๒. ภูมิลำเนา
๓. พระคุณเจ้า เข้ามาช่วยในการอนุรักษ์พิธีกรรมการทำขวัญข้าวแม่โพสพ ตั้งแต่เมื่อใด เพราะเหตุใด
๔. พระคุณเจ้า มีบทบาทอย่างไรบ้าง ในช่วงที่ดำเนินการ โครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีการทำขวัญข้าวแม่โพสพ อำเภอหนองขาหย่าง ประจำปี ๒๕๕๑

- ที่ผ่านมา นอกจากงานวิจัยครั้งนี้ ท่านได้ทำงานร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดในลักษณะใดบ้าง
ร่วมประชุมแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น เป็นประจำอย่างต่อเนื่อง
- ท่านคิดว่า งานวิจัยครั้งนี้ ช่วยส่งเสริมการทำงานร่วมกันระหว่างท่าน และสภาวัฒนธรรมจังหวัดหรือไม่ อย่างไร
งานวิจัยครั้งนี้ช่วยส่งเสริมการทำงานของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดและสภาวัฒนธรรมจังหวัดในการระดมทรัพยากรทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและประชาชนในการดำเนินงานวัฒนธรรมท้องถิ่น
- โปรดระบุถึงประโยชน์ที่เกิดจากการทำงานร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัด
เป็นยุทธศาสตร์การดำเนินงานวัฒนธรรมเชิงรุกในการบริหารจัดการด้านวัฒนธรรม โดยร่วมคิดร่วมทบทวนได้โดยตรงโดยมีสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเป็นองค์กรภาคีราชการที่ทำหน้าที่ประสาน ส่งเสริม สนับสนุน
- ในอนาคต ท่านมีแนวทางการทำงานร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดในลักษณะใด
แนวทางการทำงานร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดจะต้องพัฒนางานวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เหมาะสมกับสภากรณ์ของชุมชนท้องถิ่น
- ท่านอยากให้ สวช. สร้างให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างท่านกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดในลักษณะใดบ้าง
อยากให้ สวช. สร้างให้เกิดการทำงานร่วมกันในลักษณะของการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นโดยจัดให้มีการประชุมสัมมนาร่วมกันในภาพรวมปีละ ๒ ครั้ง

คณะผู้ทำการวิจัย

หัวหน้าโครงการวิจัย

นายพจน์ สีเข้ม

วัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี

ผู้ร่วมโครงการวิจัย

พระครูอุปทิศสารคุณ

(หลวงพ่อเสน่ห์ วัดพันสี อำเภอหนองขาหย่าง)

นายสุวิทย์ กอบกัยกิจ

ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี

นายสำเร็จ รงค์ทอง

ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอหนองขาหย่าง
จังหวัดอุทัยธานี

นางอารี เชื้อนเพชร

รองประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอหนองขาหย่าง
จังหวัดอุทัยธานี

นายสันติ จงเกษกรณ์

ประธานศูนย์วัฒนธรรมอำเภอหนองขาหย่าง
จังหวัดอุทัยธานี

นางวรรณิ อุนบุตร

เลขาธิการศูนย์วัฒนธรรมอำเภอหนองขาหย่าง
จังหวัดอุทัยธานี

นางสาวสุชาดา ภูวนารถ

ครูโรงเรียนหนองขาหย่างวิทยา

นายณรงค์ศักดิ์ เผ่าชวด

นายกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองขาหย่าง

นายวีระ จุ้ยดอนกลอย

กำนันตำบลหนองขาหย่าง

นายชโล บวรสมภพ

กำนันตำบลหนองไผ่ อำเภอหนองขาหย่าง

นางสมควร อุณจะนำ

กำนันตำบลท่าโพ อำเภอหนองขาหย่าง

นางอารี พิลา

ประธานกลุ่มแม่บ้าน อำเภอหนองขาหย่าง

เลขานุการ และผู้ประสานโครงการ

นางพรรณี รุทธะกาญจน์

นักวิชาการวัฒนธรรม ๗ ว

รายการอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. สื่อเพื่อชุมชน : การประมวลองค์ความรู้. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๓.
- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาภาพรวมจากงานวิจัย. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดซีโน ดีไซน์, ๒๕๔๘.
- กาญจนา แก้วเทพ. ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: บริษัท เอ็ดสันทเพรส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๙.
- กาญจนา แก้วเทพ. ยึดหลักปักแน่นกับงานสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุขภาวะ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙.
- กาญจนา แก้วเทพ. เริ่มคิดใหม่ สู้ทำใหม่กับสื่อพื้นบ้านเพื่องานสร้างเสริมสุขภาวะ. นนทบุรี: โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.), ๒๕๔๙.
- ณัฐมน บัวพรมมี. การใช้สื่อพิธีกรรมแซงชะนามเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชาวไทใต้บ้าน โพนงาน อำเภโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐
- ปาริชาติ สถาปิตานนท์. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาชุมชน: จากแนวคิดสู่การปฏิบัติการวิจัยในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๙.
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. พิธีกรรมการทำขวัญข้าว ทำชีวิตดี ผลผลิตดี. โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข. ๒๕๔๙. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)